

TIZIAN-KIÁLLÍTÁS VELENCÉBEN.

Irta: báró Villáni Lajos.

A MŰKINCSEKET, amelyekkel az olasz renaissance az emberiséget megajándékozta, ma is megtaláljuk Itália minden városában. Velence azonban nemcsak nagy művészeinek alkotásait őrzi, hanem megtartotta szinte teljes érintetlenségében a letűnt nagy századok hangulatát, levegőjét, színpompáját is. Nincs méltóbb nála arra, hogy a művészetek városa és igazi otthona legyen. És tényleg vezető szerepe kezd e tekintetben kialakulni Velencének, amely bőkezűen hálálja ezt meg: olyan keretet nyújt minden művészi eseménynek, minden kiállításnak, amely nemcsak hozzásimul ahhoz, ami szép, hanem emeli és fokozza is hatását.

AZ IDÉN Velence olyan ajándékot nyújt mindazoknak, kiknek érző lelke a művészet szépségét felfogni képes, mint talán még eddig soha. Megkísérelte legnagyobb festőjének, Tiziannak, a világon szétszórt műveit egybegyűjteni és lehetővé tenni, hogy egymás mellett látva a nagy mester remekeit, mi is átélhessük a művészi teremtőerő csodálatos kibontakozását; szemlélői lehessünk azoknak az alkotásoknak, melyeknek hosszú sorozatát csak az emberi kor legvégső határán bekövetkezett halál szakította meg.

Évforduló nem indokolta a Tizian-kiállítást; az ő emlékét a négy évszázaddal későbbi nemzedékekben felfrissíteni, megerősíteni szükséges nem volt. Tündöklő tehetsége lenyűgözte korát; képeiért a leghatalmasabbak, a császár, a pápa, a fénykorában levő Spanyolország királya, a kis olasz hercegek versengtek és Ariosto halhatatlan művébe belefoglalta Tizian nevét is. Még a szűkebb hazája iránt elfogult és a velencei festőkkel szemben általában szigorú firenzei Giorgio Vasari is tisztelettel emeli ki Tizian művészetét. Nagyságát a későbbi századok nem koptatták el, — az idők távlatában még megnövekedett és mind többen tartják őt minden idők legnagyobb festőjének.

Nem egy évszám, nem a szükség parancsolta Tizian műveinek kiállítását, hanem az ő Velencéjének vágya, hogy a lagunák felett és a hazai fehérfelhős kék ég alatt — melyet oly jól ismerünk a Pesaro-Madonnából vagy a Szent Márk négy szentel című képéből — tündököljék színpompájának egész skálája, gyönyörűségére mindazoknak, akik végigjárhatják a termeket, melyeknek falai néhány hónapon keresztül büszke hordozói a mester-művek ily nagy gyűjteményének.

A Pesaro-palotának, a Canal Grande egyik gyöngyének jutott a Tizian-kiállítás. A mai palota ugyan már új, a XVII. századból származik, amikor Longhena, az akkori nagy velencei építész újjáalkotta, az épület azonban még ugyanaz, amelyben Jacopo Pesaro, Paphos és Cyprus püspöke lakott, aki a török felett Santa Mauránál aratott győzelme emlékére rendelte a Pesaro-Madonnát.

Nino Barbantini, kinek nevéhez a ferrarai kiállítás sikere is fűződik, választotta ki a helyet és ő rendezte el az anyagot. Nincs túlzásúfoltság; egy-egy teremben átlag öt-hat kép, amelyeknek szépségét még jobban ki-domborítja a palota belső falainak nemes díszítése. Nincs felső világítás; az ablakokon keresztül a Canal Granderól beszűrődő napfény, avagy fél-homály, hol megcsillogtatja Tizian gyönyörű színeit, hol titokzatos homályba rejti a hatalmas alkotásokat, amelyekben a szín káprázatos pompáját épügy csodáljuk, mint a gondolat fenségét és a kifejezés nagyszerűségét. A csoportosítás nem tartja be az időrendet; művészlélek dolgozott itt, mely nem engedhette meg, hogy képzeletének évszámok korlátokat szabjanak. Csak a kezdet alkalmazkodik az időhöz; egy egész terem Tizian ifjúkori műveivel — és a végső akkord: Krisztus megsiratása, a befejezetlen mestermű.

NEM KIS feladat elé állította Velencét, hogy Cadoreból hozzászármazott nagy fiának műveit akárcsak részben is egybegyűjtse. Hiszen a dogéék városa, ahol Tizian egy hosszú életen át alkotott és amely őt évi javadal-mazásban is részesítette, műveinek csak egy kis töredékét (harmincegy-néhányat) vallhatja magáénak. Pedig velencei volt ő, nemcsak, mert ott lakott, hanem azért is, mert Velence színei és levegője ihlették művészetét épügy élete első részében, amikor a San Samuele-negyedben élve a Giudecca kertjeiben dolgozott, mint később felesége halála után, amikor Velence másik oldalára költözve, házából Muranót és a szigeteket nézhette a laguna és az ég színeinek keretében. És mégis túlnyomólag idegen helyekre költözött művészi hagyatéka, amelynek nagy részét ma nemcsak Velence, hanem Olaszország határain is túl kell keresni.

A kétszázat meghaladja Tizian ama műveinek száma, melyek Olaszország más városaiban avagy a külföldre vándoroltak. A Prado, a Louvre, a német, osztrák és angol képtárak, valamint magángyűjtemények a mester sok és nagy becsben álló remekével dicsekednek. Műveinek egy kisebb töredéke más államokban szétszórta található. Végül Vasarító származó élet-rajzát olvasva látjuk, hogy a nagy festő számos alkotásának nyomaveszett. Valamikor maga Velence is gazdagabban volt ellátva. A Doge-palota Tizianképeinek legnagyobb részét azonban az 1577-ben kitört tűzvész elpusztította és fájdalom, a lángok martalékává lett 1867-ben a mester egy ismert remeke, a vértanu Szent Péter is, amely a S. Giovanni e Paolo-templom egy mellék-kápolnájában volt elhelyezve. Mindent összevéve, háromszáznál többre becsül-hető a nagy művész valamennyi alkotásának száma.

A meglevő képeket megszerezni, ha kell, a külföldtől kölcsön kérni, ez volt a nagy munka, amely a kiállítást megelőzte. Nehézségek már az olasz-országi képanyag összegyűjtése körül is felmerültek. Hisz az állami kép-tárakon kívül magángyűjtemények és templomok is birtokosai sok értékes Tizian-festménynek. Teljes egészében, sajnos, az olaszországi magángyűjtemények anyagát sem sikerült megszerezni; néhány értékes darab hiányzik. Az egyház viszont készséggel bocsátotta rendelkezésre a kért műkincseket. Nem találjuk azonban a kiállításon az Assuntát, amely nagy terjedelménél fogva nem volt a Pesaro-palotában elhelyezhető és ma is ott ékeskedik a Frari-templom főoltárán.

Franciaország a Louvre hét remekét engedte át, a bécsi múzeum és a Czernin-képtár hat festménnyel van képviselve, a német képtárak, sajnos, csak két művel. Oroszországtól a mester két gyönyörű alkotásának átenge-

dését sikerült kieszközölni: a Magdolnát, továbbá a Szent Sebestyénét, amelyek 1850-ben a Barbarigói-gyűjtemény eladásával a cár birodalmába vándoroltak. A kiállítás legértékesebb remekei közé tartozik a már aggmester remegő kezének ez a két alkotása, amely felfogásában közeláll az utolsó nagy műhöz: Krisztus megsiratásához. (Pietá.)

A külföldről érkezett képek sorozatát kiegészíti még egy-egy, Budapestről, Anversből és New-Yorkból kölcsön kapott mestermű.

Vittoria Farnese képmása, melyet a magyar kormány és Szépművészeti Múzeumunk vezetőségének nagylelkűsége juttatott a kiállításnak, ott ékeskedik az úgynevezett Farnese-teremben, III. Pál pápa, Alessandro és Pieri Luigi Farnese páрмаi hercegnek a nápolyi képtárból származó gyönyörű arcképei között.

Sajnos, Spanyolország az ottlevő képeket nem engedte át. Több mint negyven alkotás a legjelesebbek közül maradt így el, közöttük V. Károly és II. Fülöp arcképe. Fájdalmas Anglia távolmaradása is, ami az angol törvények tiltó rendelkezéseinek tudható be és az is, hogy nem láthatjuk művei között a mestert magát, kinek kiváló önarcképét a berlini Kaiser Friedrich-múzeum nem adta ki.

De még így is kerek száz festményét sikerült összegyűjteni a nagy mesternek; többet, mint amennyit a rendezőség remélt.

EGY OLASZ költő mondta Tizianról: ő nem egyszerű festő, alkotóereje már nem művészet, hanem csoda. A Pesaro-palotában kiállított száz remekmű szemre, lélekre egyaránt szinte földöntúli erővel hat. Az utolsó teremben levő Pietá, melyet Tizian saját sírja részére festett, magasztos befejezése az Istentől eredő alkotóerő csodákkal tele földi pályafutásának. Ezt a művét Tizian már nem fejezhette be, mert elragadta őt a pestis. Palma Giovane ecsetje pótolta azt, ami még hiányzott. «Quod Tizianus inchoatum reliquit — Palma reverenter perfectit» olvassuk a képen és azzal a hódolattal, amelyet lelkünkben csakis a nagy művészet fenséges csodája ébreszthet, búcsúzzunk Ca Pesarótól.

Nem én akartam...

Irta: Szilágyi Magda.

*Két tükör, mely a végtelenségig
Vetíti egymást és ön-jényének
Visszavert sugarát szívja magába,
Ez volt a szemünk s a lelkünk.*

*S a sóhajok, mik néha fölszakadtak
Onnan, hol mélyen sebek égnek,
Vollak oltárra omló tömjénjüstőlök
Kypris istennő csöndes szigetén.*

*És hogy még az idők örvényében
El nem veszünk, nem én akartam.
Isten lelkében élek s ha Ő szépre gondol,
Feléd röpíti a gondolatom.*

GULYÁS PÁL VERSEI.

HÁROM PILLANAT.

Add tovább a felleget.

A felhőknek szép a színe,
 egyik fehér, másik kék,
 s mennyi violaszín felhőt
 fest az alkonyati ég!
 Ha te látod, lássa más is,
 lássa játszó gyermeked,
 lássa alvó unokád is.
 Add tovább a felleget!

A fehér hó.

Este van, most már mindenkit
 híz a föld alá az álma.
 Jaj, de szépen bevilágít
 a fehér hó a szobánkba!
 Menj ki a szabadba, pajtás!
 Nem lesz benned egy sóhajlás,
 amit eltitkolhat ajkad.
 A fehér hó átlát rajtad.

Piros pipacs.

Mentem az országút mellett,
 vitt a napnyugati szél,
 fölöttem az akác zúgott,
 alattam úszott a fény.
 Ott láttam egy szép pipacsot,
 piros színnel volt tele,
 csordulásig volt pirossal.
 S hogy játszott a fény vele!

Bodzafa.

Úgy szeretem a bodzafát,
 ezt az árnyékos puha fát!
 A földből oly lágyan jön ki
 és lombját úgy fújja szét,
 mintha fúná egy elásott
 furulyának énekét.

Aki ennek a fának
 zöld sátora alá lép,
 azt hiszi, hogy délután van,
 pedig a Nap delel még.

Aki oda délután megy,
 annak éji bódulat
 ereszkedik a szemére
 s azt hiszi, lement a Nap.

Eskü.

Az alvilág homályára,
 Persephoné sóhajára,
 esküszöm nektek a köre,
 mely szívetekre van növe;
 szíveteknek fenkövére,
 kardotoknak az élére;
 ágyútokra, mely a roppant
 földbe sirbarlangot robbant;
 az akasztójákra, hol
 az áruló meglakol;
 a villámló puskacsőre
 s a kiomló agyvelőre;
 esküszöm az égő Napra
 s a vágató vérpatakra,
 a rakétás éjtszakára,
 rangotok fémcsillagára;
 esküszöm a mély sebekre
 és a kifolyó szemekre,
 a Kárpátra és a fagyra,
 lemálló emberi tagra,
 a kidőlt erdei fákra;

a tengerre és aknákra,
 esküszöm a jéghegyekre,
 a bujdosó elemekre,
 a letaposott levélre,
 a porzóra és bibére,
 gyászbaöltözött anyákra,
 az éjjeli jajgatásra;
 esküszöm a szívverésre,
 az emberi szenvedésre,
 hogy ez mind béke lesz, emlék,
 s hozza majd ködét a nemlét:
 akkor az óra megáll,
 föld kinyitja ajtaját,
 kő vízzé lesz, víz meg kövé,
 viruló rét temetővé,
 hiába jújsz trombitába,
 visszahull a hang a szádba,
 verheted már dobodat,
 lég elejti hangodat,
 csontodat a föld bezárja
 és a csend ólomburája.

Kapuk.

Ez a víz itt a Duna,
 van neki száz kapuja.
 Kinyitom az egyiket:
 nézd, egy kis hal ott siet,
 a vizet hogy nyomja-húzza,
 hogy mozog a kopoltyújal
 Orrán-száján a víz dől be,
 a víz az ő levegője.

Kinyitom a másikat:
 nézd, egy árnyék ott kutat!
 Valami holt emberi test,
 vetköztetik az elemek.

Harmadikat most nyitom:
 ott forog, nézd, egy torony,
 az ördög táncol alatta,
 még a hidat is forgatja.

Negyediket ki ne nyisd,
 mert beránt minket a víz!
 Inkább nézd a víz futását,
 tiszta fényét, csillogását.

UTAZÁS EGY RÉGI VÁROSBA.

— *Selmecbánya halhatatlan emlékének.* —

Irta: *Szifnyai Zoltán.*

SZINES villanykörték himbálództak a kis kocsmasztal fölött, ahol letelepedtek ketten, a júniusi nyáréjszakában. Odakünnt döngött a föld az acélsínek és talpfák alatt, amint kifutott a vonat a közeli kőbányai-pályaudvarról. A férfi arra nézett, amerre a kocsiblakok halványsárga négyszögei gyors villanással elsuhantak és elmerültek az éjszaka sötétjében. Eltűnődött sokáig, míg a vonatrobaj is elhalkult egészen és felszívódott a mély csendességbe. Aztán az asszonyhoz fordult:

— Maga egy óra múlva elindul oda, abba a régi és édes városba, ahol születtem, ahol ifjúságom éveit töltöttem el s ahol már évek óta nem voltam. Végiglépeget szűk kis utcáin és talán észre sem veszi, hogy elmúlt és láthatatlanná vált életem ott lappang még most is öreg házainak öreg falai között s fenyőillatú erdős hegyeinek rengetegében. El fog haladni e láthatatlan élet mellett s mint valami fotomontázon föléje vetíti a maga átvonuló életét. S majd egyszer, sok év múltán, ha visszagondol erre a helyre, talán észre fogja venni az emlékezés térképén, hogy különböző időben ugyanazt az utat jártuk be és összetalálkozunk az emlékezésben. Igen, igen, elhagyott életünk elhagyott tájak rámájába foglalva tovább él és él mindaddig, amíg van valaki, aki emlékezni tud ránk.

A férfi messzenézve eltűnődött, mintha ott járna azon a helyen, amelyről beszélt s mintha nem is az asszonynak, hanem önmagának beszélne az útról, amit gondolatban megtett.

— Hajnalban érkezik. A kis vonat ablakából a fölkelő nap fényében fogja megpillantani a Kálvária kettős csúcsát a hegytetőn. Még kétszer elbujik és még kétszer felbukkan, amint a vonat szapora igyekezettel kanyarog a hegy lábánál, azután váratlanul a Leányvár kecses alakja rajzolódik fel az égre. Egy tömb az egész, egyetlen nagy torony, széles alapra fektetett, égbenyúló piramis. Gyerekkoromban, amikor a vár szűk ablakaiból még meleg fények csillogtak az esti város felé s ívben meghajló toronytetőzetét sűrű hólepel takarta, sokszor úgy tetszett nekem, mintha nem is építmény, hanem hatalmas kivilágított karácsonyfa állna a hegytetőn. Maga reggeli fényözönben fogja meglátni a szikrázó égbolt kékségbe rajzolódó körvonaláival s a fák derűszöld lombjaival, melyek köröskörül a lába elé telepednek.

Csöndes mosollyal elmerengett, mintha maga előtt látná a rég nem látott tájat.

— Pár pillanat és már magára mosolyog a sárgára festett, parányi indóház a síma dombtetőn. A látnivalók oly hirtelen fogják megrohanni, hogy már azt sem tudja, merre nézzen. A Tanád alatt megvillan az Ó-vár csillogó barokktornya, kettős kereszttel a torony csúcsán, alatta templomtornyok, mintha szemeláttára nőnének ki a völgyből és köröskörül csöpp kis házak fehér lugasai a hegyoldalak lombjai között. Azután egyszerre évszázadok lehelletét fogja érezni maga körül. Ó, nagyon régi város az én városom. Talán a római időkkel egyidős az a hagyomány, amit a város címerpajzsa is megörökít, hogy egy arany és egy ezüst gyík vezette a legeltető pásztort az első érlelő helyekre. IV. Béla király korában már kiváltságokkal rendelkező nagyhatalmú város. Későbbi dúsgazdag bírása, Stech Boldizsár, akit Beatrix királynő a «nobis dilectus notarius» jelzővel tüntetett ki, szekérszámra szállította az aranyat a költekező királyné udvarába és a selmeci levéltár történelmi pletykákat őrző pergamentjeinek suttogása szerint nemcsak az uralkodó, hanem az asszony szívét is meghódította Beatrixben. Ezzel a polgári öntudatban nevelődött büszke várossal viaskodott végestelen pörökben és élete végéig az izgága főúr és a nagy magyar költő, Balassa Bálint. Ez a város vendégelte meg Mária Teréziát aranyból vert népes asztalon, amit a lakoma végén a királynőnek ajándékozott s úgy mondják, hogy ebből az aranyasztalból készült tallérokból viselték jórészt a hétéves háború költségeit. Az ország bankárja volt az akkori Selmecebánya, amelyhez olyan gazdag nagyúr is folyamodott kölcsönért, mint a mostani bolgár dinasztia magyar őse, Koháry Ferenc gróf. Ott vigadott kuruc tábornokainak vezérkarával Rákóczi fejedelem, ugyane falak fogadták be a hadseregével átvonuló Görgeit s kevéssel utána Grobbe gróf muszka tábornokot. Itt diákoskodott Petőfi és Mikszáth. Ez volt a magyar Heidelberg. Ó, sokat kellene mesélnem színes és vidám diákéletéről, amit én még akkor ismertem meg, amikor száz akadémikus diákjának életkedve harsogta be a szűk kis utcákat. Tudom, hogy mindnyájan a gyermekkor emlékeinek elszakíthatatlan kötelékével fonódunk szülővárosunkhoz, mégis úgy érzem, hogy selmecinek lenni sokkal több, mint amennyit születésünk és illetőségünk helye meghatároz. Selmecinek lenni már szinte vallás, eltörölhetetlen bélyeg, mely a közös emlékek és azonos kedélyvilág selmeci szektájába fogadja azokat, akik valaha magukba szívták ennek az ősi bánya városnak levegőjét. Láttam messzirőljött rónasági embereket, akik alig néhány esztendei selmeci tartózkodás után szívvel-lélekkel selmeciekké lettek, de még egyetlen egy olyan selmecit sem láttam, akinek szívéből elmúlt volna az az emlék, hogy valamikor ott élt régi bányászpolgárok, vidámlelkű akadémikus diákok városában s velük vigadozott a kisiblyei majálisokon s a városi vigadó ódon termében, a híres sági Balogh László síró hegedűje mellett.

Az asszony meleg mosollyal közelebb igazodott a férfihez és a szemével kérlelte némán, hogy folytassa.

— Az én időmben még kocsiba fogott apró lovacsákák ügettek fel az állomásra érkező utassal. Magát alighanem már gépkocsi fogja röpteni. Pedig az szebb volt, az a lassú poroszkálás, közben tágranyitott szemmel apránként felszívni mindent, amit láthat az ember, mert semmi sem szebb annál a pillanatnál, amikor először tárul fel előttünk valami, amit aztán egy egész életen át feledhetetlenül szépnek fogunk tartani. Amint az állomásról lekanyarodnak, pár pillanatra eltűnnek a tornyok, várfalak és eltűnik az egész város. Némi szántót is fog látni, szegény földművelők keserves verejtékkel felásott földjeit, düledező romhalmazokat az út szélén, a bányauzem egykori épületeit szétroncsolt ablakokkal és mezítelenre vetkőzött gerendákkal az elhordott tető alatt és a bányavasút keskeny vágányát is már alig láthatóan a zöldülő fű szakállának sűrűje között. Pedig valamikor kincseket gurítottak azon, bányából zúzóba, zúzóból kohóba. De a város még most is olyan, ahogy ősidők óta áll már a helyén. Látni fogja! Ó, hogy irigylem érte! Nézze, milyen kedves ez a kis kápolna is, mindjárt a város legelején. Idáig sétálgattunk el naponta s valamikor ettől a helytől kezdődött el számunkra a messi. Erzsébet kápolna. Könnyű tornyocskája csak úgy elébe áll az épületnek, mint háza elé a gazda az eget nézni és köszönteni az érkező vendéget. Innen már látszik az a ház is, ahol Etel néném lakik. Senkije sincs, csak néhány rózsafája a kertben, ablakában muskátlik és lelkében a mult, ősök és elmult életek történéseinek pontos, hűséges levéltára. Vajjon kire hagyja ezt a sok kincset, az elmultnak ezt a világát, amit a lelkében őriz, ha egyszer majd mindent el kell hagynia?

Elhallgatott, de az asszony keze már sürgetve nyúlt feléje:

— Beszéljen.

— Nagyon jó beszélnem, mert amíg beszélek, azt hiszem, hogy velem robog fel a selmeci Fő-utcán a gépkocsi. Feledhetetlen utat fog tenni. Észre sem veszi, hogyan s öreg házak keskeny utcái között egyszerre csak a középkorba ér. Itt már minden évszázados s szinte a város szívében egy bányatorok titokzatos, sötét ürege fog nézni magára. Előtte pusztuló park, ahol valamikor a Honvéd-szobor állt. Hogy szép volt-e az a szobor? Ne tőlem kérdezze, mert nekem szép volt. Én még azon a tavaszi délelőttön láttam meg először, amikor érceteste hirtelen kibujt a ponyvák mögül. Alatta díszmagyarok drágakövei csillogtak zászlóerdőktől körülvéve. A szembenlevő, gyönyörű, ódon ház ablakából néztem az ünnepséget, abból a házból, amit elcsúfított a későbbi gazda. Akkor még élt, kilencven évével Sándor bátyám, a bányavárosok utolsó főispánja, Goldbrunner Sándor. Ővé volt a ház s a házmögötti park sötétzöld fenyőlombjai között az a kis kápolna, tudja, azzal a parányi haranggal, amiről már annyit meséltem.

— De menjünk tovább. Nézze, nézze, mennyi rondellás épület, úgy-e milyen kedvesek alacsonyan ívelő, bolthajtásos kapujukkal? Ez a szürke ház, amelyhez most érünk, az egykori kamaragrófok épülete. Az én gyerekkorom idejében még kivontkardú hajduk vártak a kapujában. Itt jobbról pedig a híres Terrasz, amit Mülbeck Károly sok kedves rajza is megörökített s amelynek vaskorlátjára diákcsapatok telepedtek az esti-korzó idején, miközben fiatal leányok kényeskedtek előttük oda és vissza a Terraszon, egész lámpagyújtásig. Néha kicsikét tovább is, de ez már tilos volt. Ezt maga már nem érti, ezt a szelíd kis örömét a napnak, mert az esti lámpagyújtás a mai fiatalok szemében már nem a régi meghitt és hívó jeladása a családi fészeknek. Maga már nem is ismerheti a tiltott kis örömek félelmében kipirult izgalmat, amivel egy-egy megkésett madárka besurrant a fészek kapuján.

— Szép lehetett.

— Szép. De mindaz, amit én mondani tudok, csak vázlat és emlékezés. Maga majd látni fogja a valóságot, a tájat, az utcák arcát, az ősi köveket, a régi írásokat, képeket a városi múzeumban, egyik legszebb múzeumában a világnak, amit szinte egyedülálló méltósággal és történelmi hangulattal rejt magába a város fölé emelkedő Óvár. Nekem minden a legszebb, ami ott van, de talán még abban is az a kis tér a legszebb, a Katalin-templom körül. Közéleben áll a városháza nyílegyenes, hosszú tornyával, melynek erkélyére aszerint tétette ki a zászlót a régi richterek bölcsesége, amint kuruc vagy labanc hadak közeledtét jelentették. Balról egy furcsa ház, Prasovnyának hívják, zsindeletetözete kétszer akkora, mint a ház köépitménye . . . És ha most jobbra néz és kihajol kissé arra, ahol a Szentháromság-tér kezdődik, a tér sarkán megpillant egy öreg házat, nagyanyó arca van zsindeletetős főköttőjével. A mi házunk. Közé négyszáz éve áll ugyanott és ugyanígy. Gazdag és gögös bányatulajdonos polgárok építették, most a nővérem lakja. Abból a kis rondellából, mely előrebukik a ház szögletén, nézdegélte anyám az életet . . . Bocsássa meg ezt a kitérést, ezt a személyes lírát, de kissé meg kellett állapodnom annál a helynél, ahol közel tizennyolc esztendőt töltöttem el.

— És most menjünk tovább, tovább a középkorba, mert ott vagyunk mindaddig, míg el nem hagytuk a várost. Ahol valamikor a Sztankai patika volt (én már csak ezen a néven emlékszem rá), balra kanyarodik az autó a Hegybányai-út felé. Gyorsan halad és nem állhatunk meg minden kő előtt, bár minden körül érdekes történeteket lehetne mondani. A kanyar szélén jobbról látni fog egy fatornyot a keresztbe tett kalapács és csákány ős bányászjelvényével a tetején. Toronyablakában két zsinegre erősített deszkalap lóg le. Ez a Klopacska, magyarul kopogónak lehetne nevezni, de ez nem jó szó, csak a Klopacska jó, ahogy a szegény tót bányászok nevezték el évszázadok előtt. Őket verte fel éjsötétben hajnali álmukból a

fakalapács ijesztő hangja előbb lassan, aztán mind sűrűbb ütemben csattogtatva a deszkalapot. Ébredj, hanckó, kis mécsesed fényénél ereszkedj a bányák mélyébe, kincset keresni a föld alól, míg a föld felszínén tovább alusznak más, boldog álmodók! A Klopacska-kopogás a világ legfájdítóbb hangjele, sírontúli dobogás, tompa és mégis átható hangja olyan, mintha élve eltemetett ember döngetné fakoporsóját a föld alatt. Kisfiúkoromban, ha nagynéha fölriasztott hangja, rémülettel menekültem a fülemre gyömöszölt párnák tömege alá.

Az asszonyon kis borzongás suhant át, a férfi tovább beszélt:

— Igen, ez volt a selmeci bányászok ébresztője. Talán nincs nehezebb élet, mint a bányászé, sokan közülük úgy öregedtek meg, hogy tizenkét órai kemény munkában, az egy vasárnap kivételével, nem is látták Istennek éltető napját. És mégis ezeknek az igaz, mélyen vallásos és szelídlelkű embereknek egyetlen rátartiságuk az volt, hogy bányászoknak születtek. Selmecebánya ma már az egyetlen hely, ahol a bányásznak mindennapos viselete még a bányász egyenruha, ahol maga a nép ragaszkodik rabszolgasorban töltött multjának ehhez a külső emlékéhez. A selmeci bányász, hol hősködő hanckó (ez volt szeretettel alkalmazott gúnynevük), máskor meg igazi hős, aki félelem nélkül ereszkedik le a bányák ezerméteres, halálveszedelmet rejtegető mélységeibe. Néha olyan szeretetreméltóan együgyű, aminőnek Mikszáth is megrajzolta évődő humorával, máskor ősi alkotóerő bölcsesége sugárzik belőlük. Hiszen ezek a szegény hanckók építették fel Selmeceket. Szép templomai, monumentális szobrai, számos középülete túlnyomórészt az ő adományfilléreikből létesült és az ő véres verejtékkel járó munkájuk véste a selmeci bércek alá a világnak egyik leghosszabb földalatti járatát, a II. József-tárnát. Aki ezt a népet ismeri, az meg is szereti, ez a nép becsületos, jó és szorgalmas, hagyományainak világában él végtelen egyszerűséggel s szenvedésekkel teli életét a szelíd humor öngúnyával hinti tele. Kérem, ha velük lesz, ha talán beszél közülük eggyel, adja át nekik távolból küldött forró üdvözetemet.

Rajongva nézett messzire, aztán elkomorodva folytatta:

— Nem is hiszi, mennyire irigylem azért a fölséges látványért, amivel a természet készülődik a maga fogadtatására a városon túl. Még néhány százméternyi út, két temető között a Frammpergitemplom, aztán át bujnak az öreg, kéttornyú városkapun. Vége a középkornak. Sík útra ér az autó, ahol jegenyeeóriások állnak őrt a hegyoldalba vésett, kanyargós Hegybányai-út szélén. Balról mélység, jobbról szinte súrolják a földet. Itt már érzi a fenyőerdők illatát. Egy útkanyarnál bádog-Krisztust fog látni, tovább egy kimult akna tátongó sebhelyét, aztán egy egész hegyoldalt, mely a föld mélyéből évszázadok alatt kihordott salakból rakódott össze. A Szentháromság-hegy lankáján, a zöld pázsitra ejtett vércseppként felvillan a puska-porostorony piros tetőzete. Ha innen visszanez a város felé, azt oly

közelinek fogja látni a völgy ölében, mintha csak a két karját kellene kinyújtania, hogy ölébe emelhesse a tornyokat, a csip-csup házakat, a görbe utcákat és szűk térségeket. Mintha Liliput országra nézne vissza. A júliusi égbolt hatalmas üvegbúráként borul a táj fölé, alatta Tanagra-képként emberhangyák és járművek lassú mozgása. De most nézzen ismét előre! Gyönyörű és felejthetetlen látvány közeledik. Hirtelen és váratlanul egy újabb völgy légtengerén túl, méltóságos terebélyvel, sötétszürke sziklahomlokával felbukkan a Szitnya. Ahol a Balassák vára állt valamikor. Homlokán úgy csillog a reggeli nap fényében a gloriett, mint egy ezüst korona.

— Még egy fészület az útkanyarnál, aztán egy parányi kápolna, amit jámbor bányamunkás tervezett és épített fel egymaga. Rozoga, kis híd deszkáin dübörögnek át keskeny árok fölött és nekifutnak a hegynek. Be a fenyőerdőbe, a fenyőillat özönébe. Elhullott gallyak reccsennek a kapaszkodó kerekek alatt. Itt be kell húyni a szemet, itt csak lélegzeni szabad. Mire ismét felnéz, már a hegytetőre értek. Nyolcszáz méter a tenger színe fölött. Mély csönd, csak a lombok közt bolyongó levegő örök bűgását hallani. A kocsni megáll egy vidám, fehérarcú épület előtt. Itt vagyunk, ez a Rózsa-szálló. És most legyen nagyon kedves, mert maga a tulajdonos, Bogya bácsi tipeg ki az épület kapuján. Azt mondja: «Isten hozta». Úgy mondja, mintha már régen ismernék egymást. Valamikor ő nyújtotta át apámnak a frissen csapolt sört. Istenem, milyen rég volt! Vajjon az életben legalább még egyszer megszoríthatom-e öreg kezét?

A férfi felsóhajtott. Végére ért az útnak.

— Szóval, ez az a hely, ahová elkísértem, kissé vittem is magammal gondolatban. Én is azt mondom, Isten hozta, érezze magát jól minálunk.

Aztán az órájára nézett s az óra lapjáról vissza a jelenbe. Sietniök kell, mindjárt indul a vonat. Fizettek és mentek. Szótlánul haladtak át az állomás épületén a pályatestre, ahol kivilágított ablakaival már várt a vonat. Még néhány perc, a kalauz füttyentett s az asszony a fülke ablakából még egy kézszorításra kinyújtotta a kezét. Megmozdultak a kerekek. Pár pillanatig látni lehetett a távolodó, fehér kesztyű búcsúüdvözlését. Aztán elhalt a robaj s az üres sínparra rámeredt a rónasági éjszaka. A hegyek, tornyok, régi házak délibábképe összeomlott s maga alá temette a lelket is, mely előbb a kiskocsmasztalánál mindezt felidézte.

Márcsak egy emberi test állt a sínpar szélén, egy ember teste, aki lassan elindult a nagyváros fénytengere felé, ahol a lelkét nem fogja soha megtalálni.

A TEREMTŐ SZABADSÁG KÖLTÉSZETE.

— Néhány vonás a magyar romanticizmus rajzához. —

Irta: *Juhász Géza.*

I.

A ROMANTICIZMUS varázsszavát Csokonai ejti ki először a Magánosságot ünneplő ódájában: «Tebenned úgy csap a poéta széjjel, mint a sebes villám sötétes éjjel, midőn teremt új dolgokat, a semmiből világokat». Teremt! Ebben már benne Vörösmarty, aki a Zalán Futásában egész mitológiát ráz ki a kabátujjából s a Délsziget első soraiban azt igéri: «nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni, újat írok, nagyot is, kedvest is, rettenetést is». Ugyanezt ismétli a Tündérvölgy nyitányában: «oly dalt mondok világ hallatára, melynek égen, földön ne légyen határa». Nemcsak Vörösmarty, a romanticizmus egész nemzedéke iparkodik ezt az ígéretet teljesíteni. Még a tudós Horváth István is neki ereszi képzeletét, az egész világtörténelmet magyarrá teszi. Nincs korlát, sem tér, sem idő. S amit alkotnak, csupa merész irrealitás, átteremtése a világnak. Csak a rendkívülinek van értéke, akár szép, akár rút. Elég elolvasni Vörösmarty Ábrándját, hogy kitáruljon előttünk a romanticizmus képzeletvilága: földült ész, eltépett lélek, villámvert hegytető, földalatti láng, amely bérnyomta követ mardos, halhatatlan fájdalom s utoljára: fölsurranás a végtelenségbe, minden romantikus út végső állomása, Isten felé.

Hogy a romanticizmus meddig mehet a valóság semmibe vételében, Vörösmarty Kincskeresőiből látjuk. Vári, a rablóvezér barlangja mélyén ül a tűz mellett, kincseiben gyönyörködve, mikor utána hatol üldözője, szerelmi vetélytársa, Szilágy. Vári a tűz mellől megpillantja a homályban állót. «Kit látok itt? Szilágy-e az, ki jó?» — kezd morfondírozni s még van ideje tizenhárom jambussor elszavalására, pedig közben hatásos szünetet is jelez a színi utasítás. Csak ezután szabad elrejtőznie. Szilágy mindebből semmit nem vesz észre. Nem látja a tűz mellől tovasurranót, csak annyi rémlik neki, «mintha tűz lobbanna fel a pislogó parázsból». Ez a könnyelmű vallomása még attól a titkos reményüinktől is megfoszt, hogy talán a túlélés fény vakította el hirtelen.

Miféle világ ez, ahol a tűz mellett ülő látja a homályban állót, nem az őt? Miféle tébolyda, ahol így fejtetőre állhat a tapasztalat? A hegeli filozófia világa. Ha a tény ellent mond, annál rosszabb ránézve. Egészen más annak a kornak a valóságésménye, mint a mienk. Toldy Ferenc így méltatja a Tündérvölgyet: «Fabula, személyek szabadon lebegnek az ég alatt, egy költött bűbajos világban, mely phantastikus teremtetésekkel teli, tulajdon törvényeknek hódol s mely ha Vörösmarty egyéb munkáiban mint plasztikus tündököl, itt tökéletesen mint festőt tünteti föl». Ismerjük Arany plasztikáját, mégse mosolyogjunk Toldy ítéletén. Századunkban új méltánylót kapott Vörösmarty realizmusa, magának Babitsnak a személyében, aki Gyulaiék valóságigényével szemben védeni tudja költő elődét.

II.

Toldy szavai megnevezik a romanticizmus művészi eszményét is. A szabad lebegés ez az eszmény. A három előző magyar század rendre kifejezte a szép fajait, a reneszánsz a középarányút, a voltaképpen szepet, a barok a fenségést, a rokokó a bájost. A romanticizmus hajlik ugyan rá, hogy a kellemre ellenhatásul a fenség uralmát állítsa vissza, nem riadván vissza a borzalmas ábrázolásától sem, de semmihez nem köti magát szigorúan. Szabadságot akar mindenben, hogy a képzelet valamennyi elemével rendelkezessék. Teremteni akar, nagyot is, kedvest is, rettenetést is, egy álomvilágban, ahol minden külön törvényeknek hódol.

De a romanticizmusnak nemcsak művészi követelménye a szabadság. Emberi ideálja is: a szabadsághős, a hazafi, a honleány. A hazaszereget az alaperény. Történelmünk hőseiben sem lát egyebet a kor, mint saját visszavetített vonásait; ez merevedik bele a köztudatba képen, szobron, drámákban, szavalmányokban. Főtulajdonságuk a lázas honszerelem; gondolkozásukat a nemes liberalizmus telíti, enélkül reakciós barbároknek látnák őket a fölvilágosodás utódai. Legnaivabbul jelentkezik ez az elszínezés Jósika regényeiben. De más nemzedék ez, mint a rokokó városiasodó gyermekei. Nagy Lajos, Mátyás korát számtalanszor ábrázolják, anélkül, hogy közel tudnának ezeknek a polgárosodó századoknak a lelkéhez férközni. Vidékiesek. Nem is az igazság kell, különösen eleinte, hanem lelkesítő példák.

Nem mintha ez a hős nemzedék szembe ne tudna nézni az igazsággal. Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty korholó hangja rettenhetetlen erkölcsi bátorságról tanuskodik. Széchenyinek a mult dicskőret is sikerül kissé szétzilálnia. De mindnyájan meg vannak róla győződve, hogy multunknak a hazafiság a főtartalma; irodalmunkban sem látnak mást, mint a nemzeti érzés kifejező eszközét.

Az egyetemes szabadságvágy lassan föloldja az empire formahagyományát is. A Himfy pongyola verselése, laza komponáló módja folytatódik öccse sűrű színváltozásaiban és szeszélyes jambusaiban. Vörösmarty a vers és próza vegyítését is átveszi az angol drámából. Csak a legshakespeareibb ihletű darab, Bánk Bán nem mutat szerkezetlazító törekvést; kettős cselekvényét vaskapcsok tartják össze. Annál alaposabban szétveti a mese egységét Zalán Futása. Árpád és Ete története végig csak kerülgeti egymást. Csongorban is úgy elbújik az architektónikus szerkezet, hogy csak legújabbán vette észre a jelenet-színhelyek ismétlődő visszaringását Németh Antal. A laza összeillesztést egyaránt megtaláljuk Vörösmarty epikájában, drámáiban s Fáy, Jósika, Eötvös regényeiben.

Versformáink változatossága rendkívül megnövekszik; ugyanazon a versen belül is gyakori a ritmusváltás; egy-egy rövid költői elbeszélés, ballada sokszor négy-öt különböző formát megenget, míg Petőfi Bolond Istókjában végső határig nem jut ez a divat: itt minden versszaknak külön megoldása van. Hogy a romantikának a zeneiség s nem a plaszticitás a fő hatóeszköze, Vörösmarty legvilágosabb példa rá. A pontos rím a maga egyszerű tisztaságában nem tartozik fegyvertárába. Vagy túlfokozza a zeneiséget vagy elhanyagolja a rímélet. A Tündérvölgy így zrinyieskedik:

Azonban a földön harc van két hős között,
az erős Döngöre s tüzes Csaba között,
vágják, verik egymást s az összeütközött
kardok villámlanak gyors kezeik között.

Már nem cseng össze minden sor, divatba jön a félim. Kölcseynél fölbukkan az asszonánc: hozzád-hazát, farag-darab. Az asszonánc a népköltés meg a régi irodalom első jó hatása költőinkre. A Vén Cigány jambust vegyít trocheusai közé:

Mintha újra hallanók a pusztán
a lázadt ember vad keserveit,
gyilkos testvér botja zuhanását
s az első árvák sírbeszédeit.

Vannak korok, amelyekben a költőnek főgyönyörűsége, ha mennél rosszabb rimeket, mennél homályosabb sorokat írhat, nem törődve sem a szerkezeti egységgel, sem a valószerű jellemzéssel. A romanticizmusnak is a maga teremtő szabadsága volt fontosabb, nem a klasszikus esztétika törvényei.

III.

Már Berzsenyi élesen elválasztja az alkotó tevékenységtől a hétköznapi idegállapotot. Az ihletet egyenesen élve meghalásnak nevezi, annyira másnak érzi, mint ami itt a földön átélhető: «aki Kastal vedreiből merit, új tündéri világ bája ragadja el; magát felejtven élve meghal s egy meleg nap alatt lel éltet». A Kastalia italától mámoros költő kifejezési szabadsága sokkal több, mint a rokokó észszerű művelőié volt. A romanticizmus új költőnemzedéke a kevesek, a hozzáértők énekese, méltóságos, patetikus, önmaga hivatásától eltelt. A nyelvújítás hamarosan hozzászoktatja a közönséget, hogy nem kell okvetlenül minden szót megértenie. Fáy egy vígjátéka mulatságosan festi a külföldről hazatérő kapitány zavarát, mikor kenyeret és vizet is alig tud már kérni. A szobalány ezzel fogadja: «Üdv önnek, kapitány úr! Nővére nincs honn; a nagyságos asszony imáját végzi, magam pedig a gyógyszerertárba sietek; megjöttömmel azonnal szolgálok önnek reggelivel»: «vagyis igaz magyarsággal fölstökömmel» — teszi hozzá sóhajtván a vígjáték-kapitány. Először még nyugodt, ha nem is érti ezt az újmódi beszédet. Azt hiszi, csángó a lány, de ráeszmél, hogy pár év alatt, míg távol járt, csángó lett az egész ország. «Csupán találgatás után bírtam megélni köztök. Próbáltam én olvasgatni... újabb könyveket is, kővágói munkával őrlöttem le bennök egy pár lapot, de félttem, hogy emésztetlen-ségben halok el s letettem őket.»

De érdekes, hogy míg a társalgó nyelv is homállyal árad tele, Berzsenyiben, Kölcseyben annyira eleven még a klasszikus ideál, hogy esztétikai írásaikban kölcsönösen megróják egymást érthetetlen kifejezéseik miatt. Pedig a magas szenvedély nem fél a zilált, tördelt, hiányos kifejezéstől, sőt ebben látja a valószerűséget. Hány magyarázó törte már a fejét Katona zsúfolt, kihagyásos párbeszédein!

Csakhogy nem csupán az egyes kifejezések lehetnek homályosak, hanem az alkotás egész fölépítése is. Berzsenyi a Délsziget gyönyörű szimbolikája előtt tájékozatlanul áll: «az egész mű nagyobb része rám nézve érthetetlen». Mások a Csongor mesevezetését minősítették átláthatatlan labirintnak. De az élet nem százszor kuszább, indokolatlanabb-e, mint ezeknek a szerelmeseknek sok tétova, jelképes bujdosása? Vajjon a költő, még ha öntudatlanul is, nem a valóságos élet lényegét közelítette-e meg ebben a rejtélyes összevisszaságban? Nem értjük a tilalmakat, törvényeket? Nem

látjuk az összefüggést? Vajjon nem a legromantikusabb föladat-e *ezt* a zavarosságát, titokzatosságát is kifejezni már egyszer a világnak? Mindent a sötétség szült és a sötétség övez körül — hangzik félreérthetetlenül az Éj monológiája.

A nyelvi eszközök használatában sem tűr ez a kor semmi gátlást. Mondattana a legváltozatosabb képet mutatja a Kesergő Szerelem nyolcvanasoros körmondatától, Katona kezdő drámapróbálgatásainak tömönatos párbeszédeig. Eötvösnél a barok mondatbozót tér vissza; Karthauzijában a könnyáradat egybekavargat minden írásjelet. S ez a legjellemzőbb romantikus kifejezés, a véget nem érő tiráda, a lendületes áradozás, amelyet már rég el kellett volna zárni, mikor a költőből még mindig zuhog a közbevetés, irónikus célzás, fölkiáltás. Széchenyi izzó lelkéhez még inkább illik ez a stílus, de valamennyi kortársa bőven él vele.

Maga a nyelv is csupa szélsőség. A Himfy-strófák csaknem népi egyszerűségűek, Kisfaludy Károly már népdalokat is ír. Ugyanakkor Kazinczy teleárasztja irodalmunkat idegenszerű szólamokkal, valósággal műnyelvé teszi nyelvünket. Bácsmegyeyje 1789-ben még így hangzott: «Ha dolgaimhoz látok is, ha egész erőszakkal néki fekszem is írásomnak, egyszerre a papirosom terem képed; ha pedig sétálni megyek, olyankor vezetőmmé, kalauzommá lesz; előttem megyen mint — ha nem vétek hozzá hasonlítani — a világosság felhője az Izrael fiai előtt». Ez még egészen mesterkéletlen, kissé terjengős előadás. Kazinczy 1814-ben átírja az egész regényt. Új fogalmazása árnyalóbb, nyugtalanabb, mesterkétebb, művészibb; a nehézkes bibliai utalás teljesen könnyeddé válik benne: «Ha dolgaim mindentől elvonzanak, ha a legnagyobb figyelemmel neki állok írásomnak, huss, papirosomon képed! s midőn sétálni indulok, vezérem leszen s kalauzom, előttem megyen, mint a világosság felhője ment a pusztában bujdosóknak». A régi Bácsmegyey még Mikes és Faludy nyelvéhez, az új Kölcseyhez, Eötvöshöz áll közel. A különbség nagyrészt Kazinczy egyéni erőfeszítése.

De az egész kor halmozza a mozgalmas, színes kifejezéseket. Inkább hangzásuk, mint jelentésük szerint kapcsolják a szavakat; egy kis képzavar meg se kottyan. «Más az Atridák ragyogó dagályát tarka pórázon mosolyogva nyögje», — kezdi Berzsenyi. «Vas eszével, jég szívével fölmerül a külfajárja, a meleg vért általjárja és a nemzet áll fagyottan» — folytatja Vörösmarty. A kisebb költőknél természetesen zagyva nagyotmondás lesz a lángész pátozából. Nemcsak az almanach-líra szépelgéseiben látható ez, túléli Petőfit is; népies majmolói ezt lesik el tőle, hiába gúny, paródia szatíra, kritika.

Nyelvi szempontból a népi mozgalom a legjobbkor jött. Ennek köszönhető, hogy a nyelvújítás végleg szét nem szakította az élet és irodalom nyelvét. Kölcsey még megróttá Csokonait, mert «rút közexpressziókat»: hétköznapi kifejezéseket visz alkotásaiba. Mikor maga népi formákkal kísérletezni kezdett, csak a belső szerkezetet iparkodott elsajátítani. Az élő szókincset Kisfaludy Károly alkalmazta tisztán, műköltői szólamok hozzákeverése nélkül népdalaiban. Vörösmarty őt követte, nem Kölcseyt. De népdalain kívül is hatalmasat lépett az élő beszéd felé, megrostálta a nyelvújítás szavait. Elfogadta a Kazinczy elméletét, de gyakorlatban óvatosan követte. Utána Petőfi és Arany a mesterkélttség utolsó nyomait is kidobhatta irodalmunkból. A papírn nyelv uralma olyan rövid volt, hogy ma közelebb érezzük magunkhoz Bornemisza Péter és Balassa nyelvét, mint a legtöbb romantikusét. A Szülőföldem Szép Határa és a nyelvújítási modern szókincsel írt Mohács közül egy mai diák az elégiát századokkal ősbibb nyelvűnek minősíti.

IV.

Nemcsak az éledező népiség szorítja vissza a hagyománytipró nyelvújítást; édes szülőanyja, a romanticizmus is segít neki. Ennek a kornak ép a hagyomány a fő tárgyi fölfedezése: a magyarság, a mult magyarsága, egy képzelt, elszínezett, horvátistvános történelem. A fölvilágosodás protestánsai, másodrendű állampolgári mivoltukban, közömbösen, sőt idegenkedve állottak vezéreink és királyaink véres csoportja előtt. A romantikusok, katolikus iskoladrámák neveltjei, lelkesen ássák magukat a multba. A barok jezsuita-drámák már kiválasztják hősnek nagy elődeinket, Dugonicsnál, sőt egy-két protestánsnál magyarul is föltünedezik néhány történelmi tárgy. Csokonai egyenesen a honfoglalás époszát szeretné megírni. Ezek csak hírnökei annak a pompázó díszmenetnek, amelyben most föl vonul a párducos Árpád és keleti fényben csillogó serege. Utánuk a királymondák lovaghada, Szent László, Nagy Lajos, Toldi, a hatalmas oligarchák, a Hunyadiak hősei, Mohács százada, Erdély. Tündéralom ez, még ha olyan tragikus is, mint Kemény Zsigmond Gyulai Pálja.

A mult megszentelt helyei, ha nem kapnak is szabatos körvonalat, rendre megszólaltatják tájihletüket. A balatoni várak után Erdély városai, bércei, völgyei tünedeznek föl, sőt kissé a Felvidék, sőt a népdalokban maga az Alföld is, a még sivatagga nem folyamszabályozott «magyar Kanaán». A főmiljő a köznemesi kúria, hol biedermeier meghittségében, hol Vörösmarty hősi fényében. Itt dübörögnek a páncélos hősök, itt búsongnak a lelkes táblabírók, itt húzza a cigány az ősinek kikiáltott verbunkost s öblös pohárköszöntők hangzanak. Itt libegnek az angyali üdeségű szüzek, s a multba vetítve ugyancsak itt küzdenek az ellenséggel a heroinák. A királyi udvart, a várakat ugyanezek az alakok népesítik be, de körülük gyáva és gaz bajkeverők, ádáz cselszövők made in Hungary, a jó és rossz, fehér-fekete, igenem játékszabályai szerint.

S mindezt körüllebegi a tündérmesék világa; még Kemény freskójához is ilyesfajta zegélydíszek adják meg a korhangulatot: «A szelek járása remélni hagyá, hogy a nyugoti láthatár borúja szétoszlik, s az éj csillagos eget fog hozni a vándorok és szeretők számára, még mielőtt azon óra ütne, melyben a sírszellemelek fölébrednek, a villik tündértánca kezdődik, az erdőcsősz a rémvadász láthatatlan ebeitől retteg, a házi kobold a fukar mellére ül s nehéz hortyogásaiban gyönyörködik, a vén anyók pemetén repül sátán úrfiakhoz látogatóba, a bánya-gnóm a föld még ki nem ásott, a virrasztó bú pedig ennek már elvesztegetett vagy elrabolt kincsei fölött andalg».

A nagy világ persze jórészt történelmünkkel kapcsolatban érdeklí a költőket. Kőrösi Csoma példájára mind az őshazát nyomozzák Keleten. Az Iréne egy helyén Hunyadi magasztalása hangzik föl, a Kegyenec a katalaunumi csata ünnepével kezdődik. Még a romanticizmus időfölötti remekét, a Csongort is a magyarsághoz fűzi Vörösmarty a pogány kunok révén.

V.

Bánk és Csongor: a kor két legteljesebb költői szintézise. Katona egy történelmi anekdóta köré odasűriti a magyarság főerőit: királyt, udvarhű arisztokráciát, lázongó köznemest, elnyűzött jobbágyot, beolvadt és hóhérló idegent. Vörösmarty az igénytelen Árgirus-mesét egyetemes világképpé

növeli: boldogság útjai, szerelem, hírnév, tudás, vagyon és telhetetlen gyomor tragikus és komikus hősei, kocsmáros és ledér lány, boszorkány és manók, tündéri szépség és vaskos valóság járják itt csodálatosan szeszélyes körtáncukat s lebegtetik az Élet végső fátylait, az Éj örök árnyában sodródva egy búcsúének föloldó összhangja felé:

Jöjj, kedves, örülni az éjbe velem,
ébred maga van csak az egy szerelem.

A romanticizmus magyar irodalma a drámát iparkodik európai szintre emelni s létre is hoz benne olyan virágzást, hogy azóta sem volt mása. A Nemzeti Színház megnyitása országos ünnep. A kóbor társulatok hősi különítmények; a lelkes magyar úr válogatás nélkül ülteti asztalához és fűrészi tejbe-vajba Thalia fölkenntjeit és ripacsait. Fiatal költőinknek a színészkedés az előkészítő tanfolyama. Az öregek is lerójják áldozatukat egy-két drámával legalább. Aktivista kor ez; hatni, lelkesíteni akar s lehet-e jobb nyilvánossága, mint a hevülékeny nézők? «Győz a magyar: s tapsra ez ott fen elég.»

Széchenyi föllépte után Vörösmarty búcsút mond az eposznak, ő a drámaíró Kisfaludy örököse. Lázás a kor, tetteket akar s a tett iskolája a dráma. A többi műfajt is a színpad pátosza árasztja el. Kollektív költészetre van szükség; most jön el a hazafias líra aratás-ideje. A lírikus is színdarabot játszik, vallásos komolysággal, szent áhítattal végzi nemzetébresztő szer-tartásait. A legszebb nőben is azt firtatják, tud-e magyarul. Közvetlenségre, őszinte vallomásra ebben a légkörben gondolni sem lehet. Vörösmarty objektív alkotásait átszínezik egyéni vágyai, de lírájában annyi önvallomás sincs, mint Csokonaiában. S mikor Petőfi föllép, közvetlen kitérüléséért ugyan-olyan elszörnyedés fogadja, mint majd Adyt.

Tizenegy év alatt a még hiányzó műfajt, a regényt is európai szín-vonalon teremti meg a három báró: Jósika a történelmi kalandregényt, Eötvös a társadalmi, lélekelemző irányregényt s a kettő tulajdonságait magas költészetté fokozva Kemény a modern történelmi regényt. S most indul meg végre a tudatosulás folyamata is: a kritikai élet. Nagy elmékben nincs hiány, annál szembeszökőbb a szokatlan vállalkozás lámpaláza. Kölcsény bírálata Csokonairól iskolapélda. Fölvet egy analógiát: Csokonai a magyar Bürger. Ezentúl már könnyű a dolga: oldalakon át ujjonghat neki, mennyire illenek Csokonaira azok a megállapítások, amelyeket Bürgerre tett Schiller. Úgy fogódik ebbe az ötletbe, mint anyja szoknyájába a jární kezdő gyerek. El is rajzolja Csokonait, hogy ma alig bírunk ráismerni. De módszere iskolát teremt. Irodalomkutatóink azóta is ontják fölfedezéseiket: magyar Vergilius, magyar Scott, magyar Dickens, magyar Faust. Minden belefér ebbe a szemléletbe, ami közhely; gyűjtik is boldogan a hatásokat, «kölcsonzéseket», csak az sikkad el, ami sajátosan magyar, hiába ad rá példát Arany *Zrínyi És Tassója*, hogy nem az egyezés a fontos, hanem a különbség. Az egyezésekből azt tudjuk meg, hogy Katona József is olvasott, az eltérésekből, hogy milyen és mekkora költő volt.

De kezdeni kell valahogy s jó, hogy a német esztétikához jártunk iskolába, náluk nyert filozófiai alapot ez az új tudomány. A német kategóriák ugyan csak át szabottan alkalmazhatók ránk, de a mi állandó sóvárgásunkban a német metafizika után a magyar léleknek ugyanaz a heves önkiesztítész-
vágya jelentkezik, amelyik vágy viszont a németeket Itália felé vonzza.

ŐSSTEHETSÉG.

Írta: Márkus László.

Sok bajt okoznak a szavak. Van olyan szó, ami pompásan hangzik, ismeretlen, sejtelmes szellemi régiók felé lendíti a mondatot és megnyilatkozó igazságok izgalmát borzolja fel a lélekben. De az ember szereti megfogni a szavakat és fogalmi értékük szerint felhasználni gondolkodásában. Akkor aztán kisért a nagyszerű szavakról, hogy csak szavak és nem kapcsolódik velük semmi értékesíthető és értékelhető fogalom. Az ilyen szavak viharos mozgalmakat indítanak, de a lelkes roham a céltalan ürbe lendül és egy tetőpontról fáradtan és energiavesztetten hull vissza a mozdulatlan semmibe.

Pár éve kiállítást rendeztek parasztművészek képeiből és szobraiból. Ezt nevezték el az őstehetségek kiállításának s a kiállítókat őstehetségeknek. Alig volt még egy ilyen szörnyűséges szavunk, amely a meddő és eldöntetetlen vitáknak ekkora fergetegét idézte volna fel. Ezekben a vitákban mindenkinek igaza van, aszerint, hogy az alapvető szónak melyik értelmet tulajdonítjuk, tehát senkinek sincs igaza, mihelyt belátjuk, hogy a szó önmagában és ebben az alkalmazásában semmi felfogható realitást nem tartalmaz. Őstehetség valami olyan tehetséget jelent, ami a fejlődés legkezdetéből öröklődött, vagy olyat, amely őse más, később kibomlott tehetségeknek, vagy olyat, ami spontán jelentkezik, teljes készségben és eljuthat a végső konkluziókig az önmagából termelt energiák hajtó erejével, minden kívülről felvett hatástól függetlenül, mondhatni táplálkozás nélkül. Van azután egy negyedik, egy átvitt értelme annak a szónak: azt az embert jelölik vele, aki ilyesféle «őstehetség» birtokában van. Vagyis autonóm, különváló szellemi egység, kívül a kultúra hierarchiáján és munkarendszerén, próféta, akiben sugallatosan, közvetlenül az ősforrásból eredőleg kifejlődik és kiteljesedik az emberiség máig való egész kulturális készsége, Isteni csuda, amilyen a valóságos világ törvényei szerint lehetetlen.

És megindultak a viták főképpen arról, hogy lehetséges-e a lehetetlen. Mismen természetesebb, minthogy különböző utakon elérték odáig, ahol nincs tovább: olyan ember, aki mindent magától tud és intuícióval megszerezheti a kultúrák minden öröklött ismeretanyagát, olyan ember nincs a világon. De hát akkor kik ezek a népi művészek, akik kétségtelenül vannak és akiknek kétségtelenül megárt, ha öntudatosabb kultúrák a felsőbb társadalmi rendekben kialakult művészetek hatása éri őket? Jelentkezett olyan parasztművész, aki a természettel olyanféle vonatkozásban volt, hogy az nem volt rokon semmi «kulturált» művészet szemléletével. És mikor «danolni» kezdett, mintha alkalmatlan földbe ültették volna át, középszerű giccekben satnyult el. Vannak a parasztművészek közt olyanok, akiknek vérképlete egyezik az akadémiai és iskolákban kiművelt művészetekével, s ezek ha mesterek kezére jutnak, szervesen bele tudnak fejlődni a «kulturált» művészetek rend-

szerébe. De mások, éppen a «primitívség» állapotában legmarkánsabbak, a kívülről kapott hatásokra színüket vesztik és fanyar állagot teremnek. Mégis lenne tehát olyan ember, aki elzártan az emberi kultúrák termékenyítő impulzusaitól, önmagában és önmagából tudna teljes kifejező stílust teremteni? Hát ilyen ember nincs. De akkor kell lenni egy olyan kultúrának, amely azokat a «primitíveket» táplálja és ellátja energiapótlással, mert a *perpetuum mobile* a szellemi életben is abszurdum.

Mégis csak vissza kell mennünk magához a szóhoz. Őstehetség! De hiszen nincs is más, csak őstehetség. Minden tehetség, ami az emberi lélek valamely tevékenységét elindítja és újabb megismerésekhez juttatja, minden ilyen tevékeny tulajdonság ősi tulajdona az embernek. Minden tehetséget vissza lehet vezetni ősi kategóriákra, vagy talán egy legősibb indítékra, mely az ébredő öntudatban szemlélt jelenségek okait és összefüggéseit megismerni vágyó vágy, a félelmes titkokat megfejténi vágyó félelem, a mithoszokat és világgépeket teremtő, a felfoghatatlant felfoghatóvá testesítő, az antropomorfizáló fantázia megmozdulásából eredhetett. Az esztétika ismeretelméleti ágazata éppen ezt az ősiséget kutatja. Az ősi kategóriát, amelyből a sokféle elkülönbözött, elrészleteződött tevékenységeket le lehet vezetni. Egészen bizonyos, hogy a legdifferenciáltabb mai művészet is egyenes ágon azzal a primitív kultusszal rokon, mely a természeti erőket érzékelhető jelképekbe testesítette és innen ágazott el az a nyugtalan alkotásvágy, mely az erőket gépekben «emberiesíti», vagy fizikai és erkölcsi törvényeket állapít meg az erők formáiban tömkelegében, hogy védekezhessenek és megszabaduljon a kiszolgáltatottság kiellen érzetétől. Minden tehetség ősi, őstehetség, ezzel tehát valami egészen külön és elzárt és az egész emberiség lelki komplexumától független képességcsoportot akkor se jelölhetnénk, ha ilyesmi lehetne és lenne a világon. De nincs «őstehetség», mint speciális valami nincs, hanem tehetség van, mely ősi tulajdona az embernek. De az ősi örökség különböző megjelenésekben öröklődik. Az ember társas lény és társaságában uralkodó csoportok uralkodnak elnyomott és kihasznált csoportok felett. Természetesen következik ebből, hogy az uralkodó rétegek nagyobb szabadságában és biztonságában az egyéniség kevesebb gátlással élheti ki magát, mint az alájuk vetett rétegekben, ahol az egyén csak a tömeg szolidaritásába menekülve védekezhetik, ahol tehát az egészben egy kollektív lélek hagyományai és erői élnek ki magukat. A fejlődés folyamán alakulnak uralkodó kultúrák, amelyekben az ősi tehetség egyéniségeket választ ki a tömegeből, és népi kultúrák, amelyekben az ősi tehetség a közös hagyományok mentől teljesebb kifejezésére készíti az egyéniséget. Vannak individuális uralkodó kultúrák és kollektív népi kultúrák. És ez a különbség, — nem elválasztó, csak formai különbség a népi művészetek és a polgári, vagy arisztokratikus művészetek között. Egyik sem «primitív», mert mindegyik egy fejlődés legmagasabb állapotából következik és mindegyik «kulturált», mert egy kultúra legteljesebb kifejezője. A népi művész is «tanul», de lelki alkatánál fogva nem tanulhat az egyéni átélések mestereitől, hanem feldolgozhatja magában a hagyományos formák roppant impulzusait. A népi művész nem honosítható át — polgári mű-

vészben, s attól csak a maga kultúrája közvetítésével kaphat új tanításokat, amint a polgári művész sem «tanulhat» népiességet, csak a népiségen át eljuthat a maga egyéniségének kollektív eredetéhez, ráésmélhet tehetségének ősi vonatkozásaira. A népi művész egy fajtának, vagy fajtákból keveredett nemzeti egységnek szemléletét, szokásait, erkölcsi hagyományait, adottságait és azokat a szerzeményeit fejezi ki, amelyeket a másik kultúrával érintkezve maga a nép és nem az egyén sajátít el. A nép tanul a többi rendekből, a népben ütköznek ki más kultúrák hatásai, a népi művészet old fel magában városi és «úri» formákat és a népi művész népi művésztől és nem különvált egyéniségektől tanul és nem tanulásban kultiválódik, hanem bensőséges kollektív együttélésben, közvetlenül tanulni az úrtól azt jelenti a népi művészre nézve, mint amit a matyóművészet «iparművészeti» irányítása eredményezett és a «városi» művész egyéniség, ha nem átéli, hanem «tanulja» a népiességet valóban primitívségbe, a népszínmű kezdetlegességébe fejlődik vissza.

Az egyéniség lehet öncélú, a kollektívizmus soha. A népi kultúra nem válik el a mindennapi élet gyakorlati jelenségeitől és azoknak formáihoz kapcsolj a szemléletét. A népi művészet a használati tárgyak, a közönségesen ismétlődő élmények, az anyagi célszerűség szerint igazodó tevékenységek prózáját tölti el szépséggel és általában nem jut olyan elvontságokhoz, mint a «nagy» művészet, mely a metafizika szellemi köreivel érintkezik. Valahogy át kellene éreznünk a népi művészet alapvető különbözőségét, hogy a valóságos csodára eszméljünk, mely az «őstehetségek» kiállításain néha kibontakozik. Mert csoda, vagy legalább is titok az a jelenség, hogy a népművészet mégis eljut néha az absztrakt művészethez és ez a lélek, mely a közös hagyományok kultuszára, a népi élet célszerűségére van beállítva, egyszerre csak képeket és szobrokat vet ki magából. Egy «nagy» művészet keletkezik a népiség legfelső kifejeződéseként, amely azonban nem lesz egyéni stílussá, hanem mindig a kollektív népiesség kivételesen magas hullámverése. Valahogy meg kellene már alkotni a népi művészet esztétikáját, amely nem azonos az uralkodó művészetekével, de amely nélkül nem érthetjük meg, s a «kulturált» művészetek esztétikája szerint pláne nem érthetjük meg a parasztművészet kvalitásait soha. Nem választhatjuk ki azt, aki lelki alkatánál fogva nem paraszti művész, bár paraszti sorban született, s akit áttehetünk baj nélkül «tanulni» a másik kultúrába, s nem befolyásolhatjuk a vérbeli parasztművész fejlődését, mert egyelőre ő többet tud nálunk, ő igenis sokat tanul a szoros együttélés és az élő hagyományok iskolájában. Pedig ezen érdemes lenne vitatkozni, de hát most egyéb gondjaink vannak. Arra azonban mégis ráérnénk, hogy örüljünk a magyar «őstehetség» teremtő erejének, annak, hogy a magyar népi lélek veti fel hullámain legközelebb a tisztán szellemi régiókhoz, hogy íme, a magyarság produkálja a legtöbb népi pikort és szobrászt, amiből az következik, hogy a magyar népi kultúra mindenképp a leggazdagabb. Erről lehetne egyet-mást beszélni és akkor elég volna az a szómennyiség, amit felhasználunk, vitatkozván a szóról, amely nem jelent semmit és értelmezvén az «őstehetséget», aminek ebben elvész minden értelme.

ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK.

Irta: NYISZTOR ZOLTÁN.

ÚGY GONDOLOM, egy nép akkor kezd igazán foglalkozni önmagával, lelki képének és alkatának kitergetésével és megvizsgálásával, amikor támadás éri vagy lelkileg megzavarodik. Máskülönbem nem hiszem, hogy erre a mindig keserű és ritkán vigasztaló szórakozásra egy nép ráérjen. Ha nem bántják vagy nem beteg, az élet láza és tempója kergeti, a jövő álmai hajszolják, a jelen problémái égetik és a multba nézni, hosszasan hátrafelé visszatekinteni — ideje nem lehet.

A zsidósággal valami komoly baj lehet, hogy annyit foglalkozik önmagával. Az utolsó egy-két évtizedben szinte áradattá nőtt a könyvek sora, mely kutatása vagy gyűlölete, támadása vagy védelme tárgyává tette a zsidó kérdést. Problémájává lett először másoknak, azután önmagának, fájában és vérében, nyelvében és nemzetiségében, hazájában vagy hazátlanságában, multjában és jövőjében egyaránt.

A legérdekesebb, de egyúttal a legtöbbet mondó tünet, hogy a zsidóság évezredes szokása ellenére önmagával kezd foglalkozni. Hogy sűrű, áthatolhatatlan, kegyetlen titok, gyilkos probléma lett önmagának is. Semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint egy új magyar könyv, amelyben Pap Károly mondja el a zsidó sebeik és bűnök címén szinte valami messzianisztikus önvallomással és keresztrefeszüléssel népe és fajtája problémáit.

A könyv a legzűrzavarosabb könyvek egyike, mely valaha a porondon megjelent s mégis félbenmaradt mondataival, ködösen felsötétlő sejtetései-vel, félénk, alig kimondott, de mégis hallatlanul merész ítéleteivel a legvilágosabb és legmegdöbbentőbb zsidó vallomás. Talán onnan is ered ez, hogy a szerző csak író és nem politikus. A kérdés szabványos útjait, állításait és cáfolatait látszólag nem is ismeri. Nem tudja és nem is akarja sem a zsidó sebeiket, sem a zsidó bűnöket közkeletű frázisok vagy új jelszavak köpenyegébe elrejteni. Csak író marad, aki átérzi és átéli fájának minden rezdülését. S mint mindig, ha írók aktuális közéleti kérdésekbe tévednek, néha megdöbbentő éleslátással, máskor meg szinte szemtelen hányavetiséggel és kérkedő vaksággal ítél elevenek és holtak felett.

A könyvnek egyharmada lírai ízű és egyéni megfogalmazású története a zsidó népek Jákobtól Jézusig. Ha nem volna minden történelem, de legfőként ez a rész annyira fontos az emberiségnek és a vallástudománynak is, hol ellágyulva, hol mosolyogva lehetne olvasni Pap Károlynak ezt a különös ízű, egyéni színezésű történetét, amit a zsidó népről megálmodott vagy kiagyalt. Szerinte minden nép ősatyjai álmodtak a bibliai Jákob módjára «végtelen népről és világbirodalomról» s miután a többiek álmai beteljesültek, tehát birodalmak lettek, a beteljesületlen álmok viszont, mint a Jákobé: «Biblia, azaz ígélet lett». Ez a merész és semmivel sem indokolt bevezetés, amellyel Pap Károly a zsidó nép történelmét elkezd, már jelzi előre azt az önkényes utat, amelyet a történelem-magyarázatában követni fog. Kicsit még ámulunk, amikor az egyiptomi Józsefet, mint «az első asszimilációs

kíséret ősatyját» mutatja be, de már nem is csodálkozunk, amikor Mózesben a zsidó meghasonlás képét festi le. A mózesi törvény neki csak «egy pásztori nyájközösséget jelent, közös földeken, közösen felosztott állatokkal» s a zsidó nép örök büszkesége: Jahve, az egész egyisten-imádat neki csak «a nyájközösség sátoros Istene». Tehát «nem a szokások, a szertartások bizonyos különbségei emeltek választalat a mózesi nép és a világ közé, nem is a faji vagy vérbeli ellentétek a szomszédok: a föníciaiak, filiszteusok és kánaániták közé, akik alig egy árnyalattal más sémiták voltak, mint a mózesi nép. Rituaisaik is állandóan keveredtek egymással. A zsidók katasztrófák idején épúgy áldoztak a Molochnak, a végzet falánkságának, akár a többi népek körökörül. Épúgy táncoltak Baal orgiáin, akárhogy harcoltak az ellen a próféták. Nem ez a fontos különbség a mózesi nép és a többi népek között, hanem az, hogy Jahve nem engedte meg a társadalmak különbségeit és ezzel megakadályozta azok kialakulását». Más népek istenei «a természet erőit személyesítették meg», Jahve elsősorban «az ember helyzetét jelenti az emberrel szemben: azt, ami a rabszolgának volt fontos s ami fontos lesz majd az egész földön, míg rabszolgák lesznek.»

Ha e kúsza gondolatmenetet valaki nem értené meg, helyesebben ha senki sem fogja megérteni, ne reánk, hanem egyenesen Pap Károlyra vessen. Az ő könyvében mindez még kuszáltabb és terheltebb, úgy, hogy csak nagy küszködés és vergődés árán sikerült ennyire is kibogozni. Annyit azonban máris megállapíthatunk, hogy Pap Károly népének a lehető legrosszabb apologétája. Amikor egy népet folyton megújuló, szakadatlan és most barbár támadások közepette multjában is meg kell védeni, a legszerencsétlenebb vállalkozás az ilyen lírába és önkényes, érthetetlen antitézisekbe fulladó leírás. Ma, amikor az Ószövetségnek, tehát a zsidó nép története egyik legfontosabb fejezetének minden értékét le akarják tagadni, mindenesetre okosabban tette volna Pap Károly, ha a líra és az önkényes köldöknézés kikapcsolásával inkább a vitathatatlan tudományos eredmények beiktatásával rajzolta volna meg népének világtörténelmileg legfontosabb szerepét. Példának vehette volna Faulhaber bíborost, aki nagyobb fenséggel és erővel s egyúttal az objektív tudomány kivédhetetlen érveivel mutatta ki, mit köszönhet a világ a zsidó népnek azzal, hogy a tisztá és a hamisítatlan egy-Isten-hitet meghirdette s a környező népek minden romlása és bálványimádása közepette tisztán fenntartotta. Kár volt Pap Károlynak a Jahve tündöklő és ragyogó fogalmát valami rosszul megemésztett és fantáziájában csak halványan felködlő német vallástörténészek képletei szerint fetissé vagy szimbolummá lezüllesztetni és összezsugorítani, mint ahogy menthetetlenül kár a mózesi törvényhozást, mely az akkori népekkel szemben emeletes magasság volt, a pásztori nyájközösség vagy valami föld- és állat-kommunizmusra lesüllyesztetni. Hogy akarják a zsidók a közelmult vádjait kivédeni, ha történelmüknek legbiztosabb fejezete s egyúttal érve is haszontalan cserépdarabokká török a kezükben.

Hasonló gyerekes tudatlanság vagy esetleg felháborító cinizmus az, ahogy Pap Károly a zsidó glédába állítva Jézus alakját elképzeli és megrajzolja. Szerinte «Jézus mozgalma eredetileg vallási mozgalom, mely vissza kívánja az első mózesi államot s a földet épúgy visszaköveteli a földtelen és magárahagyott parasztság számára, mint az eget, úgy ahogy ez Mózes idejében volt . . . Az «igét betölteni :» ez Jézus száján épúgy jelenti a mózesi pásztori földműves állam visszakövetelését, mint a lelki élet megtisztulását.

Csak egy ilyen mózesi földműves államban tisztulhat meg a zsidó lélek, viszont a lélek megtisztulása vissza fogja hozni az első mózesi ígéret-országot... Mózes óta valamennyi zsidó vallási vezér ezért az eszméért szállt síkra: a közös föld s a közös ég eszméjéért. A kettő elválaszthatatlan volt: mióta azonban kevesbedik a föld a parasztság lába alatt, nőnek a városok és duzzad Jeruzsálem, mind több súly esik át a közös földből a közös égre. S mire Jézus megszólal: már fontosabb a közös ég eszméje a közös föld eszméjénél.»

Ha figyelmen kívül is hagyjuk azt az elképesztő vakmerőséget, amellyel Pap Károly a zsidó írónál oly szokásos szuverén önkénnyel és göggel Jézus legtörténelmibb és legszentebb alakját ilyen megbomlott kiagyalás kódéba állítja s mellyel egyúttal vérig sért és intelligenciájában aláz meg minden keresztényt, ha tehát ettől el is tekintünk, épp ebben a pontban áll előttünk a zsidó nép minden sebe és bűne: Hogy nem tudja felismerni még ma sem, kétezer év után sem a benne és általa elküldött Messiást! Ahogy nem ismerte fel Pap Károly Jahve tiszta alakjában az örök zsidó büszkeség kövét, úgy nem ismeri fel Jézus szerepében elvettetésének és tragédiájának a súlypontját sem. A kód hiába kotlik és a fantázia hiába menekül a történelmi valóságok elől a mithoszok vagy szimbólumok világába. A zsidóság is jobban tenné, ha az eredménytelen és elsősorban ránézve tragikus elmenekülések, hátrafordulások s homokbafúródások helyett végre egyszer szembenézne, komolyan és férfiasan a történelmi tények világánál, Jézus alakjával és világtörténelmi szerepével. Amíg ez meg nem történik, amíg benne fel nem ismerik a zsidók a törvény és próféták beteljesedését, addig a szétszóródott zsidóságon az átok meg nem állhat. Sebeik vérezni fognak és bűnük szaporodni fog a végtelenbe. Addig siralmaikat nem értheti meg senki fia a föld kerek-ségén s hontalanságuknak vagy lelki összeomlásuknak, üldöztetésüknek és gettóiknak ők maguk lesznek az okozóik!

Pap Károly könyvének második harmada Jézus elmithologizált és köddé foszlott alakjával s ennek kapcsán a zsidó nép további keresztény, ókori és középkori történelmével van tele. Az embernek szinte minden haja szálla az égnek áll azokra az önkényes s csak ellenmondásokat kihívó állításokra, amelyeket Pap Károly megkockáztatott s szinte bosszankodva tolja el magától a könyvet, mint a tolakodó idegent, aki az embert léha szószátyárkodásával megkörnyékezi. S a könyv csak ott válik érdekesebbé, tanulságosabbá s egyúttal valószerűbbé, ahol Pap Károly a zsidóság vagyonosodásának és aranyimádatának a titkát felfedi. Amikor elmondja, hogy vált a ritusokba, ünnepekbe s talmudista szórszálhasogatásba (amit Pap Károly szörnyű tudatlansággal skolasztikus teológiának nevez) falazott nép hideg spekulatívvá, szinte a Kant által emlegetett és szublimálódott tiszta észsé, mely szorongattatásuk napjaiban megnyílt s átugrott a földi spekulációk terére. Hogy vette észre a zsidó nép, hogy kétes, mindig mások kegyétől függő léte, illetve annak «biztonsága csak a vagyonosodás útján érhető el s az igazi vagyon az aranynál kezdődik.» Ennek segítségével telepedhetik meg a zsidóság, puhíthatja meg szerinte az egyház, helyesebben az államhatalmak kemény gyámkodó kezét, szerezhet esetleg földet, házat, kaphat nemeséget s részt vehet a politika és kultúra irányításában». Ilyen módon az arany, ami másnál a jólét, a gazdagság mértéke, a zsidóságnál a biztonság jelképévé változik. Ez határozza meg a lét és nem lét kérdéseit és fontosságával lassan átítatja a zsidóság szellemét és belső szervezetét.» Pap Károly meglátása

helyes s kívánnivalót alig hagy maga után. A zsidóságnál a faji vagy népi öntudat helyébe «a gazdasági öntudat lép» s a spekulatív, nagyon is vagy kizárólag is a földre irányított ész tisztelete mellett legfeljebb az idejét múlt és lélektelen ritusok zörgéséből marad meg valami.

Könyvének utolsó harmadában Pap Károly a magyar zsidóság helyzetével foglalkozik. A kép, amit megrajzol, ha lehet még az eddigieknél is sötétebb; ahogy ő maga vallja: «a sorok szinte csikorognak, a toll majdnem fölmondja a szolgálatot, oly éles és száraz amit ír». Ellentmondások természetesen itt is bőven akadnak. Míg például egyrészt kategórikusan megállapítja, hogy «a beolvadottakban saját népi természetük elsatnyult, az újat pedig soha sem érezhetik át teljességgel», éppoly kategórikusan állapítja meg a másik oldalon, hogy «a zsidóság a legtipikusabb asszimiláns». Akkor is az ellentmondások kátyujába kerül, amikor megállapítja, hogy a beolvadottaknak csak egyféle szerepük lehet, «minél tetszetősebb és vastagabb álarcot kenni az önpusztító magyar lelki arcára», másrészt pedig bevallja, hogy amilyen erővel leplezte el a zsidóság a magyar igazi arcát, «ugyanolyan erővel szaggatta ezeket a lepleket (a radikális, szocialista és kommunista ideológusok)».

De ezektől a kisebb ellentétektől eltekintve a legnagyobb meglepetést Pap Károly végső következtetése fogja kelteni. Ő ugyanis úgy érzi, hogy a magyarság nagy reformokra készül s ezzel kapcsolatban a zsidóság eddigi sorsának is meg kell változni: vagy beteljesednek ezek a reformok és akkor nem tarthatja meg többé régi gazdagságát a zsidóság vezető osztálya, vagy elsikkadnak ezek a reformok s akkor «a zsidóság vezető osztályai a hatalom levő magyarokkal karonfogva s mégis mint azok cselédjei éppúgy, mint a multban, segíteni fogják meghamisítani, elhazudni vagy éppen letiporni a magyar nép számára nélkülözhetetlen reformokat. A reformált Magyarországon a zsidó sorsa felörlődés, a nem reformáltban összefoltozni az apák régi, csúf, ronggyá szakadt frigyét». Miután Pap Károly hiszi, hogy a magyarság meg fogja engedni, hogy a zsidóság önmagával rendelkezék, kimondja nyíltan a magyar zsidóság történelmi hivatását és jövődöbeli politikáját: «nyílt, őszinte vállalása zsidóságunknak úgy önmagunk, mint a világ előtt együttesen, egyszerre és mindenütt. Ez a vállalás nem azt jelenti, hogy ezzel magamat és egész népemet bűnösnek ismerem el, hanem azt, hogy őseim hibáiért vállalom a szენvedést, jóvá teszem őket... Nem arra van szükségünk, hogy mások előtt legyünk valakik, hanem hogy önmagunk előtt lehessünk azokká, akikké őseink nem tudtak lenni: zsidó néppé, mely a világnak nem csupán jósokat ad, prófétákat, hanem alkotókat is». Ami nyiltabb terminológiában annyit jelent, hogy a zsidóságnak nemzeti kisebbséggé kell válni, annál is inkább, miután Pap Károly szerint «a zsidóságnak ki kell szabadulnia az egyaránt üres vallási és spekulatív gazdasági ritusokból».

Az ember szinte megdöbben és haragosan hördül fel erre a következtetésre. Honnan veszi hát akkor Pap Károly és vele együtt összes zsidó író, tudós- vagy művésztársai, hogy a magyar kultúrában résztvegyenek zsidó pláne annak sokszor vezető szellemi pozícióit megszállják és betöltésék? Lehet-e egy nemzetnek egy percig is köze ahhoz az irodalomhoz, melyet már nemcsak vérségileg, hanem lelkileg is idegenek csinálnak az ő számára? A franciáknak is volt német nyelvű írójuk, mint ahogy a németeknek francia nevű költőjük, akik azonban minden idegen vérségi származás ellenére egygyé tudtak forni magával a nemzettel! A zsidóságnál, mint Pap Károly példája mutatja,

éppen az a baj, hogy lelkileg sem tud asszimilálódni. Hogy ír vagy politikáz, katonáskodik vagy vezérkedik egy-egy nemzet kebelében, anélkül, hogy annak sorsát végleg vállalni akarná. A lelkében mindig megmarad valami, amit a befogadó nemzetnek nem ad oda s ezért válik minden nemzet testében egy-egy keserűen érzett, idegen taggá, fölösleges résszé, melynek csak hátrányát, de soha sem előnyét érzi az illető nép.

Égész oldalakat tesz ki Pap Károlynál az a párhuzam, melyet a magyarság és a zsidóság között megvon. Minden történelmi tudás vagy elmélyedés nélküli, vakmerő és kihívó állítások, amik a magyarság körében méltó felháborodást kelthetnek, a zsidóság körében pedig az amúgy is hiányzó tisztánlátást végleg összezavarhatják. Hibáinknak és bűneinknek mi is tudatában vagyunk, de egy ezer évet megélt népről azt írni, hogy egész élete csak «ön-csonkítás» volt, hogy «alig élt igazán önálló nemzeti életet», hogy gazdaságilag tehetetlen, a kultúra megszervezésére pedig képtelen, nemcsak felháborító, hanem logikátlan is. Igazán nem kell feudálisoknak lennünk ahhoz, hogy az ilyen megállapításokat, mint: a magyarság «vezető osztályai: a mágnások és köznemesek nem voltak valóban vezető osztályok» — a tudatlanság rovására írjuk. S a századforduló magyar uráért sem kell rajonganunk, hogy visszautasítsuk az ilyen kijelentéseket: «nekik egyáltalán nem voltak illúziók s a zsidót nem azért engedték be és emancipálták, mert jó magyarnak kellett, hanem mert a hiányzó ipari, gazdasági értelmiségi erő pótlására volt szükség rájuk . . . A magyar uraknak olyan ipari, gazdasági és egyéb polgári értelmiség kellett, akivel úgy bánhatott, mint a cselédjeivel és parasztjaival szokott: őszinte patriarchális zsarnoksággal s erre a zsidó volt a legalkalmasabb . . . A magyar uraknak tehát leginkább azért kellett az emancipált zsidó, mert nem kellett neki az emancipált magyar paraszt vagy magyar munkás». Ilyen és hasonló vádak, eltekintve a történelmi tudatlanságtól vagy erőszaktól, csak torz és a végsőkig megzavarodott lélekből fakadhatnak!

Pap Károly őszinte akart lenni és szerinte a zsidó nép legjellegzetesebb vonását, az állandó és soha meg nem szűnő öngyilkosságot bemutatni — sikerült is neki. Írása nyomán tényleg úgy áll előttünk a mai zsidó, mint aki maga fonja a hurkot a saját akasztófája számára. Csak az ilyen öngyilkos lelkületből kifolyólag értjük meg azt is, hogy magyar házigazdájának — szerinte a legtipikusabb befogadónak — ilyen gyilkos sebeket osztogatott.

Hinni szeretnők, hogy ez a hang nem a magyar zsidóság hangja!

A MUSZAJKA MA NEM JÖHET...

*Találkát mára nem adtál —
mégis idevár a kedvem,
Muszaj, én kedvem örömhöz.*

*Várlak. Ágak közt susogás
susogást szomorít. Fülelem:
a Muszajka ma nem jöhet.*

*Miért? S lassan jóeste lesz:
holdfény, csillag alig párás,
remegő csend, puha árnyék.*

*S mit előbb csak susogott a
táj, most kisharang kongatja
a hegyről: Muszajka nem jön.*

*Kisharang kongásra lépek,
megyek erősen sehova
s ártatlan bokrokat zúzok.*

Seemann András.

G. K. CHESTERTON VERSEIBŐL.

A lombok.

A lombok omlanak, bólonganak,
Látom szerelmem otthonát,
Szerelmem jár a lomha lomb alatt
És engem hív a lombon át.

Hogy röpködött a kék egekben!
De galamb szárnya téphetetlen.
Hogy röpködött és nem merült el!
Arcán fénylett a házi tűzhely.

És mint az évek, tova ringott,
Tüskén fakasztott rozmaringot,
A tűzből is liliomot sodort ám,
És tenyerében elaludt az orkán.

Az éjszakába sugarat teremtett,
A napsugár kigyúlt, amerre lengett,
S ahol megállt, a földön vagy a mennyben,
Ott ragyogott a világ egyre szebben.

(A lombok omlanak, bólonganak,
Látom szerelmem otthonát,
Szerelmem jár a lomha lomb alatt
És engem hív a lombon át.)

De bárhová ment, mélybe vagy magosba,
Az élet és halál közt lankadozva,
A karcsú tornyokat kereste, Rómát,
És eltakarták fenyesek, komor fák.

A boldogságért, jaj, hova barangol,
Egy városkán is, kora virradatkor,
A lelkendező tömeg elé toppan
És úgy mosolygott: mennyi rokonom van!

Ha minket összefűz megint a jószág,
S a szentek néznek ránk és a mennyország,
Egy vén tudós a tekercset kibontja:
Ez London lánya, legyen itt a csontja.

(A lombok omlanak, bólonganak,
Látom szerelmem otthonát,
Szerelmem jár a lomha lomb alatt
És engem hív a lombon át.)

És akkor eljut drága sirkövéhez
 És rájanéz, de bánatot nem érez ;
 A mennyország ezüst utcáin járkal,
 A földi szépségekre nem is lát már.

A városon, a néma nyomoron túl,
 A szalma-viskó udvarán befordul,
 Ott lesz lakása, Isten udvarában,
 S a csillagok ragyognak rája lágyan.

A fák között, a tündöklő avarban
 Megérti ami titkos, halhatatlan,
 A csillag-tábor ott körül csatangol,
 Ott üldögélünk, ketten, alkonyatkor.

(A lombok omlanak, bólonganak,
 Látom szerelmem otthonát,
 Szerelmem jár a lomha lomb alatt
 És engem hív a lombon át.)

Q vízözön.

Könyörtelen vihar csapott a napra,
 De állok én és várok egy jelet !
 Az áradás a földet eltakarta,
 De tele töltöm borral kelyhemet.
 Mondjátok el a reszkető papoknak
 A vízözön kegyellen közepén,
 Itt állok, tépett szavaim dadognak,
 De Isten győzelmére ittam én.

Hol dől a zápor, egyre dagadozván,
 A méh ott gyűjtött enyhe mézeket
 És boldogan dalolt a hajadon lány,
 De most a vízözönbe nézzetek:
 A zápor ömlik, zölden forr a habja
 És mint az arany-pálca, úgy ragyog,
 Hát igyatok az Isteni Haragra,
 A villámok Urára igyatok !

A pusztulásba kelyhem beletartom,
 Magasba nyujtom győztes kelyhemet,
 Isten nevére fölveszem a kardom
 És győzelmére zászlót lengetek.
 Még földerül a föld örök malasztja,
 Még áll a föld, még lát a menny, le nem dől,
 Itt volt aki a vízözönt apassza
 S jenéig itta keserű kehelyből.

KÉT CASTOR.

Irta: *Kolozs Pál.*

A KÓRHÁZ szürke kőkerítésén, a kapu fölött egy fekete macska nyalogatta a talpát. Bent a fenyők között lélekharang kalimpált sápadt hangon. Péter szívszorongva rohant végig a karbólszagú folyosón, zsebeit kiduzzasztották a narancsok, kölnivizes szappant is hozott és cseresznyebefőttet, mert János megkérte.

A folyosó végén a kavicsszemű apácába ütközött, aznap homályos volt a pillantása, a szomorúság sárgás iszapja lepte be. Péter megtorpant s a nővér mellén himbálózni kezdett a fekete kereszt, amint lemondóan ingatta a fejét:

— Ne menjen be... szegény testvérke rosszul van... nagyon rosszul.

Péter ott állt a kérlelhetetlen hírtől villámsujtottan, aztán félve, reszketve lépett a kórterembe.

Barátja ágyánál két apáca imádkozott. Felhőszerű főkötőjüktől alig láthatta Jánost. Tétován az ágy fejéhez lépett, János már nem ismerte meg. Arca hamuszínű volt, furcsán az égre nézett, egész lényét egy bolyhos felhő csücske kötötte le az ablak sarkában. Aztán hirtelen rángani kezdett a teste.

Spanyolfalat hoztak, körülbástyázták vele az ágyat és hangsúlyosabban kezdtek imádkozni a kedves nővérek. A kórterem másik két betege vacogva kitámolygott az ajtón.

Amanda nővér kivezette Pétert, áttámogatta egy üres szobába, egy pohárban fertőtlenítőszerrel hozott:

— Öblögesse ki a száját, szegénynek fertőző influenzája volt. Mossa meg a kezét is.

Gépiesen működtek az idegei. Telefonált vidékre, értesítette János apját. Aztán gépiesen elindult hazafelé. Közös lakásuk ajtaja előtt megtorpant. Hat évig laktak együtt itt. Régen, még Gyarmaton Castor és Polluxnak nevezte őket a latin tanár, annyira elválaszthatatlanok voltak. És itt Pesten egy csitri leány Zoronak és Hurunak...

Zsibbadtan lépett szobájukba, megállt János íróasztala előtt. Kinyitotta a fiókot, és megkereste Márta leveleit. Ismerte a borítékok halvány zöld színét, a levelek édeskés illatát. Mind elégette őket — János úgy kívánta — még az utolsót is, amelyik expressz jött. Pedig ezt az egyet szerette volna elolvasni. Utána is kapott, de akkor a kályhában már lángolva táncolt az almazöld boríték.

Mártát e miatt az utolsó levél miatt János gyilkosának tartotta Péter.

Azon a napon, mely elindította a bajt, Péter korán jött haza este és megdöbbsent, mert János ágyát üresen találta. Hajnali három óra felé láztól kiverten, kidagadt szemmel érkezett meg barátja. János tehát elkövette azt az örültséget, hogy betegen, 38 fokos lázzal elment Márta születésnap vacsorájára. Pedig megígértette vele, hogy nem megy el. Másnap reggel influenzás tüdőgyulladással vitték a kórházba . . .

Az elhamvadt papírlapok zizegve táncoltak a kályha kormos ajtaja mögött.

Századszor, ezredszer teszi föl magában kétségbeesetten a kérdést Péter: mi vihette rá az ő józan János barátját arra, hogy elkövesse ezt a végzetes örültséget. Mert János nagyon is józan volt. Este mindig tíz óra előtt jött haza, soha egy csepp alkoholt nem ivott; ő volt az, aki Pétert gyakran lebeszélte arról, hogy «ifjú és bohó, de végzetes számárságokat» kövessen el. Például ne gondoljon annyit leányokra, vegyen példát róla. Őt egy nő sohasem akadályozhatja meg céljai s tervei elérésében, mert nem engedi magához olyan «veszedelmes közelségbe». Jánosnak takarékkönyve volt, százhatvan hold tehermentes földje, szőke haja, gyerek arca, komoly kék szeme. Szerette s néha titkon irigyelte Pétert, hogy olyan könnyedén és «hangulatosan» fogja föl az életet.

Hüvösen és meggondoltan udvarolt egy vérszegény, de gazdag úrileánynak, aki sápadt volt és Péter szerint unalmas. Péter ismerte Mártát; cingár, feketehajú leány volt.

János (Pollux) elárvult íróasztala előtt ült Péter (Castor) és vad, elkeseredett képzelődés kapta a hátára. Márta keskeny, fagyos ajkával egyre izgatóbban jelent meg előtte.

Szikrázószemű Márta ült a szekreterje előtt, Péter szinte látta . . . Bolondító, vérforraló dolgokat írhatott abban az expresszlevélben. Gonoszul játszott a hatalmával, kiráncigálta barátját a betegágyból. Mert Márta tudhatta, hogy János beteg.

Halála előtt két nappal a kórházban — már úgy látszott, hogy János átlábolt a krízisen — Péter megemlítette:

— Nem akarod, hogy Márta meglátogasson?

— Sosem akarom látni többé, irtózom tőle — suttogta s többet nem mondott.

Péter akkor megtorpant barátja tekintetének sötét kőfala előtt. Most már tudta, hogy nem a láz beszélt belőle. Egész biztos nem. Tudta, hogy senki sem lehet elég józan, erre — úgy látszik — rájött János is, azért sötétedett úgy el a szeme. Persze . . . Szegény János már akkor tudta, hogy életével fizetett meg azért az estéért s hogy ez a külsőleg veszélytelen és háziasan nevelt leány áthúzta minden számítását . . ., azt csinált vele, mit akart . . ., egy levéllel, néhány sorral.

Kinn sejtelmes fehérségbe borult a világ, szüntelenül esett a hó.

A temetés után eljött János apja, a nógrádi földbirtokos. Amikor a szobába lépett, heves zokogás rázta meg. Aztán letörölte nedves arcát :

— Csináljunk leltárt megboldogult fiam holmijáról.

Két, hatalmas fenyőfaládába rakták János holmiját. Végül, amikor már elkészültek, az öreg rámutatott néhány könyvre :

— Ez a magáé?

— Igen.

Fellapozta a könyveket, az egyikbe Péter nem írta be a nevét.

— Ez is?

Péter bólintott. A pirosposzsgás arcú öregúr megcsóválta a fejét, gyanakodott. Hirtelen eszébe jutott fia aranyórája.

Izgatott keresgélés kezdődött. A becsomagolt bőröndöket újra kidobálták a földre. Szerencsére Péter János egyik mellényében megtalálta a rubinköves aranyórát.

Az öreg újra sírni kezdett. A leltározás beveződött.

* * *

Barátja halálával nagyon megváltozott minden. Úgy érezte, légüres térben mozog. Szomorúság és bánkódás volt az árnyéka, a csüggedés nyomon követte, minduntalan a sarkába harapott, hiába szaladt gyorsan, össze-vissza az utcán, hiába menekült a fájdalmas emlékek elől, bujt el templomokba, hiába borogatta fejét a tömjén havas illatába.

És persze barátja halálával anyagi körülményei is megváltoztak. Jánosnak nemcsak a szíve állt előtte nyitva, hanem az erszénye is. A szó legnemesebb értelmében szenvedélyes barátok voltak. Ha gondolataik nem is voltak mind közösek, de lakásuk, pénzük, ennivalójuk közös volt kilencven százalék erejéig János korlátokat nem ismerő nagylelkűségéből. Péter barátjának köszönhette, hogy majdnem elvégezte az orvosi egyetemet és hogy meglehetősen jól megtanult angolul és franciául.

János halála óta minden megkeseredett itt körülötte . . . Szülei korán meghaltak, rokonait alig ismerte, senkije se volt. Változó és bizonytalan anyagi forrásai semmivel sem biztatták. Orvosi tanulmányait most már úgy sem tudja befejezni. Elhatározta, hogy elutazik Pestről valahová, minél messzebb, akárhová, bármilyen állandó jellegű munkát elvállal. Csak felejtetni tudna.

* * *

Kiváltotta útlevelét. Közvetlenül elutazása előtt, mint a hipnotizált, elindult Mártáék Mányoki-úti villája felé. Amikor a rácsos kertajtót becsapta maga mögött, két borjú nagyságú bernáthegyi kutya rontott rá. Péter hirtelen előszedte zsebkendőjét, amely a leltározásból véletlenül kimaradt. Megszagoltatta az acsargó kutyákkal s azok

egyszerre elhallgattak. Az egyik nyájaskodva hozzádörzsölte bozontos oroslán fejét . . .

Minden ízében reszketett; ott állt előtte Márta sápadtan, de nem gyászolt. Pedig hát János tulajdonképpen a vőlegénye volt.

— Borzasztó — mondta a leány, mikor leültek a dohányzóban.

Péternek ökölbe szorult a keze — komédiázik — gondolta. Iszonyodva nézte Márta keskeny ajkát, szenttelen pillantását; vékony, hegyeskörmű ujjait visszataszítóaknak és kegyetleneknek találta. Szeretett volna belátni a semmitmondó külső mögé, az arc áttetsző, sárgás bőre mögé . . .

Terhes csend feszült hallgatásukban.

— Leveleit elégettem, még az utolsót is, János így kívánta.

Márta idegesen felkapta a fejét, a fiatal ember merő nézése megzavarta.

— Arra a születésnapra vacsorára úgy-e, már, régebben meghívta Jánost? Közben a barátom telefonáltatott magának, hogy meghalt, ágyban fekszik és nem valószínű, hogy az estélyre eljöhét . . . Miért küldte el akkor azt az expresszlevelet?

— Különös kérdés . . . Azért, mert a vacsora idejét egy órával eltöltük és más úton erről nem tudtam Jánost értesíteni és érdeklődtem az állapota felől is . . .

— Tudja, hogy ez a levél okozta halálát! — Péter arca torz fintorba rándult és úgy hajolt előre, mint a sötét fenyegetés megtestesülése.

— Kérem, mért gyötör, mit akar tőlem? — a leány hangja elvékonyodott, riadtan nézett maga elé — én azt hittem, hogy már semmi baja sincs, amikor lázasan beállított hozzánk, kértem, hogy menjen haza . . .

— Mi volt abban a levélben? — eszelős gyűlölet rőzselángja perzselte ki a hangjából — valami bolondító ígéret . . ., diadalmaskodni akart János józanságán . . ., uralkodni rajta, mint egy kis kutyán? Tudta, hogy beteg!

Márta rémülten felsikoltott, kirohant a szobából, a félig nyitott ajtóban egy csodálkozó arcú, kékkötényes inas jelent meg.

Péter körül forgott a világ, a kielégítetlen gyanu, úgy érezte, beigazolódott.

* * *

Évei sikságáról lassan elhúzódott a fiatalság köde, az a furcsa köd, amely annak idején percenkint változtatta színét, mindent befuttatott párájával, más formát és jelentőséget adva a dolgoknak. Most már ritkábban fordult meg fejében: csakugyan Márta szeszélye volt-e János halálának oka . . . Holland állampolgárságot szerzett. Érzékenységét valahol mélyen eltemették az évek, János halálának titokzatos megfejthetlenségét is. Néha azért megszurta a vissza-

emlékezések tuskéje, mégis úgy nézett vissza már barátságukra . . . Castorra és Polluxra, az együtt eltöltött évekre, mint valami mithológiai mesére . . .

Olsen kapitány azt mondta, hogy minden tisztességes tengerész szakállal ékeskedik. Péter, hogy kedvében járjon feljebbvalójának, szakállt növesztett és hat év múlva másodkormányos lett a Brittenen, amely Helsinki és Rotterdam között szállítja az utasokat.

Szerette a Brittent, szép kis hajó volt, fehér és karcsú, mint az északi vizek felett kerengő sirályok. Az inasévek, később a tengerészeti iskola, végül a tenger, pontos és lelkiismeretes munkára szoktatták. Mostanában már nagyon ritkán álmodozott — a kormányhídon figyelni kellett.

A Britten ép Helsinki felé haladt. Rotterdamban többek között egy ezüstös hajú úr szállt fel a hajóra csinos leányával. Elsőosztályú utasok voltak. Péter a következőket írta a leányról naplójába (az írás úgy ragadt rá, hogy Olsen kapitány megbízásából ő vezette a hajónaplót is):

«Meghökkenem, mikor először megláttam. Valami Mártára emlékeztet rajta, pedig egészen más, nyugtalanító jelenség; jobbra balra cikázik a fedélzeten, mint a forgószél».

Figyelte a kormányhíd fülkéjéből. A leány éppen alatta állt, kamaszos szél kapott piros szoknyája után. Bookdal közeledett hozzá; úgy csillogott a szeme, mint egy édenkertbe tévedt vizilóé.

A leány csakhamar lerázta a heringkirály hódoló közeledését s mikor egyedül maradt, érdeklődve nézte Jim Hogant, a hajó egyetlen angol matrózának munkáját, aki az egyik mentőcsónak körül bíbelődött valamivel. A leány ránevetett és szóba elegyedett vele.

«Sok mindent meglát az ember a kormányhídról» — gondolta Péter. Ez a dolog a pirosszoknyás leánnyal és Jim Hogannal nem tetszett neki.

Jimnek volt egy cimborája, Aldini, az olasz. Szabad idejükben állandóan együtt voltak a hajó tatjában, énekeltek s ha rossz volt az idő, végnélküli beszélgetések és közösen végrehajtandó tervek szálait fűzték össze.

Péter, azaz Pett, a másodkormányos, róluk is megemlékezett naplójában:

«Szenvedélyes barátok, mulatságos fickók. Például arról vitakoznak, hogy melyik állat erősebb, a bengáli tigris vagy az elefánt. Néha vitáik során alaposan elpüfölik egymást, de összeveszni nem tudnak. Gyakran elnézem kisebb szabálytalanságaikat, pedig hát azt nem volna szabad».

Mikor este Pétert leváltották, magához rendelte Jim Hogant. — Mit beszélt veled az a pirosszoknyás miss?

— Mindenfélét, mr. Pett. Csoda barátságos egy lány és nagyon ügyesnek tart! — vigyorgott szélesen Jim. — Délután az első fedélzet orrában már egész jóbarátságba keveredtünk... Megkérdezte, el tudok-e kapni egy ezüstöt, ha akármilyen gyorsan dobja is... hát elkaptam, pedig majdnem a vízbe repült.

— Hát ide figyelj! A szolgálati szabályzat tiltja, hogy az utasokkal bizalmaskodj. Meg ne lássalak még a közelében sem, mert leakasztok néhányat! Most pedig mehatsz!

* * *

Néhány óra múlva kellett befutniok Helsinkibe.

Sárgás párafészkekben hunyorogtak a fedélzeti lámpák... A nyirkos éjszaka mindenkit lekergetett a fedélzetről. Nehéz ködök szálltak fel a vízről.

Péter fázott a kormányhídon.

Az elsőosztályú fedélzeten éjjel két óráig Jim volt az őrszolgálatos. Fekete linóleumköpenyét magára kanyarítva füttyörészve lebzsel a szellőztetőkürtők körül. Kicsit tántorgott, mintha ivott volna.

Hogy mikor jelent meg a leány a fedélzeten, azt Péter sem vette észre. Hirtelen termett Jim mellett, valamit mondhatott neki. A hosszú angol fiú lerántotta a köpenyét és a korláthoz húzódott ugrásra készen.

A többi szinte pillanatok alatt történt meg. A leány kinyitotta kezításkáját, kiszedett belőle egy négy rétre hajtogatott papírszeletet és apró gombóccá gyúrte.

— Százaz! Vigyázz! — vihogott fel a leány kamaszos frissen.

Magas ívben röppent ki kezéből a papírgombóc Jim felé. Mint a tigris, úgy ugrott utána vad lendülettel a fiú. Egy pillanatra úszott a levegőben a korlát fölött, mohón széttárt kezekkel.

A leány rémülten felsikoltott.

A papírgombócot az utánaugró Jimmel elnyelte a sötétség. Gyenge loccsanás hallatszott. Pétert, mintha leláncolták volna, még egy pillanatra mozdulatlanul állt. Most bizony pontosan látott mindent. Még a leányt is, aki dermedten állt a korlát mögött, ujjai segélykérően szétnyíltak, a lámpa olajos fénye ráesett kerekre tágult ijedt gyerekszemére.

— Istenem, mi történt! — sikoltott fel a leány újra, jobbra-balra röpködött a fedélzeten, tétován, mint egy gyerek, mikor járni tanul, aki nem tudja felmérni a távolságokat és a bajt.

Péter közben félreverte a harangot.

A Britten félkörívben visszafordult. A gépek dohogása elcsendesedett. Az utasok a vészjelre felriadva, kirohantak a fedélzetre. Alig lehetett lecsillapítani őket. Kergülten száguldoztak össze-vissza, azt hitték, süllyed a hajó.

A szuperkargó üvöltve vezényelt. A matrózok pillanatok alatt vízre bocsátottak két mentőcsónakot. A vad riadalmat még növelte Aldini, Jim barátja, aki közben szintén felrohant a fedélzetre és mikor megtudta, hogy Jim a tengerbe esett, őrjöngeni kezdett. A vízbe akart ugrani. Péter lekötöztette. Aldini úgy bögött, mint egy megsebzett állat. A matrózok lehurcolták a kabinjába.

— Mi történt tulajdonképpen? Hogy esett a vízbe? — kiáltott fel Bookdal már tizedszer Péternek a kormányhídra.

Péter a leányt kereste, eltűnt a fedélzetről.

— Úgy látszik, részeg volt, túlságosan a korlát fölé hajolt — felelt rekedten a másodkormányos.

Jimet nem sikerült kihalászni. A Britten öt órával később ért Helsinkibe.

* * *

A tragédiát hárman látták. A leány, aki mint egy ijedt gyerek elbujt és nem jelentkezett, Jim, aki eltűnt a tengerben és Péter, aki borzongott . . . és döntött: soha senkinek sem fog szólni a leány szerepéről, ha az magától nem jelentkezik.

Igy is történt. Az esetről jegyzőkönyvet vettek fel, a másodkormányos, az egyetlen szemtanu jelentése alapján. Jim halálát a következőkép vezették be a hajónaplóba:

«Ittasan kezdte a szolgálatoát, ismeretlen okból túlságosan áthajolt a korláton és beleszédült a vízbe.»

Péter a homlokát törölgette. Mért írt hamis jelentést? A lány volt oka Jim halálának? Ez a röpködő, pirosszoknyás gyerek, aki alig tizennyolcéves . . . Ha Hogan nem ivott volna . . . nem tévesztette volna el az ugrást . . . és ha Jánosnak nem lett volna láza . . . ha a korláton a festék frissebb és fehérebb lett volna, talán figyelmeztette volna Jimet a veszélyre. . . Nincs gyilkos! Nincs kimutatható szándék itt. Szándék, amit a túlzott érzékenység, a felelőtlen gyanu keres. Persze, ha az okozatok ijesztően összekapcsolódó láncolatából most torkon ragadná a felelőtlenül játszó pirosszoknyás leányt, a vérszomjas gyanu könnyen elbánhatna vele, megölhetné.

Mélyen és felszabadultan szívta magába Péter a sós levegőt; évek óta visszatérő lidércnyomás szakadt le róla, egy gyanu, mely annakidején teljesen markába vette az érzékeny, álmodozó szigorló-orvost, aki nem tudott belenyugodni barátja halálába.

* * *

A Britten a kikötő ónszínű vizében vesztegelt. Csak két hét múlva indulhat útnak, mert javítják.

Tejfehér az ég . . . Péter és Aldini esténként nap-nap után elmennek a Nitori Juoksához címzett matróztanyára, ahol nem veszik oly szigorúan a prohibíciót.

Aldini gépiesen felhajtja poharából a vörös rumot, a könnyek fehér barázdát mosnak az arcán.

— Nem értem, hogy történhetett ez, mr. Pett. Maga látta, hisz ott volt a kormányhídon.

Péter atyai részvétellel nézi a göndörhajú fiút:

— Felmászhatott a korlátra. Úgy látszik, részeg volt.

— Igen... mr. Pett. Ez a leghihetetlenebb. Aznap este megivott öt grogot. Sohasem tette eddig... Uram, ez borzasztó. A legjobb cimborám volt. Évek óta csak egy hajóra szegődtünk el. Egyszer Alexandriában megmentette az életemet, mikor már majdnem agyonverték... Mit gondol, uram, mi lesz vele, a mennyországba kerül?... nagyon jó fiú volt...

— Minden bizonnyal.

Péter saját magát látta Aldini fájdalmas fekete szemének riadt tükrében. Ő is ilyen volt, döbbenetesen ilyen.

* * *

A Britten indulása előtt való este együtt mentek végig az öbölbe Péter és Aldini. Mikor ráléptek a hajóhídra, hogy felmenjenek a Brittenre, Aldini hirtelen megtorpant.

— Uram, én nem megyek vissza erre a hajóra, én soha többé hajóra nem megyek... Hacsak a vízre nézek, összefacsarodik a szívem — s itt suttogóra fogta a hangját, — egy zöldszemű sellőt látok, az szédítette a vízbe Jimet... Az átkozott!

Péter megragadta a karját és előrelódította Aldinit.

— Fiú, ne bolondozz!... ne képzelődj, nincsenek sellők. Semmiféle zöldszínű vízi nők... Neked a hajón a helyed.

Ellágyultan nézett az olajosbőrű fiúra, mint saját, érzékeny fiatalságára, most már szelíden fogta meg a karját s vitte magával a kabinjába.

Egy új sapkát adott neki, a legjobb pipáját, két csomag dohányt s egy vízhatlan matrózcizmát. Vigasztalni próbálta.

Másnap a Britten csillogó napfényben siklott ki az öbölből Rotterdam felé sok utassal és a két Castorral.

AZ ÉN RÓZSÁM...

*Az én rózsám bodor haja,
Arany, mint a nap sugara,
Gyémánszeme, tündérszeme
Több erő, mint Csongrád megye.*

*Hát a szíve, hát a lelke,
Annyi pénz még nincs kiverve
Száz országon száz világon,
Nem is adnám semmi áron.*

*Holddal kéne koronázni,
Nevét csillagokba vágni,
Szerelmének napot ülni,
Cítérazni, hegedülni.*

Számadó Ernő.

TANAKODOM, mi lenne alábbi fejtegetéseimhez a legmegfelelőbb cím. Persze itt nem a fiziológiai, hanem a szó átvitt értelmében vett izlés az, ami foglalkoztat. Művészi izlés? Ez nagyon szűkre szabná a fogalmi területet. Esztetikai izlés? Ez volna a leghelyesebb, ha nem hozna magával az «esztetikai» kifejezés holmi tudákos mellékízt, amit el szeretnék kerülni. Bizonyára nem helyesen, de tényleg mégis holmi tudákos fontoskodást, nagyképűsködést érzünk ki az esztetika emlegetésénél.

Az izlés kérdései erősen belenyúlnak mindennapi életünkbe, kis és nagy dolgokban érvényesül az izlés — vagy izléstelenség. Talán még inkább a kis vagy látszólag kis dolgokban.

Sajátságos, mennyire kisiklik az izlés fogalma definíciónk alól; ha népszavazást rendeznénk, széles körben intéznénk kérdést az izlés mibenlétéről, alighanem kevesen tudnának róla kielégítő választ adni; ha díjat tűznénk ki olyasmire, amit sokan emlegetnek, de kevesen tudnak definiálni, az izlés erős győzelmi esélyekkel indulna a versenyben. Talán éppen, mert annyira «tudjuk», «tisztában vagyunk vele», mi az izlés, azért nem gondolkotunk még rajta. Így nagyrészt és leginkább csak ösztönünk által vezetve teszünk különbséget embertársaink közt abból a szempontból, hogy van-e izlésük vagy nincs. Pedig úgy érzem, hogy a sokféle gát, korlát, nehezen áthágható akadály közt, ami ember s ember közé emelkedik, az izlésbeli eltérések nem a legkisebb horderejük.

«Le génie n'a jamais de l'esprit» — a lángész soha nem szellemes; — ezt az ötletes aforizmát majdnem így is lehetne mondani: Le génie n'a jamais du gout. De csak majdnem. Illetve csak abban az értelemben, amennyiben az izlés gyakran negatív tulajdonság, amellyel a vértelen, terméketlen intellektüel is büszkélkedhet. És lehet, hogy ez diszkreditálta előttünk bizonyos mértékig az izlést.

Mi az izlés? Alapjában szépérvék, esztetikai reagálás, amellyel nem is tudatosan, inkább ösztönszerűleg élvezetet kelt bennünk a szép és ugyanolyan mértékben okoz szenvedést mindaz, ami rút, aránytalan, deplazírt. Ez az, ami az izlés alapján állapít meg különbséget, határt, szakadékot ember és ember között; az izléstelen, esztétikailag érzéketlen embernek fogalma sincs arról, hogy a szép vagy csunya dolgok az érzékenységnek mekkora skáláján rezonálnak bennünk.

Akár a művészetben, akár a mindennapi életben az izlés tehát egy bizonyos, kultúrán alapuló, de megnyilvánulásában ösztönös képesség és hajlam arra, hogy elutasítsuk mindazt, ami arányaiban elhibázott, mondvasínált, «giccses», és élvezzük — kis vagy nagy horderejű dolgokban — a helyes arányt, a bélsó rezont, az artisztikumot.

«A thing of beauty is a joy for ever»

a szép dolgok kiapadhatatlan forrásai az örömnök. Az angol költő e sorát az izlés mottójául lehetne választani; viszont kétségtelen, hogy éppen ez a költői mondat aránylag kevesekhez szól, igen sokan vannak, akiknek a

szépség nem fontos, akikben kevés az *esztetikai vitalitás*. Akiknél az izlésbeli reakciók ernyedtek, satnyák. De nagyszámban vannak pozitív értelemben izléstelen emberek is, azok, akik képesek ugyan az «esztetikai» élvezetre; akiknek van ugyan «szépérzékük», csak hogy nem a helyes irányban érvényesül; akik tudnak gyönyörködni, csak éppen nem abban, ami megérdemli. Sőt ellenkezőleg.

Igen megkapó, ahogy egyszer egy erősen művészarisztokrata beálított-ságú író (ha nem tévedek, Edmond de Goncourt) határozta meg a jó művészetet: Minden jó művészetnek legbiztosabb ismertetőjele, hogy a többségnek ösztönszerűen visszatetszik. Így fogalmazva a mondás persze szélsőségesen példázza az exkluzív intellektuális arisztokrata gögjét; de még ha nem is fogadjuk el fenntartás nélkül ezt a fennhéjázó entellektüel álláspontot, mindenesetre igen élesen figyelmeztet ez az idézet arra a nagyon is gyakori embertípusra, amely valóban csalhatatlan ösztönnel keresi ki magának a művészielent, az esztetikailag értelmetlent, az olcsó utánzatot, és azt élvezzi, abban leli örömét.

Idevág egy kitűnök is epizód Galsworthynak egyik korábbi, véleményem szerint legszebbik regényében, a «Fraternity»-ben. (Testvériség; magyarul is megjelent ezzel a címmel.) A regény főalakja egy disztिंगvált, kissé vértelen irodalmi ember, abból a, ma már nagyon idejét mult, még leginkább a társadalmilag erősen rétegezett Angliában elképzelhető típusból, amely soha életében nem került közelebbi érintkezésbe műveletlen, primitív emberrel, még félművelttel is alig. Ez a szelid esztétalélek a körülmények váratlan alakulása folytán erősen belehabarodik egy kis proli lányba s egy alkalommal az utcán észrevétlenül nyomába szegődik a lánynak, akinek előtte rejtett lelki világa az ujság izgató hatásával egyre jobban kezdi vonzani. A lány nem látja, hogy figyelik, cél és irány nélkül sétál London utcáin, egy ponton megállva egy kirakat előtt, elmerengve bámulja a benne éktelenkedő, borzalmasan banális képet. Az előkelő entellektüel azelőtt is gyakran látta azt a kirakatot és mindig azon tündökött, vajjon, ki az ördög találhat gyönyörűséget egy *ilyen* képben? «Now he knew» — most megtudta, jegyzi meg sokatmondó íróniával Galsworthy. A kitűnök regénynek ez a módfelett igaz részlete itt számunkra csupán annyiban nem egészen megfelelő példa, amennyiben az izlésnek ez a tipikus eltévelyedése korántsem csupán a proletárrétegek sajátsága.

Amidőn izlésről beszélünk, az izlés lényegét kutatjuk, felmerül tehát az izléstelenség problémája is. Az izlés mint az izléstelenség ellentéte; másrészt az izléstelenség mint az izlés ellentéte, illetve hiánya. Hégeli értelemben az izlés és az izléstelenség reflexkategóriáknak tekinthetők: egyik sem állhatna meg a másik nélkül. Helyesebben azonban itt nem két, hanem három kategóriáról van szó, mert a pozitív értelemben izléstelen emberen kívül van abszolút izlés nélküli, esztetikailag amorális is. *Túl az izlés határán*; ezt mondhatnók pl. arra a fiatal ügyvédre aki, mint egyik vállalat szerény-állású ügyésze, sívár, kietlen irodahelységben dolgozik. Amikor — talán naivul — azt kérdeztem ettől az életvidám fickótól, nem jelent-e számára nagy lemondást az, hogy ilyen leírhatatlanul csúnya, bántó környezetben kénytelen munkaidejét eltölteni, lemosolyogta kérdésemet. De aztán hozzátette, hogy persze reméli hogy majd lesz neki még szépen berendezett irodája izléses bútorokkal, szőnyegekkel stb.; ámde korántsem azért vágyik erre, mintha ez neki nem volna teljesen mindegy, hanem pusztán és merőben

csak, azért mert ezzel kifelé fogja majd dokumentálni, hogy sikerrel működik az ügyvédi pályán. Azt tartják, nincs olyan korlátolt ember, akitől ne lehetne valamit tanulni; ez a beszélgetés mindenesetre igen tanulságos volt számomra: megismertetett az esztetikailag amorális, vagy helyesebben *anesztetikus* ember típusával; maradéktalanul, mintegy desztillálva mutatta be nekem a hajókötélidegzetű érzéketlen embert, akinek lelkivilágában szép és csunya alig létezik vagy talán nem is létezik.

Persze ezek a kategóriák, típus-területek a valóságban nehezen határolhatók körül. Ha a szóbanforgó fiatal ügyvéd majd fényes gyakorlatra tesz szert és diszesen berendezi saját irodáját, esetleg mégis csak élvezni fogja bútorait, szőnyegeit és *last, not least* a falaira függesztendő képeit. És semmi kétségem nincs aziránt, hogy a tárgyak, amelyekkel majd körülveszi magát, egytől-egyig pocsekok lesznek; szinte látom már magam előtt az izléstelenségnek azt a díszszelvényét, amelyet a lakása képviselni fog, mint ahogy képviseli túlnyomó többsége, végnélküli sora a lakásoknak, amelyekben embertársaink életüket leélik, nem is sejtve, hogy van emberfajta, akinek ez büntetést, rabságot jelentene. Amikor tanulmányi éveimben Münchenben, Berlinben hónaposszobákban laktam, mindig csak nehezen tudtam megértetni háziasszonyaimmal, miért kezdem azzal, hogy kirakom, kidobom azt a rengeteg nippet, porcellántárgyat, bársonyfényképtartót, művirágot, olajnyomatot stb. Egy ízben ugrattam is egy bámulómat, aki egy ilyen hónaposszobában meglátogatott, pár bectelen nyomatot, amely valahogy mégis ott maradt a falakon, mint az én festményeimet mutattam be neki. Amikor aztán felvilágosítottam, az illető éktelen haragra gerjedt, ami érthető, hiszen entellektüelként szerepelt és soha nem érte ilyen gyászos leleplezés.

Aki valóban jó fogalmat akar szerezni arról, mire képes a pozitív izléstelenség szobarendezés dolgában, annak figyelmébe ajánlom Fallada «Kleiner Mann, was nun» c., egyébként is igen vonzó regényében a vidéki hónaposszoba mesteri leírását, amely valóban kvintesszenciája, groteszk hőskölteménye a kispolgári izléstelenségnek.

Ezzel pedig eljutottunk az izléstelenség szociális vonatkozásaihoz. Kétségtelen, hogy a XIX. század ipari fejlődése olyat termelt izléstelenségben, mint egyik kor sem azelőtt. Ez az idő, a múlt század második fele, amikor a szabadkereskedelem s az ipari vállalkozás annyira fellendült, olyan pusztító hatással járt az izlés területén, hogy leírásához kötetek kellenének. Lényegében a polgári osztály térhódítása, gyors vagyonosodása az a szociális folyamat, amelyhez e jelenségek egész komplexuma hozzátartozik. A múlt század lázas gyártási konjunktúrája megteremtette például azt az üzletszakmát, amit a német Salongalanteriewaaren-nek nevez. Ennek a kereskedelmi szakmának volt a jeligeje, kedvelt reklám-szólam: «Schmücke Dein Heim» — diszitsd otthonodat. Ezt aztán a német humor nem is mulasztotta el kiaknázni; így egy ízben a régi, századvégi, akkoriban kitűnő, metsző szatirájú Simpli-cissimusban jött egy fényes rajz a következő ötlettel: egy olcsó aranyfestéket gyártó cég ezt az árucikket mint a polgári lakásszépítés pótolhatatlan házi-szerét ajánlja; szerinte ezzel bearanyozva a legpocsekább tárgy is nyomban gyönyörűvé válik. A rajzon egy soktagú, tipikusan kispolgári család ezt a hirdetést tetté változtatja; csomó gyerek s nemkülönben a felnőttek is versenyt aranyoznak a jellemzően filisztröz, zsúfolt otthonban; a legkülönbözőbb, a legképtelenebb tárgyakon kipróbálják a csodaszert, az éjjeli

edényről sem feledkeznek meg; az egyik kis gyermek pedig az alvó nagy-papa arcát mázolja be aranyfestékkel.

De nem is kell olyan messze mennünk. Elég, ha villanegyedeinkben sétálva, bepillantunk a kertekbe, ahol lépten-nyomon látjuk a legszebb vegetációból kikandikálni azokat a borzalmas törpéket, festett gipszből vagy majolikából készült erdei manókat, amelyeknek láttára az izlés embere ölni tudna. Igen érdekes, jellemző jelenség, hogy egy ilyen commercializált izléstelenység milyen kiríthatatlan. Ezek a törpék, manók kétségtelenül a mult század idillikus német művészetének szívós életű utódai; valami élelmes német gyáros felhasználta mint ügyes üzleti ötletet és nyilván olyan tömegben és olyan olcsón állította elő, hogy egész Európa, talán az egész világ tele lett velük. Mit ezeknek egy kis világháború; ők hűségesen, hallgatagon állanak a fűben, mint az izléstelenység kipusztíthatatlan monumentumai.

Számtalan példát hozhatnák fel arra, hogy éppen a XIX. század ipari fellendülése terjesztette azelőtt el nem képzelhető mértékben az izlésteleniséget; prostitúció ez, mely széles néprétegek vétekedvét, velleitását legyezgette. A franciának van erre egy kitűnő szava, amely körülbelül megfelel a Salongalanteriewaare-nek: *pacotille*. Nekünk nincs ilyen kifejező szavunk, illetve van egy közhasználatú, bár nem irodalmi szó erre: a bővli. Habozva irtam le, tudom, hogy a nyelvi izlés túlzói megrónak érte; pedig fogalmilag pótolhatatlan. A magyar kereskedelmi szótár szava, a «dizsműárú», nem ily kifejező. A *pacotille* szó valóban kitűnően illusztrálja az izlés megfertőzését az újkori kereskedelem révén; ez ugyanis eredetileg azokat az árucikkeket jelenti, amelyeket a matrózoknak magukkal szabad vinniök, hogy idegen kikötőbe érve árusíthassák, amíg a hajó ott állomásozik. Egy bizonyos raksúly erejéig tehát a matróz ellátja magát bővlival, ezt rásózza az idegen kikötői lakosra és a pénzt elkölti a kikötői mulatókban. Valóban jellemző árucserre: prostitúció mindkét oldalon.

A Salomgalanteriwaare más egy kicsit, annyiban, hogy ez korántsem mindig olcsó, sőt lehet igen drága; nem a kispolgárnak, hanem a gazdag polgárnak is lehet szánva, annak, aki azt se tudja, hova tegye pénzét és vesz rajta onyxhamutartót ezüstbe foglalt zergeszarral mint szivarvágóval, masszív bronzlámpaállványt, amelyen a bronzhullámokból habléányok kéjvonagló alakjai emelkednek ki és nyujtják feléje a villanylámpát, stb. Válogathat a förtelmesnél-förtelmesebb dísztárgyaknak olyan sokadalmában, amelynek leírásához egy Balzac tolla (és memóriája) kellene, miközben a lakádiszító szándékú polgár persze nem is gyanítja, milyen viharos, undorral vegyes derűtséget keltenek ezek a tárgyak mindazokban, akiknek van izlésük. Vagy amennyiben «modern» akar lenni, akkor vesz cigarettatárcát, amelyen kusza, egymásbaékelt háromszögek és egyéb, cél és értelem nélküli mértani ábrák tükröztetik a kubizmus divatját, ugyanúgy, mint a régebbi dísztárgyak végnélküli változatai a harminc, ötven, hatvan év előtti művészeti irányzatoknak, a naturalizmusnak vagy a szecesszionak fattyúhajtásait.

Hiszen a régi koroknak, kultúráknak is megvoltak a maguk izlésteleniségei, kinövései (ezeknek az illető korok keretében való ismertetése a műtörténészre váró feladat), mégis az izléstelenység igazi kora a legújabb kor, a mult század közepe tájától napjainkig terjedő időszak. Ez látszólag rejtélyes, érthetetlen kultúrtörténeti fejlődés, de kétségtelen, hogy okait az ipari, kereskedelmi és szociális átalakulásban kell keresni.

Az izlésteleniséget «olcsó izlés»-nek is nevezzük és ez a kifejezés helyes

is — egy fenntartással. Amennyiben t. i. tisztázzuk, hogy az olcsóságot itt átvitt értelemben értjük. Mert ez nem azt jelenti, mintha az olcsó izlésű tárgy megérné azt, amibe kerül. Tehát korántsem igazán olcsó a vevőnek; ellenben, aki csinálja s piacra hozza, annak olcsó. Mert se gondolatot, se szeretetet, se hozzáértést nem investált bele.

Látom, hogy egyre az izléstelenséggel foglalkoztam, az izlés negatív jelenségei, defektusai kötöttek le, amikor pedig eredetileg az, amiből kiindultam, az izlés volt, ami alatt nyelvszokásunk implicite a jó izlést, a szép és csunya helyes felismerését érti. Nyilván a témában is rejlik, hogy így lehet talán legkönnyebben megközelíteni az izlés fogalmi felismerését, negatívumain keresztül, amennyiben az izlés nagymértékben az izléstelenségek, a hibák hiányát jelenti. Meg azután éppen korunknak annyira kiemelkedő tünete az izlésbeli kultúra hiánya, elcsökevényesedése, hogy az izléstelenség területe valóban nagy változatosságú, módfelett jellemző korpépet és korpépet jelent.

Ami pedig az izlés problémáinak felvetésénél egyre kísértett és kísért bennem, főleg az a nehezen meghatározható, de mégis annyira reális különbség, ami elválaszt bennünket mindazoktól, akiknek «annyira más az izlésük», akiknek szépérzéke nyilván kielégülést talál mindabban ami bennünk, ha futólag látjuk, az irónia ellenállhatatlan derűjét kelti, amikor pedig tolokodóan élénk terpeszkedik mint pl. a házépítésben vagy városrendezésben (nem is szólva korunk rákfenékjéről, az egyre elkerülhetlenebb zenei, akusztikai inzultusokról) az esztetikailag érzékeny emberre a megbántott izlés ingerültségeinek, sőt gyötrelmeinek egész skáláját rója rá.

Ami az individuális értelemben az izlést, a jó, helyes izlés adományát (vagy átkát?) illeti, ez, úgy érzem, mindenek fölött az arányérzéken alapszik. Ez a definíció, úgy látom, minden vonalon helytálló. Hiszen alig van az életnek olyan területe amelyen ne merülne fel az izlés kérdése. Így pl. az emberi érintkezésben is; ha valaki olykor túlzottan, bután, szertartásosan udvariaskodik vagy pedig olyan oktalanul bizalmaskodó, joggal mondjuk, hogy izetlen, izléstelen fráter. Az ilyennek nincs meg a kellő tapintata, azaz nincs helyes arányérzéke, mértéke az emberi relációkat illetően.

Azt is mondhatjuk tehát, hogy az izlés mint egyéni adomány az esztetikai ítélkezés tapintata.

Az egyéni adottságon, hajlamon túl, szociológiai szempontból az izlés lényegében kultúra; de ne feledjük hogy ez a kultúra korántsem egy társadalmi réteg vagy osztály tulajdona, kiváltsága. Nincs tehát szó arról, hogy az izlést egy intellektuális kisebbség előjogaként akarnók kisajátítani. Hiszen köztudomású pl. hogy a legprimitívebb parasztnépek ősi háziipara, szöttesei, himzései, mázas cserepei milyen gyönyörűek, stílusosak s a szó legnemesebb értelmében izlésesek mindaddig, amíg a kívülről jövő hatások, a kommercializmus, a látszatkultúra meg nem fertőzi, el nem veszi hagyományos szépségüket, szüzességüket. Az izléstelenségre — bár, mint korunkat jellemző tünet, föltétlenül összefügg a polgári osztály térhódításával — ugyancsak túlzás volna azt mondani hogy egyetlen osztály tipikus sajátása. Inkább azt kell mondanunk, hogy az izlés defektusai jellemzőek mindazokra a rétegekre, amelyek maguk mögött hagyták az egyöntetű, régies, regionális kultúrák hagyományos izlését, de nem jutottak még el a kinövésektől, a félműveltségtől mentes, tisztult kultúráig. Ez pedig, a fejlett, differenciált kultúra, alighanem ugyancsak nehezen érhető el egy nemzedéken belül.

Az AMERIKAI irodalom, amelyet Európa nem is olyan régen még valami fölényes kíváncsisággal és némi kétkedéssel fogadott, újabban egyre több és nagyobb meglepetéssel szolgál. A tengerentúli Ujvilág már régen túlhaladta szellemi életének első korszakát, amikor a regényirodalom a szertelenségekbe hajló romanticizmust uralta, amikor az író első és legfőbb kötelessége volt, hogy olvasóközönsége számára fordultatos és izgalmas, avagy éppen vizenyösen érzelmes meséket találjon ki. Ezek a kétségtelenül kulturális és szellemi hátramaradottságról tanuskodó művek ma már egyre veszítenek vonzóerejükből, legalább is az Unió olvasóközönségének nagyrésze előtt, amely már kifinomult izléssel és csiszolt kultúrával többet, mélyebbet és emberit vár művészeitől, alkotóitól. Amerika, technikai fölényének megalapozása után most már kulturális téren is hatalmas lendülettel tör fel Európa mellé és hogy ez a kibontakozás egyetemesebb jellegű, arra bizonyíték számos új könyvsiker.

A lélekábrázolás finomságaiban elmélyülő jellemrajz, az általános és bensőségesen emberi előbb saját körében, saját környezetében tárult fel az új szépségekre eszmélt amerikai olvasó előtt. Egy Sinclair Lewis, hogy csak példát említsünk a sok közül, már európai szemmel nézve is mesterműveket alkotott, ahol nem a meseszövé, nem a lírai érzelgősség ragadja magával az olvasót, hanem az amerikai kispolgári lélek minden rezdülésének, álmai, vágyai, problémái egész sokaságának hűséges és mélyen emberi kivetítése. Lewis Babitt-jében, vagy Mr. Wrenn-jében már nemcsak az amerikai látja; ez a már kiforrott és kiérett, nagykultúrájú művész eljut az amerikai tucatemberen keresztül az egyetemes emberig, a lélek gyökeréig, amely a föld minden táján egyazon örömek, vágyak, tervek és ideálok talajában tenyészik, amely egyazon könnyeket hullatja, lényegében azonos problémákkal vívódik.

Ezek az amerikai ember művészi jellemrajzát nyújtó könyvek érlelték ki az újabb amerikai irodalmat, írókat és olvasókat egyaránt. A fejlődésnek ezen a fokán keresztül vált lehetségessé, hogy ma már megjelenhetett olyan könyv is, mint Robert Graves hatalmas munkája, sőt hogy páratlan sikert is arathatott. Mert amikor azt írjuk, hogy Amerika irodalma mostanában több meglepetéssel szolgál, akkor el kell ismernünk, hogy ez a mű a legnagyobb meglepetések egyike.

Robert Graves már kilép abból a végeredményben mégiscsak helyhez kötött szűk körből, amelyben pszichológiai regényíró honfitársainak legnagyobb része egyhelyben topogva az amerikai típusok kimeríthetetlen százféleségét boncolgatja és merész gesztussal átnyúlt Európába, sőt visszatekint a régi, a görög világ óta talán legeurópaiabb korszakba, a római időkbe. Biztos művészi érzékkel választja ki egy kort birodalom történetét Augustus uralmának közepétől Caligula császár haláláig, Claudius trónraemelésének pillanatáig és keresi, vizsgálja ez időszak alatt, nem a rómainak, nem az európaiak, hanem az örök-embert, aki mindig egy és mindig modern, élt legyen Krisztus születése körül a római hét halom egyikének tövében, avagy

született légyen a huszadik század amerikai felhőkarcolóinak árnyékában. Így van az, hogy a jó öreg Európát is megszégyenítve és megelőzve ő, Robert Graves, a született amerikai adja ennek az ókori világnak talán első igazán remekbesikerült, történelmileg hű és megbízható, de a mai ember számára mai nyelven megírt rajzát, olyan közvetlenül, hogy az olvasó megfedlekzik az elválasztó századokról és úgy érzi, mintha ismerős, ma is számtalanszor látott személyek kelnének előtte életre.

Igaz, hogy ehhez az illúzióhoz, ennek sikeréhez nagyban hozzájárul a művészettel és merészen megvalósított forma. «*I. Claudius . . .*», én Claudius császár, most, amikor félszeg, furcsa és szomorú életemnek delelőjén már túljutva elérkeztem a soha nem áhitott, előttem ennyi vérrel és ármánnyal fertőzött trónra, aki annyit tudok, amiről nektek, kortársaknak fogalmatok sincsen : én most elmesélem halkán és csöndesen, amit láttam, éltem, éreztem és szenvedtem, egyszerűen, közvetlenül, ahogy az igazságot kereső és szerető ember tud beszélni. Talán nem is nektek, a kortársaknak írok, de elsősorban az utókornak, hiszen megmondotta volt nekem jó régen Sybilla verses jóslatában, hogy a szegény, ügyefogyott, dadogó Claudius világeletében csak hebegni fog, de ha már régen holtan pihen sírjában : akkor majd újra éled és szólni kezd, hogy mindenek elámulnak szava hallatán.

*But when he's dumb and no more here,
Nineteen hundred years er near,
Clau-Clau-Claudius shall speak clear.*

Így született meg tehát ez az önéletrajz, a szegény, tudós, félszeg könyvmoly-császárnak lelki vallomása, ahogy a kiábrándult, bölcs és keserű férfi látja, keresi korát és korának emberét, az örök-embert. Augusztus, Tiberius és Caligula Rómája és világbirodalma hömpölyög el a lapok méltóságteljes, lassúfolyású sodrában pillanatra sem fásasztóan, mindig költői emelkedettségben, az egyébként szövevényes történelmi zúrzavarnak kristálytisza rendszerezésében. Ha valaki mégoly kritikával kezdi is a könyvet olvasni, a második oldalnál már elhiszi, föltétlenül elhiszi, hogy Claudius császár szellemi hagyatékát tartja kezében, hogy nem utánköltésről, hanem átélt valóságról van szó. Hozzájárul ehhez az önámításhoz maga a nyelv is, amely minden ízében emlékeztet a latin történetírók hol egyszerű és tömör, hol szélesen méltóságos mondataira. Úgy kél itt életre cézár és rabszolga, éjtszakában világító olajméces, lappangó orgyilkos, udvari cselszövény, ahogy azt a magányos, mindent felülről, a történelemíró kritikájával és gyanakvó cinizmusával néző, világtól elvonult, de azért mégis benne élő külön látja, nagyon távolból, emelkedett magasságból és nagyon bölcs fáradsággal. A sorok között ott lüktet a régi, már hanyatlásnak induló Róma, palotáival és cirkuszaival, germán zsoldosaival, az utcák nyüzsgésével, — anélkül, hogy fásasztó és tudálékos leírások zavarnák az esemény menetét. Soha nem törekszik külsőségek részletezésére ez a Claudius, mindig csak a lelket, a szellemet adja, ellesett párbeszédekben, meghökkenítő jelenetekben és ebből a sok, apró epizódmozaikból összerakva előttünk áll az igazi, az emberi Róma.

Monumentális alkotás ez a regény s egyben lehetőfinom. Monumentális, mert emberek, sorsok, tragédiák és idillek mögött ott komorlik a súlyos kézzel felrajzolt, aranynak és vérnek, ornamentikájában pompázó, halálhörgésbe és orgiákba fulladó kor, amelynek sodra ragadja előttünk a személyeket, kicsiket és nagyokat, jókat és gonoszokat, akikre az író egyforma, szinte

már szenttelen bölcseséggel és tárgyilagossággal tekint. Nincs ebben a ropantarányú háttérben semmi célzatos beállítás; nem jó az, sem nem rossz; élethű. Mint ahogy Claudius az embereket sem úgy mutatja be, hogy rosszak vagy gyarlók: azok is egyszerűen csak emberek.

Viszont a leheletfinomság és költőiség a portrékban bontakozik ki sokszor ijesztő erővel, sokszor megható gyöngédségben. Beleágyazva a történelem lassúfolyású árájába, arcok bukkannak elő, szavak csendülnek vagy kondulnak, amelyek elemi erővel visszhangzanak a lélekben. Nem úgy modern ez a Róma, hogy mai embertípusokat sodor elénk, inkább olyan-képpen, hogy beléfeledkezve úgy érzi az olvasó, mintha valamelyik, a Fórummal szomszédos utcának egyik házában ülne, az atriumban lobogó tűzhely előtt és mohó érdeklődéssel papyrus-tekerceket böngészne.

Milyen örök-egy az ember és milyen régi a legújabb történelem! Látjuk az ádáz elvi harcot köztársaság és monarchia között, ahol egy-két jóhiszemű és szánandóan-szentmeggyőződésű, becsületes férfi mögött apró kis érdekek, személyi törekvések tombolják ki magukat minden eszme egyforma megcsúfolására, mert hiszen az eszmét mindig elgáncsolják a sunyi kis konclesők. Látjuk az öregedő Augustus császárt, aki mögött Marcellus vezetése alatt már szervezkedik az uralomra féktelenül vágyó és türelmetlen reformnemzedék, az önmagától megittasult, mindent ígérő és mindent elnyerni akaró nyers és föltörékvő fiatalság. A nép kevés szerepet játszik a regényben, mert bizony az az életben és valóságban sem igen jut szóhoz vagy szerephez. Hálószobákban, családi tanácskozásokon, a nagyok és hatalmasok kis cselvetésében dőlnek el sorsok és korszakok, a felső százak rokoni szövetségében, ahol mézes szavak mögött méreg, ölelések között gyilok rejtőzik. Ahogy Claudius mondja: a birodalom olyan, akár az alma, amelynek lényege a közepén megbújó, kívülről láthatatlan csutka. Bocsássanak meg hát neki, ha ő, aki származásánál és családi összeköttetéseinél fogva a csutkához tartozik, első-sorban is azzal foglalkozik. És ha az almát féreg rágja, kívülről még piros és szinte egészséges, de a magja már rothad és penészedik. Kívülről életteli, viruló volt ez a római alma is és hogy mégis a pusztulás sarába hullott az élet, a történelem fájáról, annak oka a rothadás volt, amely legbelül rágta. A nép, az aligha számít: ezt a csutkát kell nézni, figyelni; és ezt teszi ez a kiábrándult, keserű történetíró, nem panaszkodva, nem is méltatlankodva, csak a fáradt bölcsnek hitetlen és kissé már cinikusan hűvös megvetésével.

Előttünk vonulnak fel a légiók, harcedzett, öreg veteránok, akiket fáradtan és megtörve is új szolgálatra kényszerítenek, lázadás tör ki előbb a Balkánon, majd a Rajna mentén, mert kevés a zsold és túlszigorú a fegyelem. Helytartók zsarolnak, katonák rabolnak, a teutón erdőkben véres csaták dúlnak. Hermann germán vezér ellen hadjárat indul, gúnyolódva éneklük a légiók a kis dalt, amely szájról szájra jár:

*German Hermann lost his sweetheart
And his little pot of beer . . .*

Megelevenednek a «panem et circenses», a cirkusz vad viadalai, az őrzöngő tömeg, a féktelen fogadások a lófuttatásokon, másfelől az árnyékos, hús könyvesboltok, ahol Titus Livius jön össze barátaival és kutat öreg kéziratok után, folytat elvont, tudományos beszélgetést a történelemírásról, amelynek célja szerinte, hogy felpanaszolván a modern idők bűneit, ráirányítsa a figyelmet a régi Róma erkölcsére, elterelje a lelkeket a mai romlott-

ságról. De — kérdezi tőle Pollio barátja — nem látni a ma bűneit: nem jelenti-e ez sokszor azt is, hogy nem akarjuk észrevenni a régi idők gonosz-ságát?

Szemünk láttára züllik és süllyed évről-évre mélyebb erkölcsi fertőbe az egész társadalom, ahol egyre-másra válnak el a házastársak, ahol föl-bomlik a családi élet, tisztos matrónák szeretőket tartanak a nagy nyilvánosság szemeláttára, ahol végül is maga Caligula császár rendez be nyilvános házat palotájában és testvéreit bocsájtja jó pénzért áruba a szenátoroknak, akik nem akarják kegyeit veszteni. Dühöng a vérbaj, Claudius attól való félelmében, hogy betegséget kap, marad hű, nem feleségéhez, de barátnőjéhez, egy közismert hetérához. Tiberius Capriban fiatal fiúkkal szórakozik és állandó izgatószerket fogyaszt, hogy gyengülő férfiasságát újra felserkentse.

Az erkölcsi fertőben mind mélyebbre süllyed a politikai élet is, amint sorra kivesznek és rendszerint erőszakos halált halnak Augustus szenátusának utolsó gerinces férfiai és csupa hajlongó báb, nyomorult, életéért reszkető rabszolga kerül helyükre, aki már földön-jártában Istennek ismeri el Caligulát és mély tisztelettel fogadja körébe az újonnan kinevezett szenátort, a császár lovát. Nincs itt már más becsületes ember, csak a germán gárda, amely teuton hűséggel ragaszkodik urához, még ha tudja is róla, hogy elvetemült, aljas ember. A nép pedig, ez a szegény nép, csak statisztál, kenyeret és cirkuszt követel, hol őrvöng, hol éhez, életében istenként imádja Tiberiust s halála után már szét akarja törni koporsóját.

Káprázatos, színpompás, és mégis oly nyomasztó, komor, és a közelgő rettenetes összeomlást sejtető háttér, amelyben ott él és liheg a haldokló, kifelé még élettől viruló, de csutkájában már teljességgel elrothadt állam, a minden eresztékében recsegő világbirodalom.

* * *

A nagy színfoltok józan és szkeptikus sivárságát az emberalakok enyhítik. Ami az íróban szív, költői finomság és mély lélekismeret van, — már pedig igen sok van — az itt árad ki, ezekre a felbukkanó és eltűnő nőkre, férfiakra, akik mind úgy élnek, mintha körünkben járnának, akiknek legkisebbike is pár sorban már közvetlen ismerősünk lesz.

Első helyen áll természetesen maga az önéletrajzíró, aki csak most lett császárá, noha nemrégén még úgy hívták, hogy «Claudius the Idiot, or that Claudius, or Claudius the Stammerer, or Clau-Clau-Claudius or at best as Poor Uncle Claudius». Szinte testi szemünk előtt látjuk az utolsó oldal elolvasása után, komikus alakjával, nagy pocakjával, vékony, de groteszkül izmos tagjaival, félszegen, esetlenül, ajka körül a bölcs és keserű, sokat próbált és érzékeny emberek fájdalmas ráncával. Egész élete a lelki szenvedések sorozata és az egyedüllét sivársága. Családja gyűlöli és utálja a csúf, sántító, beesett mellű torzszülöttet, akit hülyének, félkegyelműnek tartanak, akit nagyanyja, Livia soha nem enged asztalához, akitől még tulajdon anyja is undorodik. Egyetlen lény, aki szeretettel fordul felé, a kis Medullina, első menyasszonya, akit mérgezett tű öl meg, amikor esküvőjére siet boldog várakozásban. E meghatóan költői szerelem után borzalmas jelenet eljegyzése az elefánt-szerű, hatalmas, vaskos Urgulaniával, akihez nagyanyja kényszeríti.

Félreismert, elnyomott, kigúnyolt gyermek, lenézett fiatalember, aki az árva lelkek mohóságával temetkezik a könyvekbe. Így válik belőle a

cinikus, bizalmatlan, keserű férfi, a józan bölcs, aki már semmit sem vár az élettől és rezignált megbocsájtással nézi a világ sok piszkát. Maga sem vallja be, de mégis van egy ideálja : a történetírás, az igazság keresése, az alkotás. Amikor egész váratlanul, szinte végzetszerűleg császárrá kiáltják ki, miután a kifürkészhetetlen akarató Gondviselés évek hosszú során át hárt el útjából minden törvényes örökösöt valami ijesztő következetességgel : egyetlen és első gondolata, felszabaduló öröme, hogy most ezután már joga van akkor és azt írnia, kiadatnia, amihez csak kedve van.

Körötte egész galériája sorakozik a markáns, mélyen emberi alakoknak. Augustus, a nagy, talán utolsó igazán nagy császár, aki, ha kell, kegyetlen, még leányával is, akit mindenekfölött szeret, hogy megtorolja a bűnt. Tiberius császár, ez a féktelen becsvágyú, gonosz, lelkiismeretlen, vérengző és kapzsi ember, azután Caligula, akin fokozatosan harapódzik el az örültség. A derék és becsületes Postumus, azután testvére, Germanicus, akik mind ármánynak és orgyilkosságnak esnek áldozatul. Anyja, Antónia, ez a büszke, hajthatatlanul kemény római matróna, akinek egy jó szava nincs fiához, aki, amikor helyzetét az udvarnál megrendülve látja, szoborszerű hűvösséggel és szenvtelenséggel önként megy a halálba, de fiának a búcsú percében sem tudja megbocsájtani, hogy dadog és hogy sánta. El nem érzékenyül, könnyet sem ejt, csak maró gúnnyal int utolsót felé : «És ha valami szívésséget akarsz nekem tenni, akkor kérlek, vigyázz, hogy ha már soha életedben semmit sem tudtál értelmes ember módjára véghezvinni, legalább a halotti szertartáson ne kövess el hibát . . .»

És mindenekefelett döbbenetes valóságosséggel elevenedik meg Livia, ez a csodálatos, démoni asszony. Belekapcsolódik az életébe fiatalkorától késő vénségéig, előttünk cserél férjet, lesz Augustus hitvese és mindenható befolyásolója. Ő szövi az intrikákat, keveri a kártyát, küldi halálba méreggel, gyilokkal ellenségeit indulat nélkül, hidegen, számítón, kíméletlenül. A Claudiusok családjának legromlottabb tagja, — mondja róla unokája, az író, de még őt sem ítéli el magában. Meglátja benne az asszonyt, aki végeredményben is mindig csak Róma jövőjét akarja biztosítva látni és ha ezt a demokrácia kiirtása útján véli csak lehetőnek : akkor is, minden vérszomjassága mellett is, csak jót akar a maga módján. Lenyűgöző, hatalmas asszony, akinek kezében egész környezete bábszínházzá válik, akit Claudius is sokszor majdhogy nem gyűlöl, de aki mégis hiányzik neki halála után.

Sorra vonulnak el a régi világ alakjai, mind húsból és vérből való, számunkra is sokatmondó, közbéni is odatartozó emberek, jók és rosszak, okosak és ügyefogyottak, bátrak és aljasak, akik végeredményében is mind egyformán groteszkek és céltalanok ebben a hanyatló világban, ahová a kereszt fénye még nem jutott el : de az író nem mond ítéletet, csak bölcsen-keserű megvetéssel ért meg mindent és mindenkit, mert az élet olyan, amilyen, el kell fogadni, nem kell ellene zúgolódni, javítani úgysem lehet rajta. Legkevésbé akar javítani magá a regény fiktív írója, ez a Claudius császár. Ő csak az igazságot keresi ; a tényeket, a függöny mögöttieket fűrkeszi a történelemben és azért oly keserű a szájaíze s torz és tétova a mosolya . . .

Török Sándor: Szegény embert még az ág is húzza. Regény. Franklin-társulat kiadása. Bilicse Péter, negyvenéves munkásember története, a vásárcsarnoki kisegítő-«tróger»-ségtől az akasztófaig. A jó Isten egy jóra való bogárkájáé, akit megnyomorít és eltapos a Társadalomnak szövevényes és bámulatraméltóan felépített, de bizony a Bilicse Péterek ügyei körül eléggé hiányos és vak Rendje. «Istenem! Bilicse Péterek baktatnak szerte a világnak országútjain, sanda, sánta Bilicse Péterek, és munkát keresnek. Hogy izmot szedjenek a csontjukra, vért az erükbe, hogy asszonyt vegyenek maguk mellé útjukon és gyermeket szüljön nekik az asszony. És a gyermekek elmaradnak mellőlük, és az asszony is elmarad mellőlük és ők mennek tovább, és a pénz páncélszekrényekben ül, földalatti pincékben csak ül, ül könyörtelen, gőgös és buta óvatosságában, és a Bilicse Péterek mennek az országok útjain szerte és szívük izzadtságával öntözik a rögöt és elbuknak a törvény titokzatos vermeiben, elhülyítve vagy részegen... — és gondolta, ha most legrana a vonatról és utánamenne a rongyos embernek, eléje kerülne és megölelné...»

Igy «összezezi» Török Sándor új regényének végén a «főhős» sorsát az ágrólszakadt ember egyetlen mentora, valamivel irgalmasabb életkörülmények közt is valójában sors-testvére: Cipéliusz Konstantin újságíró, akinek életbölcsességében — eléggé leplezetlenül — magának a szerzőnek megértő, meleg lelke szolgáltatta a glosszákat s akinek meglehetősen viharvert porhüvelyében az ő emberséges szíve dobog.

Vádirat a korhadtt Világrend ellen?

vagy éppen vitriolos célirodalom a jólistmert menetrend szerint? Alig tudok regényt, nemcsak a magunk portáján, hanem tőlünk nyugatra is, mely oly kevéssé szegődne akármiféle megszámloltatás vagy «leleplezés» szolgálatába, mint Török Sándornak ez a kisember-rajza. A mi szerzőnk valóban leugrik életünk szép szabályosan haladó vonatáról, utána megy a maga rongyos emberének, eléje kerül és megöleli. Nem hivalkodóan és önmagának vállal megveregetve, hanem az igazi részvét evangéliuma szellemében.

Ami balszerencse az ő krisztusi szegénykéjét éri, sem több, sem kevesebb, mint a maguk-csillagára bízott senkifiainak bármelyikéé. A regényíró nem is vet túlzott hangsúlyt semmire, eszeágában sincs az esendő élet zökkenőinek borzalmas vagy igaztalan voltát nagy képpel felhánytorgatni. Külön tehetsége és igen rokonszenves vonása, hogy — noha az aprószeres írói dolgozásmódnak híve is, értője is — éppen ezeken a kritikus fordulópontokon szinte átsiklik, ilyenkor szűkszavúvá válik, szemérmesen tartózkodóvá az úgynevezett «hálás» pillanatok kihasználásában. Ez adja meg regényének becsületes igazságát, mely komoly és nagy dolgokra ad visszhangot s nem olcsó teatrálisokra. Aki az ő társaságában ennek a regénynek lapjain ott volt — mondjuk — Bilicse Péter feleségének halottaságánál, azt a kis «ügyekben» is tükröződő legnagyobb emberi sorsfordulatoknál eleven igézete csapja meg s ez alól nem egyhamar szabadul.

Ez a csetlő-botló regényhős csupa kétlábbon járó pragrafussal ütközik össze, hiszen — az egy «szerkesztő

ur»-at kivéve — nincs teremtett lény, akivel emberi, közvetlen hangon szólhatna. «Ügyei» támadnak s az ügy embere már csak félig ember, a másik felében társadalmi tényező, a közrend méltó vagy méltatlan öre. Ilyenekből valóságos mintagyűjtemény hemzseg a könyv levelein. A fonákot kereső, annak mutogatásában kedvét lelő írói természetet ez könnyen a török-szakad karikirozás hinárosába csalogathatná. Török Sándor nem efféle társadalmi bacillusvadász. Jó szeme menten meglátja ugyan, kinek mi van «a füle mögött», de eredendő kedvességével, az emberi balságokon szemforgató keneteskede snélkül napi-rendre térő filozóf természetével szinte maga siet a tökéletlenségek védelmére. Tarka és gazdag az Ūristen állatkertje — és írónk bizonyára nem az alkalmi felháborodások garasos pápaszemével sétálgat benne. Felbukkan egy-egy új alakja s ilyenkor nem annak külseje a legfontosabb neki; arra is akad néhány éles és biztos vonása, de a következő pillanatban már apró kedvteléseiről, önmagára nézve legterhesebb gyengéjiről értesülünk, ezek mögött pedig diadalmas vigyorgással megjelenik az emberi jellemek örök zsarnoka és kerítője: a halhatatlan Hiúság; a hivatásnak és hivatalnak ez a nap-rendszereket forgató, középponti hő és erőforrása. *Valamire* mindenki hiú s ez a valami esetek szerint összezsugorodhatik akár a leggyermekesebb kicsinyességre; csak éppen hiányozni nem hiányzik soha, mert nélküle talán magának az emberi tenyészetnek is vége szakadna. Török Sándor bemutat — mondjuk — egy végleg jelentéktelen alakot, az «írnok urat», kire éppen csak a kihallgatási jegyzőkönyv felolvasását bizza. De az ő szemében — emberi érdekesség s főleg furesaság dolgában — nincs jelentéktelen alak: «Az írnok harmincadik évében járt, négy feléve

volt a jogon és biztosan tudta, hogy már több nem lesz. Altitkárja volt az Igazságügyi Kistisztviselők Torna-klubjának és ebben a minőségében biciklisapkát, golfnadrágot, hegy-mászócipőt és pullovert hordott derékszíjjal... Sokat szipogott, mint sportember nyitott ablaknál aludt és ezt nem bírta. Reggelenként különleges térd- és derékhajlásokat csinált, hideggel zuhanyozott télen is, és mindig álmos volt, mert a reggel esedékes hidegzuhanytól való féltében nem bírt aludni. Hivatalán kívül bizonyos könnyed hangot használt s életének végső célja volt egy csónak, egy vikendház és egy barátnő gram-mofonnal». Az ilyesmik azok a kis miniatürmesterművek, amelyekben egy-egy önálló novellának termékeny magja lappang. S még eddig Török Sándornak egyik regényében sem sorjáztak ily bőségben ezek az önálló vegetációval gazdag apró bolygók, mint ebben a szürke alapon szürkével megrajzolt kompozíciójában, mely mindamellet csupa szín, az élet kifogyhatatlan változatosságú kaleidoszkópja.

«Teljes becsvággal és az igazi művészet morális komolyságával megírt regényében a földolgozott megragadása, drámai tömörségű gemintázása a kényes igényű kritikának fenntartás nélküli megbecsülésére számíthat» — ezt mondtam felőle évekkkel ezelőtt ebben a rovatban. Majd egy újabb regényéről ezt: «Jó szeme van, — szoktuk mondani a realista módszerű regényirőről. Csakhogy a legjobb szem is — pusztán a realiakra beállítva — akárhányszor a darabos felszínen vesztegel. Török írói jóhiszeműsége hamarabb a carlylei gondolat igazolása: az értelem az ablakunk; sohasem tehetjük egészen tisztává. Hanem az érzés a mi szemünk; ez az a szervünk, mellyel megpillanthatjuk az istenit».

Van-e igazabb öröme a kiritikus-

nak, mint ahogy az újabb mű újabb igazolása korábbi nézeteinek? Török Sándor *Szegény ember*-e ilyen igazolás, ilyen megnyugtató biztosíték szerzőjének jövője felől. Teljes erőrekapása, leggazdagabb kibontakozása alighanem ebben a jövőben fog megessni. De nem kétséges, hogy — ha hű marad művészi jelleméhez — ezt a magaslatot múlhatatlanul el is éri.

Rédey Tivadar.

Mihelics Vid : A szociális kérdés és a szocializmus. A magyar közönség szélesebb rétegeiben eddigelé sohasem foglalkozott elég behatóan elméleti kérdésekkel, legjobb esetben a napilapoktól hagyta vezetetni magát, éppen ezért lehetett oly könnyű áldozatává a jelszó-politikának, a politikai programbeszédnek pillanatnyi benyomásainak. A szociális probléma azonban annyira a körmünkre égett, a társadalmi és gazdasági átalakulások annyira sürgetőek már a nagyközönség szemében is, hogy a hiányzó érdeklődésről ma már hála Istennek, nem kell panaszkodnunk. Fennálló társadalmi és gazdasági rendünk kétségtelenül olyan változáson megy szemünk láttára keresztül, ez az átalakulás annyira belenyúl mindnyájunk magánéletébe is, hogy ma a szociális kérdés vezérfonalszerű feldolgozása valódi közszükségletet jelent. Az igazi kultúrfejlődést különben sem lehet egyes csúcsteljesítmények előteremtésével szolgálni. Igazi zenekultúra ott van, Német- vagy Olaszországban, ahol a legutolsó kis faluban is Wagner vagy Verdi-kultuszt üznek. Hogy a szociális kérdést túl az intézményes jogalkotásokon is megoldhassuk, át kell vinni annak főbb problémáit a nemzet egész vérkeringésébe. Hogy igazi szociális kultúra keletkezhessek az országban, minden faluban kell olyan szellemeknek élniük, akik szűkebb környezetükben a rájuk eső felvilágosító, út-

törő munkát elvégezzék, akik szociális mélykultúrát teremthessenek s akik előmozdítsák az új törvényparagrafusok, rendeletek és kezdeményezések megvalósítását és tettéválását. Mihelics Vid erre a feladatra vállalkozott s könyvének igazi jelentősége abban rejlik, hogy ezt a kényes feladatot az adott körülmények közt a lehető legjobban valósította meg.

Ilyen vezérfonalat csak felelőssége legsúlyosabb tudatában írhat igazi tudós és egyben igazi katolikus, aki tisztában van azzal, hogy minden szavát meg kell mérnie, mert a homályos fogalmazásból milliónyi tévedés, beteges erjedés származhat, ami többet rombol, mint épít. Pedig itt a szociális építés a cél. Mihelics Vid szemé előtt azoknak a papoknak, tanároknak, tanítóknak és népvezetőknek a képe lebegett, akiknek hivatásuknál fogva nemcsak maguknak kell ismerniük az egész szociális kérdéskomplexumot, hanem akiknek a legkényesebb napi problémákkal kapcsolatban kell az őket megkérdezőket naponként eligazítaniok. S mindezek valóban hálásak lehetnek a szerzőnek, hogy tudományos rendszerű, de könnyedén kezelhető kézikönyvet adott a kezükbe, aminek birtokában nehéz feladatuknak eleget tehetnek. Mihelics Vid tíz fejezetben, százharmincöt oldalon tárgyalja a szociális kérdést, amelynek teljes áttekintését adja. Először is a *szociális pedagógia irányelveivel* foglalkozik és a szélsőséges tanításokkal, majd a *dolgozó nép védelmének* kérdésére és a *kizsákmányolásra* tér át, miközben éles kritikáját adja a marxi állítások téves következtetéseknek. Marxot megcáfolta az idő, hisz a szociálpolitika előhaladása és a gazdasági fejlődés a munkásság helyzetének javulását idézte elő, nem pedig a Marx megjósolta elnyomorodást. A *tulajdonjog védelmével és helyes értelmezésével* is behatóan foglalkozik Mi-

helics és Marxxal szemben bebizonyítja a kisüzemek életképességét. Adatai, melyeket felsorol, eleven cáfolatul szolgálnak minden marxista agitációval szemben, egyben megmutatják azt az utat, amelyen az ország szociális irányításának és a *nagyfőmegek érdekeit megvédelmező szociálpolitikának haladnia kell*. Még égetőbb kérdést ölel fel és világosít meg a *szocialisták agrárprogramjával és a földkérdéssel kapcsolatban*, aminek jelentőségét egy annyira agrár országban, mint Magyarország, nem kell külön hangsúlyoznunk. Az ortodox marxista tan itt vallott leginkább csődöt, a mezőgazdaság az, mely a legjobban halad Európaszerte a kisüzemi formák felé s ez az a pont, ahol a magyarság áll vagy bukik Európában. Könyvének másik felében az *osztályharc elméletével és a szolidaritás tényével, az állam problémájával és a proletárdiktatúrával*, valamint a parancsuralmi kérdésekkel, továbbá a *nemzettel és a nemzetköziséggel* foglalkozik. Az egész rendszert azután világnézeti szempontból világítja meg az *erkölcsi értékek védelmével kapcsolatban* és végigmegy a *társadalmi és gazdasági reformok és útpiák során*. Mivel pedig könyve elsősorban vezérfonalul szolgál, a társadalomtudományi irodalom keretéből közöl bőséges bibliográfiát, amivel a szociális kérdés iránt érdeklődők a kérdés behatóbb tanulmányozásába elmerülhetnek.

Mihelics Vid könyvének éppen az a legnagyobb érdeme, hogy a szociális kérdés körül keletkezett téveszmék kavargása idején a problémák alapos ismerőjeként kellő áttekintést nyújt az összes kimagasló problémákról és hogy könyve elolvasása után valóban elmondhatja akárki, hogy eszméi tisztultak, hogy a laikusnak szinte áttekinthetetlen problémakomplexumból sikerült a legfontosabb tényezőket kiragadnia, amelyeken keresz-

tül minden ember felépítheti a maga szociális meggyőződésének építményét. Éppen könnyedségében és a súlyos problémák élvezetes, eleven közvetítésében rejlik Mihelics munkájának legfőbb érdeme. Aki tanít, annak meg kell tudnia szeretetnie tárgyát. Mihelics könyve alkalmas arra, hogy széles rétegekben élessze fel a szociális érdeklődés köteleességét, hogy ezeket a mindnyájunkra súlyosodó feladatokat megszerettesse és hogy a szociálisan elhagyatott magyar falvakban apostolokat neveljen ahhoz az újjáépítéshez, amely nélkül egyetlen magyarnak jövője sem biztos.

Possonyi László.

Molnár Ákos : A császár dajkája.
(Regény, Dante kiadás.)

Kemény Zsigmond regényírói gyakorlata nyomán a történelmi regénynek három fajtát különböztetjük meg : a história nagy eseményeit és alakjait élénk varázsoló igazi történelmi regényt, a történelem jelentéktelenebb, de megtörtént dolgait, kevésbé híres alakjait feldolgozót, mely az előbbihez szorosan közel áll, és végül a teljesen költött cselekvényűt és képzelt alakokkal dolgozó rekonstruáló történelmi regényt. Van még egy negyedik, újabban feltűnt válfaja is, melyet a legnagyobb magyar regényíró, Kemény, még nem ismert : az áltörténelmi regény, vagy divatos szóval élve, a történelmi riportregény, amely azonban csak hazug históriák összefűzése, lexikális műveltséggel bíró «művészek» fantáziájának szörnyszüleménye. Molnár Ákos új, immár harmadik regénye (az első kettő : *Vége egy jó házasság és Tizenkét lépés*) a műfaj második csoportjába tartozik : komoly történelmi regény. Azzá teszi elsősorban az a lelkiismeretes műgond, mellyel a história adatait áttanulmányozta és egy tudatos művészi akarat kritikai szűrőjén átsze-

lektálta. Az író megjegyzéseiben így világítja meg témájának eredetét: «Marczali Henrik Nagy, Képes Világtörténetét» lapozgatva, a XII. kötet 208-ik oldalán megragadta figyelmemet egy mondat: «A hegyi oláhok közt 1846-ban egy Varga Katalin nevű asszony Ferdinánd császár dajkájának mondva magát, szinte királyi hatalmat gyakorolt». Kutatni kezdtem, ki ez a nő. És csakhamar feltárult előttem csodálatraméltó szereplése. Elhatároztam, hogy regényt írok róla. Regényt és nem életrajzot, mert *magánéletét* kellő adatok híján jórésztben csak következtetésekre építhettem fel». A regény Erdély legsúlyosabb korszakába vezet: az uniót megelőző korbá, a mult század elejére. Hőse, Varga Katalin, szimbólum. Az emberiség és krisztusi szeretet csodálatos kivirágzása. Egy magyar nő tragédiájának vagyunk tanúi, aki feláldozza fiatalságát egy eszme szolgálatában: az elnyomott szegény bányamunkásság sorsának javításaért. Az író a magánérdeket ügyesen tudja összeszőni a közállapotokkal, úgyhogy egyik sincs a másik rovására s azokat mindig művésziesszen tudja szerves egységgé kovácsolni. A regény tulajdonképpen «a császár dajkájának» életét nyújtja attól a perctől kezdve, hogy a sors egy ismeretlen idegennel, Colloredo gróffal összehozza, egészen a maga katasztrófális mélységében is megindító végig. Egy nagyvonalú női lélek kinyilatkoztatásszerű megpróbáltatásainak titkaiba pillanthatunk be, melyhez azonban a történelem csak a keretet adta s az író erős pszichológiai érzékel következtette ki és fűzte fel az események belső fonatát. Varga Katalin regényében nem az elbukás hiábavalóságát, hanem a célnélküli küzdés nagyszerűségét mutatta be. S az események, melyek összefűzik ennek az életnek a regényét, mind csak halvány szín-

feltok a mű belső kiformálásában. A regény tulajdonképpen nem is regény, hanem egy lélektani fejlődéstörténet, melyet egy nő képvisel, akiben az eszme, a szabadság és igazságosság, szimbolizálja önmagát. Élete az elhivatottság jegyében játszódott le. Az író is helyesen csoportosította ezeket a történéseket és apró epizódokat a centrális probléma: Varga Katalin lelki élete köré. Groteszk házassága, vagy nagy szerelmi felgyűlése mind csak egy-egy miniatűr remek az egész orkeszterében. Nem mindennapi eriducióval a kor eseményeinek széles, mindenre kiterjedő alaprajzát adja, mert csak úgy tudjuk megérteni a «havasok asszonyának» misszióját és behelyezkedni annak jelentőségébe. A véletlen sodorja doamna noastrát a bucsumi oláh bányászok közé s ez adja kezébe a hatalmat híres bécsi pártfogóján keresztül ahhoz, hogy magának megszerezze a népnek és önmagának azt a különleges bizalmát és lelkierjét, amelyet még az erdélyi gubernium is csak csalással bírt legyőzni. Varga Katalin művében a szeretet s a sátáni Saguna Andrásban a féktelen haszonvágy és hiúság dolgoztak; a történelmi valóság és a históriát formáló művész pesszimizmus természetesen az utóbbi diadalmaskodását mutatja be. De az elszenvedett csalódásokért Katalint bőven kárpótolja az a szent érzés, hogy amikor börtönében töltötte sivar éveit, többször megjelent neki az Údvözítő megnyugtató, glóriás alakja, ezzel a kinyilatkoztatásszerű jelenéssel vigasztalást és bátorítást adva csüggedő lelkének. A regény, mint műalkotás, talán nem elég egyseges, de kitűnően sikerült fejezetei, így a mesteri kolozsvári és bécsi jelenetek, vagy az oláh nép ragaszkodásának pszichológiai rajza elfeledtetik a kevésbbé színes részeket. A munka nagy része az erdélyi oláh parasztság

hőskölteménye, melyben azonban, mint a spektrum színeiben, minden árnyalat képviselve van; látjuk hűséges ragaszkodásukat, de tanúi vagyunk gyáva meghunyászkodásaiknak is s jótulajdonságaik mellett az író nem egyszer mutat rá eredendő bűneikre: a rablásra és a felbujtásra. *A császár dajkája* egyetlen derűsebb képét is egy ilyen jelenet megörökítésének köszönhetjük.

Ami mégis legfontosabb a regényben, az az alakok sikerült rajza, lélektani logikussága. Katalinon, ezen a heroikus magyar női portrén van a hangsúly, akinek komplex egyéniségét olyan találóan mutatja be. De ott van mellette Málnásinak, a derék református papnak becsületben megöszült feje, Werner Rudi, a kedélyes bécsi újságíró, Tövisi a bürokrácia szatirája, Slapkovics, a kótyagos oláh fegyverkovács és még a többi alak színes és gazdag galériája. De nem utolsó az a pillanatfelvétel, sem, melyet Saguna Andrásról, készített, aki még lelki üdvösségét is eladta a mindig hatalmon levők üzelveinek. Ilyen torz figurája nemcsak az eszményien tiszta magyar szabadságharcnak nem volt még egy, mint ő, de regényirodalmunknak is legsötétebb alakja. Molnár Ákos az ő egyéniségének bemutatásához használta a leginfernálisabb színeket, melyekkel nemcsak egy embert, de egy egész nemzetiséget is méltóan szimbolizálni akart. A regényben van egy pár hely, ahol a történelem erősen megkötött adatbelisége elnyomja az ihlet szabaddabb szárnyalását, vagy ahol a költő helyét a krónikás veszi át: ez azonban nem olyan hiba, ami a mű szerves egységének rovására menne, legfeljebb a költői divináció alábbszállásában a ténszerűség valóság-erejére vagyunk utalva. És ami a legmeglepőbb, az, hogy mennyire igazodott az író stílusa mondanivalójához. Sehol sem archaizál, ahogy Kemény

Zsigmond sem régieskedett soha, hanem ösztönösen igyekszik a korszerűséget a nyelv egyszerűségében és keresetlenségében föltalálni. Meglepő fejlődés, sőt tisztulás eddigi regényeinek néhol enervált, de többnyire csinált stílusával szemben, ez a tősgyökeres erdélyi hang, a zöngéknek ez a nyílt és tiszta kihangzása. Tudtommal Molnár Ákos nem erdélyi származású író s mégismennyi hagyományosan transzilván vonás, szín és zamat van stílusában.

Kozocsa Sándor.

Illyés Gyula: Szálló egek alatt.
Versek. Nyugat-kiadás.

Ötödik verseskönyve ez *Illyés* Gyulának, Erdélyi Józseffel az új népi költészet leghíresebb művelőjének. Érdekes jelenség, s bár máig sem tudott osztatlan közönséget lelkesíteni maga köré, a kritika jelentékeny része nagyrabecsüli, sokat vár tőle. Újabb könyve nem mutat különösebb haladást, de visszaesést sem; inkább csak további kiépítése ez egy merészen, csöndes, de szilárd öntudattal vágott új csapásnak. S ha valaki még nem szokott volna hozzá a fiatal tehetség költői eszközeihez, modorához, most, egy újabb megmutatkozásban, talán ráismer végre Illyés Gyula nem mindennapi egyéniségére.

Rokonszenves költő áll előttünk, egészen fiatal (ötödik kötete megjelenésekor is alig jutott tovább egy-két évvel a harmincadikon). Rendkívül szociális természet, benne lobog Petőfi s minden republikánus poéta politikai ingerültsége, mondhatni: minden kormány ellen, s meleg gyöngédség a rög iránt, melyből sarjadt, a nép iránt, melynek öntudatra s nagy műveltségre ébredt autodidakta fia. Különös színe van ennek az ingerültségnek, ennek a gyermeki naivitású, de férfias fegyelmeztségű, a földi dolgok rossz

rendje miatt néhol már az akasztófa-humor végletéig átszellemült indulatosságnak (*Óda egy hivatalbalépő afgán miniszterhez*). Illyés Gyula szerencsés összetételű költő. Nem csupán a máé: ennek lüktető napjai egykönnyen túlzásba ragadhatnak a magafajtájú-sorsú embert s politikai bulvárverselővé sülyeszthetnék. Ám nagy hatalom nála a kultúra bálványozása, az önképzés vágya, valamint egykori élete, mely robotos évei tükrében állandó ihletanyagul szolgál. Még kevés magyar költő révedezett vissza annyi gyermeki áhítattal volt gyermek- és ifjúkorára, mint ő. Versei jó része az emlékezés révén támad: a falusi élet foglalkoztatja, szépségeivel és örök problémáival. Ki voltam? mivé lettem? — gyakran felelget erre Illyés Gyula magában. «Futnak szívemen csiklandozva pajkos emlékek melegen» — mondja új kötetében s más lapjain is olvashatunk ilyesfélét: «Kamasz voltam már, serkedő bajszú, embrenyi diák». Vagy: «Akik sorából kikerültem, úgy néznek már e kis népek reám». Vagy: «A kis cselédleányra gondolok, aki hajdan e régi házban szolgált», stb. Egy nemrég megjelent kötete (*Iffjúság*) pár pillanatnyi boldogság idézése sihederkorából. Illyés szeret elmúlt évei közt kószálni, zsellér szülei, öregszülei, «a három öreg» társaságában, szegényen is édes napjaiban, melyek azóta, hogy hírét falujába is elvitte az emberi szó, az öntudatos, kenyérkereső munka valóságában, mint kis éden támadtak fel költészetében. A férfivá komolyodott Illyés Gyula lelkét ezek a hamvas emlékek ringatják forradalmas útján idilli poétává.

Azt mondtuk az előbb: semmi különösebb haladást nem jelent ez az új kötet, visszaesést sem. Csupa ismert sajátosságok tűnnek szemünkbe. Nézzük mindjárt a verselést. Néhol csak a forma következetessége esz-

méltet rá, hogy rimekkel is van dolgunk:

*Nem állanék meg, ha tekintetemtől e
hőfedte hársfasor rügyezni kezdene.*

Vagy:

*Körül a napfényben szikrázó mezőn
szöcskemód szökdél a milliő drágakő.*

Gyöngeség ez vagy szándék? Úgy látszik e nagyon öntudatos poétánál természet dolga, a legnagyobb lelki nyugalommal közölt. Illyés természetes hangot akar, nemcsak szépségeivel, hanem gyarlóságaival is; teljesen kicsengő szavak mellett selypítést is, a rózsa mellett bojtortjánt is, úgy gondolván, hogy másként a tökéletes élethűség, a lírikus hiánytalan realizmusa szenvedne miatta. Illyés ellensége minden stilizáltságnak. Más kérdés: hogyan látja, érzi ezt az olvasó? Hűségesen kaptuk-e az átételt, a látottat, vagyis: benünk ugyanaz bír-e visszhangozni? Néhol, úgy érezzük, célját téveszti ez a közvetlenség, s következetes alkalmazásánál fogva helyenként mesterkéltnek, hajszoltnak tetszik. Például ilyen sorok:

*A királyság megoldása,
pénzügyeink rendezése
nem érinti szívem úgy, mint
a paprika megérese*

nem hatnak annyi humorral, ahogyan a költő szeretné, s olyas pongyolaságnak tűnik fel, amilyenek mesteri egykor Lisznyai Kálmánék voltak, Petőfit túllícitáló természetességükben. Igaz viszont, hogy Illyésnél ezek a prózaiságok, tartalomban és ritmusban, a gazdag ember kis pazarlásai; a magában és dalában biztos költő mintegy néhány sort előre küld, dísztelenül, hogy aztán a hirtelen özönlő szépségek a mesteri ritmus hullámain libegve, annál inkább elkápráztassanak. Mert ezekben dúslakodik ám a nagyfantáziájú,

kifogyhatatlan szívű fiatal poéta. Drámaiság és képbőség két éltető eleme lirájának. Vérszegénységet még legkiapadtabb verseiben sem érzünk. Egész tájakat mozgósítani tud, a legkisebb részletükig s lelkének tájait is, a benyomások sokféleségét is, hang és szín pazarul érvényesülő pompájában vetíti elénk.

Munkás költő a szó jobbik értelmében. Érezni itt minden soron, hogy ez az ifjú mindig dolgozik, a szántás-vetésből a toll barázdáihoz szegődve is: hogy nem fél az élettől, van otthona, meleg családi fészke, mely fölött a kor nyugtalan szárnyai csapodnak. Van benne valami a magyar paraszt előkelőségéből, mely félszegségében is annyira tekintélyt parancsol, s nagyfokú öntudatábresztő, nevelőerő. Magyarság-verseiben a legreménytelenebb: itt Vargha Gyula és Ady nemzetszemléletével rokon. De fajszeretete legcsüggedtebb hangulatain is átmelegül. (*Magyarok.*)

Csupa élet, gyakran igénytelen kezdet és vég keretei közt. Egyszerű kosárban friss virág, mely valakinek a szíve közepéből nőtt.

Vajthó László.

Dr. Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon. (Budapest, 1934. 8° 454 l.)

A magyar egyháztörténetírás és forrás közlése az utóbbi években erősen visszaesett. Örömmel üdvözlünk tehát Meszlényi Antalnak, a kiváló magyar egyháztörténésznek legújabb könyvét, melyben a jozefinizmusnak, egy, hatásaiban még most is érvényesülő, állampolitikai elgondolásnak hatalmas monografiáját kapjuk. Meszlényi az első, aki a modern történész fölkészültségével vizsgálja a jozefinizmus fejlődését a magyar talajon. Nem elégti őt ki a kor vallás- és egyházpolitikai eseménytörténete; erős történetírói érzékkel világítja

meg az események fejlődésének logikáját és oldja meg az Egyház és a jozefinizmus küzdelmében keletkezett problémákat. Munkája így az utóbbi évek katolikus történetiszemléletének nagy alkotásai mellé sorozható, eredetiségét és becset az adja meg, hogy a világtörténelem folyamán mindig első helyen álló pápai diplomácia bécsi nunciussainak Rómába küldött hihetetlen becsű s magyar szempontból eddig még alig fölhasznált jelentései hatalmas anyagából — fölhasználva természetesen a korra vonatkozó irodalmat is — rajzolja meg, mégpedig olyan jellegzetes vonásokkal a jozefinizmusnak, mint Magyarországon ható egyházpolitikai rendszernek arcképét, hogy — bár a bécsi levéltárak anyagát csak közvetve, az irodalom révén használta föl — alig hihetjük, hogy a bécsi kutatások Meszlényi eredményeit az esetleges kis árnyalatoktól eltekintve, jelentős mértékben módosíthatják.

A munka kiindulási határköve II. József uralkodásának kezdete, záró mesgyéje pedig az 1846. év, mert a vatikáni nagy levéltárak anyaga ez időn túl nem áll most még a tudományos kutatás rendelkezésére.

II. Józsefnek, a jozefinizmus kialakulásának korát csak röviden foglalja össze, mert mint bevezető sorából megtudjuk, a kialakulási korról más foglalkozik. Annál szélesebb mederben tárgyalja azonban a II. József halála után következő jozefinizmust. Ezt a kort egyházpolitikai szempontból az eseményeket az egyetemes Egyház szempontjaiból megítő pápai udvar diplomáciájának és a centralizmust legteljesebb mértékben érvényesíteni szándékozó császári udvarnak küzdelme tölti ki, mikor is az udvar központosító céljai elérésére az Egyház jogait minél teljesebb mértékben igyekezett saját hatáskörébe átvenni.

A küzdelemben a centralizmust keresztülvinni szándékozó udvarnak bizonyos sikerei voltak, mert sikerült az Egyház több jogát megcsontítani. A siker oka azonban egyrészt a pápának éppen e korban Napoleon által előidézett nehéz helyzete, a francia forradalom eszméinek hatása és a szabadkőműves és jozefinista nevelési rendszerű iskolák, főiskolák tanítványainak működése volt. Az innen kikerült főpapok és főurak egy része távol állt a «sentire cum Ecclesia» eszmekörétől. Ez a lelki állapot, noha a tanítórendeket visszaállították, egyházmegyei szemináriumokat létesítettek és új egyházmegyéket szerveztek, a katolikus élet oly közömbösségéhez és elernyedéséhez vezetett, melyen már a püspökök és egyházmegyei zsinatok határozatai változtatni nem tudtak s kialakította a XIX. század katolikusának liberális mentalitását.

Meszlényi könyvében az esemény-történelmi rész néhol erősen részletező, de elnézhetjük e kis hibát, ha arra gondolunk, hogy a magyar katolicizmus XIX. századi eseménytörténelméről is ebből a műből kell megismernünk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fejlődést kereső szellemtörténész ennek ellenére is megelegedéssel fogja a munkát végigolvasni.

Végül, mint a szerző különös érdemét kell fölemlítenünk, merész vállalkozását, mellyel e nagy monografiát saját kiadásában jelentette meg s ezzel a magyar történetírásnak hozott nagy áldozatot. *Dr. Bottló Béla.*

Szántó György: Aranyágacska (Budapest, 1935. Révai-kiadás.)

Különösen erdélyi írók ellen elég gyakran hangoztatott vád, hogy megfutnak a jelen égető kérdései elől s inkább a múltba menekülnek. Ilyen «gyávaság» ellen felesleges megvédeni az erdélyi széppróza művelőit. Még Székely Mózesnek, a «Zátony» és a

«Csütörtök» világhírű szerzőjének tragikus esetét is fölösleges odaállítani, mint kézzelfogható eredményét a nyers hatalommal szemben való nyílt írói szókimondásnak. Nem is a félelem, nem is a bátorság hiánya az, ami régmúlt századok felelevenítésére ihleti Szántót és társait, hanem az, ami nemzeti tragédiák mélypontján, minő a mostani is, lázasan felvizionálja a multat s keresi, kutatja sorscsapások sokszor hat-hétszáz évre visszanyúló gyökerét. Hol hibáztuk el? Mi a tanulság, ígérekző hétszűk esztendőinkre? Szántó György az európai kultúra legmagasabb kilátójából szemlélte kicsi fajtája életének alakulását eddigi történelmi regényeiben a költő képzeletének színes Aladin csodalámpájával és a gondolkodó ész boncoló hideg fölényességével. Az «Aranyágacska», a velencés Andrea, a Morosiniek unokája, aki III. Endre néven szerepel a magyar királyok sorában s rejtélyes halálával megfordította az Árpádok piros-fehér címerpajzsát. A másik IV. László, «Kun Laci», a Petőfi versben nyersen emlegetett «fenegyerek», akinek furcsa, sárból és nemesérből gyúrt figurája még ma is érthetetlennek látszik. Erejében ott az ficánkolászi puszták üzenete, kun anyja vére, de forró ifjú homlokát lehűti Szent István koronájának aranyabroncsa, amely királyi méltóságra kötelez. Mintha a kelet és nyugat határán ezer éve őrlődő egyetemes magyarságot sűrítene belé a tragikus véget ért jobb sorsra érdemes fiatal magyar király alakjába. E sorok írója pillanatnyilag úgy érzi, mintha Juliánus Apostátából is cseppentődött volna beléje néhány vércsepp. Csakhogy itt a miliő nem a Colosseum, a Forum, a diadalívek Rómája, hanem a kútágasos, délibábos magyar pusztá, vad lovasaival, nádasaival, dágványaival, pogány táltosaival, garaboncaival. Ki ez a magyarok sorsát kezében tartó

féktelen fiatalember, aki a királyi-trón bársonyából a mocsárba hente-reg le, hogy onnan megint visszamelkedjék? Pogány kún tivornyák hírhedettje, a Morvamezőn pedig fegyveres magyar és kún ezereivel Európának sorsdöntője. Ifjú lovag és hős, vagy országának falurossza? Kúnok vezére, magyarok királya, mind a kettő vagy egyik sem? Ezekre a kérdésekre nem tud kialakult feleletet adni a magyar olvasó sem, mert magát, ha árnyalatilag is, de valamelyik oldalon «érdekeltnek» véli. Krónikákból nem tudjuk pontosan, mit mondott Kún László Habsburgi Rudolf, Ottokár ellen segítséget kérő követleinek, de Trianon után és 1935-ben elhisszük ezt a keserű önérzetes szemrehányást, kesztyűdobást Nyugat arcába: «Mi tudtuk a kötelességünket a keresztény Európával szemben, Európa azonban megfélekezett róla, mivel tartozik nekünk, amikor Batu kán hordáival álltunk szemben!» Igy olvasztódik össze az író tégelyében a múlt és a jelen s a magyar aranybrokátból és velencei csipkéből szőtt sorok mögül a mának arcát látjuk föl villanni minduntalan. Kun László és III. Endre alakja körül ott kavarog kozmikus egyvelegben a XIII. század Közép-Európája: Velence, Ravenna, Buda, a magyar pusztá, a prágai Hradzsín, guelfek, ghibellinek, velencei dogek, vértontó vadság, méregkeverő ármány, borotváltfejú gályarabok, varkocsos nomád lovasok, drágaprémcs, páncélos magyar urak, a nagyszláv álmát megálmódó és vérben hősiesen eltemetkező szőke robusztus Ottokár, a krónikairó barát és Dante Alighieri, az Inferno, Purgatorio és Paradiso nagy vándora, aki kibugyantja a száján: «O beata Ungheria, si non e lascia piu malmenare». Mint valami hajszálfinom, láthatatlan aranyér, húzódik végig az impozáns regénydús mondatainak rostjaiban az író

elgondolása, hogy a teuton-erdő és a szláv tenger közé ékelt maroknyi ázsiai magyarságnak Itália örök mosolygó kékje mutatja a jobb jövőndő és az élet szivárványosan csillogó aranyhidját. Siratjuk és az íróval várjuk az «Aranyágacsát», aki még mindig kihajtott a magyar földről, hol mint a kard, hol mint a toll s hol mint a szónoki katedra embere. Festői színekben pompázik Szántó nagy történeti regénye. Csak a regényt megindító doge-avatás vilódzó élénkvidám színeit, vagy ennek ellentétéképpen a Morvamező földet dübörgető s a vér és vas szörnyűséget érzékeltető képeit említjük. Szántóban itt is megmutatkozik a hajdani festő, aki most pompázó szavakra váltja át fantáziájának színpazarását. Bizonyos világnézet, szemléletpontjából lehet kifogásokat tenni a regénye ellen, de a művészet: az egyetlen jogosult kritikai nézőpont prizmáján szemlélve méltán sorolhatjuk az «Aranyágacsát» is előbbi jeles alkotásaihoz. *Mihály László.*

Dr. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái. — A kis tanulmány a következő Jókai-novellákról szól: *A bojár leány, Jordaki feje, Egy haramia banda a havason, Reparált lelkek, Fejedelem és Fra Diavolo.* Jókait ötvenes évekbeli török-érdeklődése vezette a román tárgyakra. Novellái anyagát történelmi munkákból, újsághírekből és szóbeli közlésekből gyűjtötte, sőt ismerte a román népköltészetet is. Tele vannak furcsa történeti tévedésekkel, de meglepő intuíciókkal is. «Jókai elbeszéléseiben — mondja a szerző — valósággal elkábulva szemléljük a valóság és képzelet kúszá szövedékét. Hiszen kétségtelen, hogy a Jókai novellája a legképtelenebb történeti tévedések mellett a történelem egészen elrejtett igazságait is magában foglalja.» A szellemtörténeti szempontból is becses tanulmány érdekes bepillantás Jókai képzeletének csodás műhelyébe. Kívánatos volna, ha szerző folytathná Jókaira vonatkozó eddigi forráskutatásait mert ezen a téren eddig vajmi kevés történt.

Szinnyei Ferenc,

Röpke tollal.

• **Tempó, Mascagni!** Mascagni, a karmester megbukott. No, nem a Dóm-téren, ahol a közönség lelkesen tapsolt, még kevésbé a hazájában, ahol ünnep, amikor a karmesteri dobogóra lép, csak a budapesti kritikában. Amely szokatlan kegyetlenséggel megállapította róla, hogy nem tudta, hogyan is kellett volna dirigálni — a saját művét. Mascagni tempói lassúak voltak a budapesti kritikának, Mascagniban nem volt elég olaszos tűz. Fáradt volt, öreg volt, a végtelenbe nyújtotta a saját muzsikáját. Szóval ötöst kapott. Mascagni Parasztszületéssel elégtelen! Mert úgyebár az természetes, hogy Mascagni nem tudja milyennek is komponálta ő valamikor ezt az operát. A pesti kritika tudja. Még akkor is, ha rendes körülmények között prózai színházakkal foglalkozik. Milyen neveléses és milyen ügyetlen ez a fölény, mellyel az ősz maestrot elintézték. Mert lehet, hogy egy költő nem tudja szavalni a saját versét, az is lehet, hogy egy drámaíró nem tudja eljátszani a darabját, sőt rendezni sem tudja. Valószínű, hogy maga Mascagni sohasem tudta elénekelni Santuzza áriáit... De... de hogy egy zeneszerző azt ne tudja, hogy milyenek legyenek a tempók a saját operájában? Ez olyan, mintha egy író nem tudná, hogy mi az értelme annak, amit leírt. Vagy esetleg ez is előfordulhat?... Mindez nem is annak a különben igazán értékes, a színpadot jól ismerő s a tollal mesterként bántó írónak szól, aki ezt a csúfságot elkövette, hanem annak a budapesti kritikái álfölénynek, amelybe ezúttal beleesett. A művészi igazság ugyanis mégsem kizárólag stilisztikai kérdés.

• **Mozireklámlira** — oh! Végre! — kiáltja a pesti mozireklám. Mi pedig azt mondjuk: elég! Nem tudjuk, kik gyártják az újságok számára azokat a bamba és ízléstelen szövegeket, amelyekkel egy-egy új film jövetelét hirdetik. Iróemberek aligha. Ma már abba lassankint beletörődünk, hogy a vetített feliratok gyatra párbeszédeit, ömlengő monológjait végig kell szenvednünk. Szerencsére ezek csak pillanatokig sértik a szemet, amit azonban némely hirdetés-költők véghezvisznek, az olyan tolakodó és olyan felháborító, hogy az embernek ökölbe szorul a keze. Az ilyen, a csizmadia és kéjgáz furcsa szókötését is megszégyenítő idétlen-

ségek aligha fognak bárkit is rávenni arra, hogy miattuk jegyet váltson a moziba. De mindent fölülmúlt ezen a héten Marlene Dietrich új filmjét bejelentő hirdetés harsogó ódája. Ilyen mondatok vannak benne: «Te tündéri gyönyörű asszony, örök bűn, örök nő, örök végzet. Bódítóbb vagy, mint a spanyol bor. Pikáns vagy, mint a francia pezsgő, termeted a milői Vénuszé, Marlene Dietrich. Két éve nem láttunk, várunk!» És mindezek a döcögő, ócska szavak, ezek a kopott jelzők, ezek az elnyűtt hasonlatok sértően henegező óriási betűkből. A hirdetés jó negyedoldálnyira kerete körül jeles írók, kitűnő újságírók finom tollal írják a napi eseményekről a jobbnál-jobb, frissebbnél-frissebb sorokat, de Marlene Dietrich, a Nöstényördög dicsőségét bömbőlő vásári betűhalmaz miatt az olvasó dühösen végig földhöz az újságot. Azt hiszik a mozis urak, hogy ezekért a gügye, áporodott, féleszű mondatokért majd megnézi a közönség a filmet. Nézi ám a nőstényördög.

Logody-uteai Bovaryné? Megölte a szeretőjét, mert az nem tudta elvenni feleségül s utána magát lötte agyon a pesti szépasszony. Ne akarjunk itélkezni: a halottnak részvét jár és csend. De fölmentet se hozzon senki és főképpen ne vonja a dicsőítés fénykörébe — a házasságtörést. Ha egy nő, aki szerelmi házasságot köt, évekig jól, sőt igen jól él ebben a házasságban, van két gyereke, akiket nevelhetne, van becsületes ura, akit gondozhatna, és helyett elindul a kalandok útján így eljut a revolverig, ez szánandó és szomorú sors. De nem martírium. A tennisz, a korzó, a cukrászda, a liget, a legénylakás, a válóper még senkit sem tesz regényalakká és Madame Bovaryvá. Ezekből a mostani házasságtörési gyilkosságokból és öngyilkosságokból éppen az hiányzik, ami a csúnya rendőri riportok vonalából föllendítené az emberi magasságokba: a lélek szenvedélye. Megzavart korszak keservesen bomlott eseményei ezek. Az emberi szív megállhat egy pillanatra részvéttel, az emberi agy elgondolkozhatik egy bús tanulsággal az efajta drámák mellett, amelyekben nem embereknek, hanem egy kornak bűnei bűnhődnek. Egy koré, amelynek vágya a testi szépség, hőse a tenniszpartner, zenéje a jazz, illatszere a benzín és virága a kaktusz.

SZINHÁZ. ~ ZENE.

A szegedi szabadtéri játékok.

Irtta: Kállay Miklós.

A szegedi dómtéri előadások az idén kiteljesedve, kibővült, gazdagabb programmal és az előző éveknél is magasabb művészi szinten valóban ünnepi hetek pezsgését varázsolták a tepsedt Tisza-parti nyárba. Szeged és a Dóm-tér kezd művészi fogalomvá válni az országban. Az idén, talán Mascagni személyes közreműködése révén, fokozottabb mértékben figyelt fel a külföld is s az egész ország érdeklődését és elismerését sokkal nagyobb arányokban mozgatták meg a dómtéri események. A közvélemény, tulajdonképpen a sajtó frazeológiájába kapaszkodva, kezdi elismerni, hogy Szeged méltóvá tette magát a magyar Salzburg névre, amely jelzővel a szegedi szabadtéri játékokról szóló bírálatoknak csaknem mindegyikében találkozhattunk.

Nem szeretem, ha Szegedet únosuntalan magyar Salzburgnak hívjuk. Abban a hitben tesszük ezt, hogy dicséretet mondunk, hogy megtiszteljük vele Szegedet, pedig ellenkezőleg lekicsinyeljük. Mi magyarok általában szeretünk külföldi példák után indulni s azoknak párjátütni, de aztán rendesen rosszul utánozzuk a külföldi példát, mert éppen azt tévesztjük szem elől, ami benne elvi lényeg. Ha Szeged Salzburgot akarta utánozni, akkor éppen olyan eredetit és a maga nemében egyedülállót kellett volna alkotnia, mint ahogy Salzburg is azt alkotott a Festspieleiben. Ahogy a Jedermann előadása Salzburgban bontakozott ki és szervesen összenőtt vele, úgy kellett volna, sőt kellene Szegednek is megtalálnia a maga eredeti, vele gyökeresen egyé váló ünnepi játékát, amely körül mint mag körül a dómtéri hetek egyre változó műsora kifejecesedne. Ennek az ünnepi játéknak, éppen úgy mint Salzburgban a Jedermannak, egyenesen szabadtérré termett, minden szépségével teljesen és igazán csak szabadtéren kibontakozó darabnak kellene lennie. A szegedi játékok már eredetileg helytelen mesgyén indultak, mikor Az ember tragédiáját választották szabadtéri játéknak s most ezt próbálják az ünnepi hetek állandó magjává szilárdítani. A Tragédia sok színváltozásával nehézkes szabadtérré. Amennyit nyer revüszerűségben, ugyanannyit, sőt még többet veszít költői szépségeiből, szárnyaló filozófiájából. De fő hibája, hogy éppen magát a Dómot nem engedi belekomponálni a dómtéri előadásokba. Mert, ahol ez megtörténik, ha van is némi külső hatása, föltétlenül érezteti erőszakoltságát is. Sőt ellenkezőleg az történik, hogy a Tragédia előadását, amelynek számára a különben gazdag, sokszor leleményes és mindenesetre eklektikusan ügyes Bánffy-féle rendezés úgyszólván zárt színpadot épített a szabadtérré, annak hatalmas vetítő vásznával teljesen elválasztják a Dómtól. Eddig csak Voinovics Géza Magyar Passiója volt igazán szabadtérré és egyenesen a Dómtérré való, egyébként az a helyzet, ami nálunk a szabadtéri előadások nagy részénél történik, hogy egyszerűen nem szabadtérré készült darabokat, zárt színpadok számára írt operákat hurcoltak ki a színházból és játszottak el szabadég alatt. Szóval csináltak egy szellősebb nyári színházat, de ez még

nagyon messze van attól, amit joggal és a stílus követelményeinek megfelelően szabadtéri játéknak nevezhetünk.

* * *

Dómtéri játékok Dóm nélkül. Ez a szegedi szabadtéri játékok nagy anomáliája. Ezt érezzük Az ember tragédiája előadásán, bár ott a kezdő és zárójelenetben legalább keretnek mégis megkapjuk a Dómot a kivilágított toronnyal, a harsonás angyalokkal és a képek között a kissé már unalmas és egyes képek előtt egyenesen stílustalan orgonajátékkal. De még fokozottabb mértékben hiányzik a Dóm a Parasztszünet-ből, ahol a színpadi díszítő külön román teplotot épített a román Dóm elé s ezzel külön is kihangsúlyozta, hogy senki ne is gondoljon az igazi Dómról, amelyet ezzel a szó szoros értelmében szervesen kiküszöböltek a színből.

Pedig igazán monumentális és feledhetetlen hatást, mély gyökerű élményt csak olyan darabbal lehet elérni, amelybe a Dóm éjjeli homlokzatát, vagy kivilágított, csodálatos szépségű, elaprózott, széttagolt külsőségénél sokkal egységesebb, harmonikusabb belső térhatását szervesen be lehetne kapcsolni. Párisban most játszották el Arnould Grébannak Igazi Passióját rekonstruált középkori misztérium-színpadon a Notre-Dame előtt. A játék leghatásosabb jelenetei azok voltak, amelyekbe maga a katedrális is mint néma protagonista szerepelt. De igazán feledhetetlen élményt adott, mint szemtanuk áradozó elbeszéléseiből hallottam, az Utolsó vacsora. A színt itt a Leonardo da Vinci hagyományok szerint képezték ki. De mikor Krisztus a kenyeret és a bort megáldotta, nem az történt, hogy amint passiójátékok alkalmával általában látjuk, a kehely világosodott ki s kezdett tündökölni túlvilági ragyogással, hanem ellenkezőleg a szín lassan homályosult, majd teljesen elsötétült s ezzel egyidejűleg és fokozatosan kezdett megvilágosodni a rosace, a Notre-Dame homlokzatának hatalmas ablakrózsája. Fellángoltak, mélytűzű izzással világoltak a csodálatos színek, mint valami gigászi csillag szivárványos lángjai, mint a transzsubstanciáció megfoghatatlan titkának mennyei rejtelmű dicsfénye.

De természetesen ahhoz, hogy a Dóm is szerepet kapjon a szegedi szabadtéri játékokban, olyan darabokat kell választani, amelyeknek úgy scénáriuma, mint tartalma lehetővé teszi ezt. Eddig, sajnos, éppen ellenkezőleg, úgy választották meg a darabokat, hogy nemcsak szcenikailag lett volna nehéz a Dómot is a játékba kapcsoló megoldás, hanem, hogy ezek a darabok tartalmukat és hangjukat tekintve, sokszor bántó diszharmonióban állottak magával a Dómmal s a játéknak voltak pillanataik, amelyekben az igazán hívő lélek legalább is kénytelen volt őszintén feltolakodó érzelmei előtt szemet hunyni.

* * *

Áll ez Az ember tragédiájára is, amelyet most harmadízben állítottak be a dómtéri játékok középpontjába, ezúttal Bánffy Miklós átrevideált rendezésében. Bár a Tragédia leghelyesebb műfaji meghatározással filozófiai misztérium, tárgya a bűnbeesett ember küzdelme jóval és rosszal végcélja felé haladó útján, tehát lényegében vallási költemény s végső kicsengésében a hívő felemelkedés oldja fel kétségbeesztő pesszimizmusának fojtogató fagyát, részleteiben mégis olyan ember műve, aki erősen a felvilágosodás tanainak és a XIX. század egyházellenes eszméinek és racionalista felfogásának hatása alatt állt. Ha a szegedi rendezés a mise en scène-nél egyenlő dramaturgiai munkát

is végzett volna, gondja lehetett volna arra is, hogy a költemény egyes részleteinek éppen a Dóm gádoorában visszásan hangzó éleit tompítsa. Meg is volt erre a szándék, de csak egyes kirívó helyeken, ahol a kifejezések drasztikus ereje hívta fel erre a figyelmet, mint a francia forradalmi képben, ahol a megüjhódott alakú Éva nem kiáltja oda Danton-Ádámnak: Tölcs velem egy éjt nagy férfiú. Ezt kihagyták a szövegből. De a dramaturg munkája nem volt következetes, mert Danton viszont elmondja: «Nincsen annyi éjszakám, ahány áruló van még e hazában», aminek Éva kérése nélkül nem sok értelme van.

A rendező éppen eleget vett át és értékesített a szegedi tér arányaihoz szabva Röbbeling bécsi színrealkalmazásából, átvehette volna a zárójelenetek áhítatos hangulatát is, amelyek ott csakugyan a legtisztultabb magasságokba lendítik a költeményt és az előző jelenetekre is bizonyos tisztító fénysugarat vetnek vissza. Szeged éppen ezt az utolsó jelenetet ejti el, ami nemcsak azért hiba, mert így a költemény egyes részletélei nem tompulnak, hanem azért is, mert a hatalmas költeménynek éppen a végén nincs meg az a nagyhatású kicsengése, amely a bécsi előadás feledhetetlen emlékét éppen ezzel a végső nagy benyomással erősíti olyan maradandóvá.

Érthetetlen, mért voltak a dramaturgnak éppen ezeken a pontokon aggodalmi, amikor a rendező egyébként ugyancsak kíméletlenül dolgozott és így a Tragédiát is utolérte a nem szabadtérre szánt darabok végzete, hogy látványos revüvé formálták át. A szegedi Dóm-tér előadása színesen kavargó, monumentális drámai balletet ad, amelyben szép szavak és ritmikus mozdulatok koreográfiái kavarogják körül a Tragédia szerény irányvonalaknak megtartott eszméit.

Túlozni azért nem kell és nem szabad. A szegedi Dóm-tér Tragédia előadása így is páratlanul nagy benyomásokat ad. A szem és sokszor a fül is megkapja a magáét és a tér kiütnő akusztikája véghezviszi azt a csodát is, hogy sokszor maga a megmaradt szöveg is jobban érvényesül, tisztábban és érthetőbben cseng, mint a zárt színházban, amely eredetileg szintén nem drámai előadások céljaira épült. Az idei átdolgozott rendezésben Bánffy Miklós kiküszöbölte az előző év egyes felületességeit és kirívó visszásságait. Az előadás ezzel sokat javult és most kiáltóbb hibái igazán nincsenek a mise en scènének. Az idén legfeljebb az a kevésbé szerencsés, hogy különösen a nem álomjelenetekben, talán abból a célból, hogy erősebben reálisá tegyék őket és valóságukat a látomásokkal szemben kihangsúlyozzák, több színpadi díszletet alkalmaztak. Ezzel egyrészt egyáltalában nem érték el ezt a várt hatást, másrészt pedig megbontották a stílusegységet és vontatottabbá tették a különben is elég hosszú nyúló előadást.

A szereposztás nagyjában a múlt évi. Tökés Anna Évája kitünő, költői szépségű, erőtől duzzadó alakítás. Csortos Lucifere nagyon sokat javult a múlt év óta. Egyéni felfogása, amelynek előzőleg csak groteszk fonáságai tűntek fel, kezd egészségesen kibontakozni. Ádám szerepét kettős kiosztásban felváltva játszotta Lehotay Árpád és Beregi Oszkár, Lehotay szépen kidolgozott, biztosra kiegyensúlyozott, de nagyobb lendületeket sajnos nélkülöző alakítását, amely a múlt év óta hajszálnyit sem változott, jól ismerjük. Beregi, aki az egyik kiosztásban mint Péter apostol igen jól bevált, nagy csalódást okoz Ádám szerepében. Nincs már megfelelő fizikai ereje ehhez az óriási szerephez s hiányzó erőit szertelen erőlködésekkel s egyes színek riktó kielezésével próbálja pótolni. A kisebb szerepekben, az alakítások egész sorában, de

különösen Rudolf császár szerepében, igen jó Zátony Kálmán. A különböző epizód-szerepekben feltűnik néhány tehetséges, fiatal színész: Várkonyi Zoltán, Gellért Endre, Lengyel Vilmos, Szigeti Jenő, Könyves-Tóth Erzs, Pécsy Ili és Babos Mici.

* * *

Mint előadás és mint zenei produkció egykép egészen magas színvonalú és zavartalan élvezetet adott a Parasztbecsület, amelyet maga a halhatatlan szerző, Pietro Mascagni vezényelt. Oláh Gusztáv sikerült diszlete festői kis szicíliai falut varázsolt a Dóm elé. A rendezés, amelynek a végső simításokat Pericle Ansaldo, a római Királyi Operaház scenikai főmestere adta meg, nem hozott különösebb meglepetést. Inkább arra szorított, hogy gondosan ügyeljen az előadás összevágó menetére s hogy a szabadter adta lehetőségek közt kihasználja a színes felvonulások és tömegjelenetek hatását. Itt ugyan némi szemfényvesztő munkát is kellett végeznie, mert a tér arányaihoz képest hatalmasabb tömeg is elkelt volna. A zenekar és az énekkar általában gyöngő volt, de a vezénylő szerző a tér kitűnő akusztikájára támaszkodva, ezen a téren is csodát művelt úgy, hogy ez a gyöngőség pillanatra sem vált érezhetővé, amiben egyébként segítségére volt a kitűnően felkészült és jól fegyverezett Budapesti Hangversenyzenekar.

Mascagni vezénylete különben új élménnyé tette ezt a sokat hallott operát. Kihozta annak minden ismert és rejtett szépségét. Valósággal delectünk a szélesre fogott napsugaras dallamok édes verőfényében és a drámai jelenetek új, egészen verisztikus erejű hangsúlyt kaptak. De kitűnő volt az együttes is. Giuseppina Gobelli, Santuzza megszemélyesítője elsőrangú énekesnő és éppen olyan kitűnő drámai színésznő is. Mély izzású, tömör csengésű, sokszor kicsattanó erejű hangja, bravúros tudású éneke teljes harmoniába olvad megrázó bensőségű, életteli játékával. Robosztus hatása volt Apollo Granforte Alfiója is. Biztos és kiegyensúlyozott énekkultúra belső ércű és egyébként is hajlékonya képzett hang biztos eszközei nagy hatásának. Turridut egy egészen fiatal tenorista, Nino Bertelli énekelte. Meleg, lírikus, behízelt édességű hanganyagával temperamentumosan tud bánni. Olykor szinte virtuoz csillogtatásokra is képes. Csak egyes regiszterek biztos megerősödése kell, hogy egészen elsőrangú énekes váljék belőle. Az együttes magyar szereplői Falus Edit és Bársony Dóra is igen jól megállták a helyüket.

A Parasztbecsület után Hubay Jenő romantikus operáját a Cremonai hegedűst adták elő. Fleischer Antal lendületesen vezényelte az operát, melynek főszerepeit Halász Gitta és Laurisin Lajos igen jól énekeltek. Kár, hogy Laurisin prozodiáját sokszor vazális melléköngék rontják. Jól oldotta meg feladatát Komáromy Pál és Losonczy György. Feltűnt Érdy Pál hanganyagának szépsége, amelyből kellő énekkultúrával igazi értéket lehetne nevelni. A darab csillogó hegedűszólóját Hannover György nagyon szépen játszotta. Arról persze fölösleges külön beszélni, mennyire nem kívánja ez az opera sem a szabadteret.

* * *

Szintén igen érdekes kísérlet volt a szegedi játékok harmadik produkciója, Luigi Ercole Morselli Glaukosának előadása, Morselli nagy empfazissal írt drámai költeményében Homerosz és az Odyszeia káprázatos földközi tengeri világát eleveníti meg naptűzben izzó veszélyes szirtjeivel, sejtelmes barlangjaival, az ismeretlen vizek és kábító messzeségek káprázatos és rontó varázsá-

val, szirénénekével, Kirkéivel, Szkylláival s azzal az egész légies revevilággal, amely a sötét görög tragédiák háttérébe ezt a fényzaporoktól és hullámtörések gyöngyesítőitől szívárványos körhorizontot állítja. A darab nem dráma, inkább himnikus hőskölteménye egy szertelen szerelmi küzdelemnek, amelyben végül is az eszményi szerelem magasztosul fel Erosz játékaival szemben a halál megtisztító és felemelő tragikumában, inkább költői mint drámai hatásokkal. Az ideális operaszöveg, amelyet természetesen így is zenekísérettel adtak elő. Az előadás különben egészen újszerű scenikai kísérlet volt, amely a szegedi versenyuszodában kapott igen szép megoldást Hegedüs Tibor ötletes rendezése és Vörös Pál hatásos diszletei segítségével. A játék két síkon folyt a szárazföldön épített színpadon és az archipelagos vizévé varázsolt uszodában. Megfelelő világítási effektusokkal egészen illúziókeltő volt ez a megoldás ugyancsak eredeti látványossággá tette a Glaukos szegedi bemutatója. Glaukost Beregi Oszkár játszotta sok lendülettel. Igen meleg, szép lírát hozott Skylla szerepében Tolnay Klári. Kirke érzéki varázsát Láczy Margit sugározta. A kisebb szerepekben igen jó volt Könyves Tóth Erzsébet, Eöry Kató és Soltész Annie, továbbá Sugár Károly, Zátory Kálmán, Várkonyi Zoltán, Gellért Endre, Lengyel Vilmos és Ungváry László.

Salzburg, a megújított hagyományok városa.

Salzburg, újabban Festspielstadt Salzburg, a hercegérsekek székhelye, Mozart szülővárosa, az idén ünnepi játékaiknak tizenötödik évfordulójára tekinthet vissza. E tizenöt év alatt nemcsak Ausztria, — de Európa világvárosai között is oly egyedülálló csengést nyert neve, olyan sokoldalú és gazdagon elágazó viszonylatokban szerepel vezető helyen, hogy érdemesnek látszik, legalább vázlatosan rámutatni, melyek azok az eredendő okok, amelyek művészi hegemoniáját, idegenforgalmi túlsúlyát megteremtették és amelyek révén évről-évre a művelt világ érdeklődésének központjába kerül. Vajjon múltó, időnek alávetett divatról, vagy pedig csak endogén folyamat szükségszerű megnyilvánulásáról van-e szó, amelynek történelmi gyökerei vannak. Ha igen, mutassunk rá azokra.

Salzburg kulturális tevékenységét évszázadokon keresztül a hercegérsekek nagyszabásúan elgondolt, pazar kivitelű fejedelmi aktusai munkálták meg. Az osztrák Rómában tizenhárom templom hirdeti Isten dicsőségét, Salzburg papi fejedelmei megteremtik a Szent Benedek-rend egyetemét és kollegiumait, a franciskánusok, kapucinusok kolostorai számára a város legszebb pontjait jelölik ki, de mély életbölcsessel tapintanak koruknak művészi üterére is, amikor az érseki rezidenciát, Hellharmt, a Mindelle kastélyt, vagy az érseki lovardát építettik fel. De kikkel? Elsősorban olasz művészekkel, akik a város külső képét oly szerencsésen formálják meg, hogy a barokkstilus eleven ereje máig is biztosan uralkodik rajta, megnyugtatón és gyönyörködtetőn. A dómban olasz regens chori ül a karmesteri emelvényen, 1628-ban Orario Benenoli templomavató misét ír a leégett és Solari által újjáépített dóm felszentelésére. Masragni sajátos perspektívájú freskói díszítik a falakat, a gazdag aranyozású mennyezeteket. Spanyol lovagi tornák, messze földről egybesereglett fejedelmek észrvételével, diszes ünnep-

ségek tanuskodnak az egyházfejedelmek hatalmáról. Ebbe az atmoszférába, amelyben a német és olasz szellem harmoniája virágozik ki, születik bele Mozart, a zene Shakespeareje, abban a városban, ahol a zenét előtte Caldana, Michael Haydn nevei fémjelezték, de ahol a püspöki székhely Carabinieri termében, német földön először már 1617-ben felcsendült az operairodalom első remeke: Monteverdi Orfeoja. Mozart fenoménje megkoronázását, isteni jutalmát jelentette a hercegeknek egykori művészetpártolásának, amely világi hatalomnak híján volt már ekkor. A jozephinizmus bürokratikus szelleme elnyomta a katolikus derű alkotásait és emlékeit sivár kézzel rombolta mindenfelé. A Szent Benedek egyetem kapui bezárultak. Azonban a halhatatlan szellem országának időn és téren keresztül diadalmaskodó csodakürtöse akadt Mozartban, akinek alkotásai mögött a világ az embert s az ember mögött a szülővárost, a miliót kereste, kutatta és felfedezte. Itt nem halt meg az élet, csak szunyadozott. S a háború után feltámadt.

Ignatius Rieder, a nemrég elhunyt hercegek mély humanizmusa, a kor színvonalát bölcsen mérlegelő elhatározásai egy új kultúra alapját teremtették meg, amelynek szálai nagyszerű elődei alkotásaihoz kapcsolódtak. Az első merész reform: Színház a templomban. Bemutatják a Collegienkirchében a «Welttheater»-t. Utána a «Jedermann»-t a Dómtéren. S két kitűnő, fanatizmustól fűtött munkatárs: Landeshauptmann Rehr, aki az érseki lovardát Festspielhaus-sá varázsolja és Max Reinhardt, aki a «Mirakel» nyitja meg és Gozzi, Goldoni, Schiller drámái után a remek Fauststadttal építi fel. Közben Mozart operái, szimfóniai és egyházi művei alkotják a zenei műsor gerincét a legkiválóbb művészek bevonásával.

1931-ben újra megnyílik, egyelőre csak nyáron, a Szent Benedek Egyetem. De micsoda nevek tanítanak. Gemelli Bolognából, Jacques Maritain, a neotomizmus megalapítója, Pater Bruno, a spanyol miszticizmus kiváló kutatója, P. Alois Mager, a kiváló pszichológus, Romano Guardini, az új liturgikus szellem költői lobogású hirdetője, Koloquinoff, az orosz gárdatisztből lett híres jezsuita páter és nagy püspökök, kiváló tudósok egész sora. Írók, művészek telepednek meg az alkotásra oly természetesen ihlető, gyönyörű környezetű hegyektől védett salzachmenti városkában, mint Stefan Zweig, Alja Rachmanova, a nemrég elhunyt holland zeneszerző Jan Brandt-Bays, «Az ember a holdban» című opera szerzője.

A Festspielstadt Salzburg, amelynek külső képét olasz képzőművészek teremtették meg egykor, most legújabbán, betetőzésül az olasz zene halhatatlanjaival keresett kapcsolatot. Az átmenet itt is Mozart volt: a Don Giovanni olasznyelvű előadása Bruno Walter remek interpretálásában olasz együttesel. A kulmináció pedig az idén, a Falstaff, Toscanini ugyancsak olasz együttesével. A zenei és drámai egybeforrás tökéletes remekműve ez az előadás. Talán sajátos játéka a sorsnak, hogy ugyanekkor készül el és nyílik meg a Salzburgból Itáliába vivő csodálatos új alpesi magasút: a Groß-Glocknerstraße, amelynek kezdeményezésénél még Ignatius Rieder herceg-érsek, legmagasabb pontjának elérésénél pedig Dollfuss kancellár állottak s amelynek tényleges megvalósítása szintén Rehr Landeshauptmann vas-energiájának köszönhető.

Több mint 300 éves út vezet Monteverditől Verdiig Mozart városában. A dóm arkádjaitól, amelyek a Szent Péter kerületen és püspöki rezidencia római latin homlokzatán a Festspielhausig, az egykori érseki lovardáig, a Fauststadttig, végighúzódnak vele szemben pedig az Egyetemi templom kupo-

lájához és a tantermekhez vivő terület talán csak alig négyzetkilométernyi. Itt zajlik le Salzburg hit-tudományos és művészi élete. A színházi próbák hangfoszlányai néha behatolnak az Aula Academica nyitott ablakain, csak úgy mint egykor a spanyol lovagi tornajáték zaja. Azokon az ablakokon, amelyeken a való élet szépségei a hit napsugarával évszázadok óta boldog összhangban zengik az örökkévalóság zsolozsmáit, a szilárdan álló salzburgi hegyek között.

Váradai Miklós.

A zeneesztetika alapproblémái.

Prahács Margit könyvet írt a zenei alkotómunka, a zeneművészeti megnyilatkozások alapproblémáiról. Azokról a kérdésekről, amelyek a forma és kifejezés, a megjelenés és tartalom viszonya, összefüggései, szétválaszthatatlan egysége révén vetődnek fel a zeneesztetikában. Ezt a sokrétű, bonyolult és nehéz feladatot, amely az exakt megismerés elől metafizikai természetével többekévébbé mindig kibújó zene lényegének megértését jelenti: Prahács Margit kiváló készültséggel, a tudományos vizsgálódás csiszolt fegyverzetével oldja meg. Tájékozottsága nemcsak elméleti, hanem tapasztalati. A könyv lapjai arról tanuskodnak, hogy aki itt zenéről beszél, az amennyire tudós, ugyanannyira muzsikustételek, tárgykörének nemcsak teoretikus anyagában, hanem élő hangjegy-világában is otthon van. Ez a hangjegy-világban való otthonosság, a muzsikustételek, mindig a zenei valóságból történő kiindulás s az iránta való fogékonyság teszi képessé a könyv íróját a legkülönbözőbb stílusokba való beleélésre is s óvja meg oly elfogultságtól, aminőre a modern zeneesztetika például a romantikával szemben gyakran hajlamos. A gondolkodás szigorú módszeressége vonul végig a könyvön, anélkül, hogy írója merev tételek foglya lenne. Prahács Margit abból a ruganyos szellemű és intuitív érzékű esztetikus-fajtából való, aki azt az élő szépséget, amit a kvalitás

jelent, nem préseli bele apriori a doktrinák szürke skatulyájába.

A meglehetősen gyér termésű magyar zenetudományi irodalomnak újszerű szempontjaival, módszerével és színvonalával igen számottevő gyarapodása Prahács munkája, amely két részre oszlik. Az első általános természetű, szisztematikus vizsgálata a zenei forma és kifejezés problémáinak, a második a vizsgálatok eredményeinek alkalmazása a zene történeti folyamatának keretében.

A formát, mint tapasztalati adottságot, előbb önmagában veszi szemügyre, annak belső szerkezetéből vezetve le alkotó elemeit (melódia, harmónia, ritmus), majd különböző alaptípusait. Prahács ennél a formavizsgálatnál az energetikus, a zenét erők játékának, dinamikus megnyilvánulásnak felfogó esztetika alapján áll, amely a zeneesztetika legújabb, jelenkori iránya, bár hasonló felfogásnak a zenetörténet során korábban is vannak képviselői, így különösképpen a racionalista XVIII. század elméleti íróinál. A zenei forma azonban a dinamikán, a hangok mozgásrendszerén túl egyben lelkiező képlete: értelme, rendeltetése nem önmagában van, hanem a művészi mondanivaló szolgálatában. További lépésként ez a formavizsgálat tehát itt hatol át szükségszerűen a zenei kifejezés területére. Ezen a ponton, a zene és szöveg összefüggéseivel, a zenei (operai) jellembrázolással kapcsolatos az abszolút zenése, a forma és kifejezés pszichikai és metafizikai alapjaira és a stílusokra tartozó kérdéseket a kö-

vetkező fejezetekben tárgyalja: Szöveg és zene, Zene és dráma, A kifejezés az abszolút zenében, A zenei kifejezés objektív értéke, Stílusproblémák.

A könyv második, az elsőnél jóval nagyobb része a különböző korok zenei kifejezőmódjának, stílusának elemzése. Közel másfélszáz oldalon foglalkozik Prahács a nagyszerű géniuszoktól teli mult stílusalakulásával, a századvég történelmileg lezárható fejezeténél azonban nem áll meg, hanem a *Palestrinánál* felvett fonalat tovább viszi a zenei időszerecsések mai korszakáig, a *Stravinszky-Honegger-Bartók-Kodály*-korszakig:

A stílusfejtegetésekben sorra kerül a renaissance, a barokk és késői barokk (rokokó) muzsika, a korai és kiteljesedett romantika, s a rákövetkező átmeneti korszak, amely a népzene őstalajából merítő *Mussorkyval* és az impresszionizmussal (*Debussy*) részben éles visszahatás, részben termékenyítő benyulás az utolsó huszonöt esztendő zenei talajára, ahol a kubista észmuzsikán, a zenei motorizmuson túllépve újklasszikus törekvések formálódnak.

Prahács Margit e stílusvizsgálatoakat a korok szellemtörténetébe kapcsolja, egy-egy kor eszményeiből, lelkialkatából vezeti le annak zenei megnyilatkozásait. Széles szemhatár, erős filozófiai és történelmi készség segít ebben a munkában, amely a zene szellemtörténete s az egyéniségek dolgában csak azokra terjed ki, akik a korstílus legjellemzőbb megtestesítői. Új az a kísérlete, legalább nem tudunk róla, hogy a magyar zeneirodalomban történt volna hasonló, ahogyan Prahács a barokk és késői barokk korszakban a zene és képzőművészetek közötti stílusanalógiákat vonja meg, párhuzamba állítva *Bachot* és *Rembrandtot*, *Händelt* és *Rubens*t, *Couperint* és *Watteaut*. Az analógiákban számunkra nem a zenei rész az, ami őszintén szólva

meglepő, hanem a bennük jelentkező képzőművészeti kultúra, amiről nem mondhatni, hogy zeneesztetikus számára — kötelező.

Arról persze vitatkozni lehet, vajjon a korstílusok kialakulásánál a világnézetnek annyira mindenképp föltt álló szerepe van-e, a stílusváltozásnak annyira kizárólagos oka-e a világnézeti változás, ahogyan ezt Prahács hangsúlyozza. Bár politikailag, erkölcsileg, társadalmilag, kulturálisan és gazdaságilag széthasadt korszakunkban a «világnézet-elmélet» nem ok nélkül harcos és divatos elmélet: úgy véljük, hogy megadva mindazt, ami megilleti, azért egy kor stílusának, művészi jellemének alakulásában más erők, hatóokok is közrejátszanak. A társadalom életviszonyaira, szociális, gazdasági berendezettségre tartozóak, ízlésbeliek. Az utóbbira vonatkozóan: ízlés változhat anélkül is, hogy a világnézet is okvetlen változnék. Ki lehetne mutatni azt is, hogy amikor ugyanabban a korszakban két művész azonos formanyelvet követ, ez még nem feltétlenül jelenti, hogy azonos a világnézetük. A művész kétségkívül édesgyermeké saját korának, annak formáló üstjében ő is formálódik, de másrészt a művész irányából fennáll a viszonyosság, a kölcsönhatás: azegyniségbeleavatkozása a kor alakulásába a zseni, aki legalább annyira, ha nem jobban, gyakorol hatást a korra, mint ahogyan ez fordítva történik.

Külön említeni való Prahács Margit íráskészségének, tollának kitűnősége. Ahogyan ír, az legteljesebben szakszerű és mégis jóval több a «szakírásnál». Stílusa szabatos, hajlékony és világos, a fogalmi meghatározásoknál szavai pontosan találnak s ahol zenei képet, jellemzést ad, színesen kifejező. A szöveget bőségesen kísérik szemléltető hangjegydíszetek. A könyv a Magyar Egyetemi Nyomda kiadása.

Dömötör István.

A SPANYOL NAGYSÁG TITKA.

Somerset Maugham : Don Fernando.

Irta : Boldizsár Iván.

Ha egy könyv műfaját az ember nem tudja az első oldal elolvasása után megállapítani, biztos, hogy a könyv nem átlagírás. Vagy sokkal rosszabb vagy sokkal jobb. A sokat olvasó ember szomorú tapasztalata, hogy gyakrabban rossz, mint jó. Könnyen érthető : nagyon kevés az olyan író, akinek erje és feszültsége szétveti a meglévő kereteket, a legtöbben bele sem találnak.

Somerset Maugham legújabb könyvének nem az első, de a századik oldala után sem tudja az ember, milyen műfajt olvas. Nem egy részletében félok, hogy a Don Fernando az említett két eset helyett az a furcsa harmadik, mikor egy író, akinek meglenne a képessége a keretek szétfeszítéséhez, inkább szépen megkerüli őket. Ez a gondolat ugyan végigkísért a könyvön, azonban egyre halkabb lesz és ahogy csitul, az ember mindig többször kérdi magától, vajjon nem új műfajról van-e csakugyan szó? Somerset Maugham maga is érezhette ezt a műfajproblémát, hiszen az írónyi író újraél és újraalkot minden régi műfajt, ha mondanivalóját abba töri bele ; Maugham szükségesnek is látta, hogy már az első oldal előtt, a címlapra felírja a «cave canem»-et : a főcím alá egy «vagy»-ot. «Don Fernando vagy Variációk néhány spanyol témára», így szól a könyv teljes címe. Ez a zenéből kölcsönzött meghatározás, ha nem is új, de találó. Csak, sajnos, éppen olyan keveset mond, mintha a Don Fernando egydül maradt volna a címlapon. Tudniillik Don Fernandonak sincs semmi köze a könyvhöz, még csak nem is szimbolikus alak. De szép spanyol név és Somerset Maugham valószínűleg nem akart egyebet, mint valamit a spanyol nyelv lejtéséből és édességéből elválaszthatatlanul összekötni a könyvvel.

Mert a könyv hőse Spanyolország, vagy talán még inkább a spanyolság. Kényes és kétes téma. Kényes, mert állandóan kísért a veszély, hogy az író nem egy országot és nem egy népet, hanem az országról és a népről való saját véleményét akarja bemutatni. És kétes, mert éppen műfaji meghatározatlansága miatt könnyen elnyeli és elvizenyősíti a legjobb írói szándékokat és a legszebb kifejezéseket. S amellet állandóan ott lebeg az író és az olvasó felett az útleírás unalmától való, nagyon jogos félelem. Mert aki egy országról ír, az önkénytelenül is azt írja le, hogyan ismerte meg ő maga, ismét önykénytelenül visszatükrözvén a megismerés időrendi, nehézkes folyamatát. Az első benyomás visszaadása pedig par excellence külsőleges és külsőséges ; s ami még ennél is sokkal nagyobb baj, az utazás közvetlen élménye csak az átélő számára szenzáció, az olvasó számára unalom.

Somerset Maughamtól mi sem áll távolabb, mint hogy végigutazzasson bennünket Spanyolországon, mégis megmutatja a tájat, a földet, az erdőket, a városokat. De nem az útleírások kínos modorában : Nézzétek, milyen gyö-

nyörű templom vagy völgy vagy hegycsúcs ez! hanem a környezetet eleven, mosolygó vagy szenvedő részesévé teszi annak az élménynek, amelyet átélt velünk, s amely nem az íróé, hanem a spanyolság nagy élményei közül való. Maugham könyvének legfőbb bája, hogy ugyanakkor, mikor teljesen betölti a teret és az időt a spanyol aranykor nagyjaival, mikor úgy mutatja be a városokat, ahogy Loyolai Szent Ignác, Calderon vagy Lope de Vega számára éltek és jelentettek valamit, megmondja azt is, hol lehet a legédesebb bort, a legízletesebben sültöt halat vagy a legfurcsább templomot látni. Úgy vezet be Pampeluna városába, ahogyan Szent Ignác vonult be katonáinak élén, mikor még nem volt szent, de ugyanakkor megmondja, hogy melyik téren fog az új spanyol köztársaság első elnökének a szobra állni.

Maugham annyiszor és annyit utazott Spanyolországban vonaton, szekéren és öszvérháton, hogy végül is elérkezett a titkos, igazán igaz Spanyolországba: a tizenhatodik századi aranykorba. Ha a könyvben egyáltalán utazásról lehet szó, akkor kettőről kell beszélnünk és ez a két utazás több, mint a sokat emlegetett és méltatlanul elhasznált «térbeli» és «időbeli» utazás. Igen, az egyik a térben folyik le, a mai Spanyolország testén és a másikat csak időbelinek nevezhetjük, mert visszanyúluk négy évszázadnyira. Maugham tudja, hogy népet, országot két réteg határoz meg: a legelső, a szűkebb értelemben mondott nép, amelyben fajtájának erői ösztönösen mutatkoznak meg, s a legelső, a «fenségek és északfokok», akikben egyszemélyben teljeseedik ki és válik tudatossá a spanyol, vagy a magyar, vagy a kínai lélek és jellem. Ezért jobb híjján térbelinek nevezett utazásban Maugham a mai spanyol népet, az egyszerű embereket, az utca, a falu, a tengerpart spanyoljait mutatja meg, a másik utazásban pedig a tündöklő spanyol klasszikusokat: írókat, festőket, szenteket. Maugham írásmódja ott válik művészié, ahol ezt a két élményt annyira egybe tudja olvasztani, hogy az olvasó nem, csak az elemző veszi észre.

Mire az ember a könyv utolsó oldalára ér, egyre erősebben és egyre tisztábban érzi, amit Maugham az utolsó oldal utolsó bekezdésében ki is mond: hogy könyvének hőse az *ember*, mert Spanyolország hőse az *ember*.

Éljünk Maugham módszerével, aki szerénytelennek tartja valamilyen íróról úgy írni, hogy ne idézzen tőle szószerint és könyvében valamennyi nagy spanyol klasszikust megszólaltatja. Igaza van: az írot, akit a bíráló ismertet, csupán úgy lehet a közönséghez közelhozni, ha csak másodpercekre is, de megteremtjük azt a közvetlen, élő árammal keringő kontaktust, amit az író nyelvének, mondatfűzéseinek, stílusának olvasása hoz létre.

«Ha nem tévedek — írja — a spanyol nagyság titka ez: Spanyolországban az ember az, ami másutt a vers, a kép, vagy az épület. A spanyol filozófia sem más, mint nagy embereinek élete. Az Arany Kor spanyoljai éltek és éreztek és cselekedtek, de nem gondolkodtak. Az élet volt az, amit kerestek és megtaláltak, az élet a maga lázadozásában, izzásában és változatosságában. A szenvedély volt az a mag, amelyből kinőttek és a szenvedély volt a virág, amelyet kihajtottak. Nagyságuk nem az ecset és nem a toll, hanem a jellem nagysága volt. Ebben, azt hiszem, nem multa felül őket senki, csak a régi rómaiak voltak hozzájuk hasonlók. Nem a művészetekben tűntek ki, hanem abban, ami nagyobb, mint a művészet: embereikben.»

Vikivaki vagy az arany lajtorja. *Gunnar Gunnarson regénye.* Vannak írók, akiket a mi fordítóink következetesen mellőznek néha náluk sokkal jelentéktelenebbekkel szemben. Egy időben Európaszerte, sőt nálunk is divatja volt az északi irodalmaknak. Ibsen, majd Strindberg nagy egyénisége terelte rájuk a figyelmet s most ugyanezt a szerepet tölti be Sigrid Undset. Ma már sokkal könnyebb számunkra a skandináv irodalom megközelítése, ami kezdetben majdnem kizárólag a német és francia fordítások közvetítésével történt. Ma már jó fordítóink vannak, akik eredetiből dolgoznak. És nem is lehet panaszkodni, a legnagyobbak csakugyan mind eljutottak hozzánk. Leffler Béla Knernél kiadott skandináv sorozata nagyon sok hiányt pótol az északi irodalmaknak legalább egy-egy ízelítőt át való megismerésében. Mégis bizonyos szeszéllyel történik a kiválogatás. Sokszor egészen másod- és harmadrendű írók egész ciklussal vannak képviselve fordításaink közt, míg sokkal jobbaknak, egész meglepő tehetségeknek egyetlen műve sem jut el hozzánk. Akik idegen nyelveken nem olvasnak, még névről sem ismerik őket. Frank Hellert például, aki félig-meddig a szórakoztató irodalom területére tartozik s aki csak humora révén sűrölja az igazi irodalmat, egy időben nyakrafőre fordították, de a modern svéd irodalom legnagyobb elbeszélőjét, a költői erejű Sigfrid Siwertzet még eddig senkinek sem jutott eszébe lefordítani. Éppen úgy teljesen ismeretlen nálunk Pär Lagerkvist megragadó expresszionizmusa. Herman Bang gyöngé epigonjának Laurids Brunnak exotikus színromantikával átmázolt szentimentális történeteit népszerű kiadások terjesztették. De Andersen Nexő hatalmas lélekzetű realizmusa vagy Henrik Pontoppidau robusztus költészete nem tudott ma-

gának utat törni hozzánk. Undset mellett Olaf Duun is megérdemelné, hogy egy kis figyelmet szenteljünk neki. Legismeretlenebb azonban nálunk az izlandi irodalom. Csak nem rég hívtam fel a figyelmet a Napkeletben Gúdmundur Kanbanra, akinek Skalholti szüze az új világirodalom egyik monumentális remeke. Kamban azonban valamivel újabb név, mint Gunnar Gunnarson, aki nemcsak szűkebb hazájában és Dániában ünnepelt író, hanem nagy regényeknek egész sorával állandó eseménye a német könyvpiacnak, sőt újabban franciára, angolra és olaszra is fordítják regényeit.

Gunnarson most az ötven felé jár. Izland legnagyobb élő elbeszélője. Vérbeli romantikus. A régi Izland nagy hagyományaiból táplálkozik. Történeteit, amelyek, ha mai környezetben játszódnak is, rendszeren a multba nyúlnak vissza gyökereikkel, az ősi izlandi szágák kicsattanó, erőteljes stílusában írja. Közvetlen szemléletessége, a stílusnak a történettel való szinte szerves egybeolvadása a rokon északi irodalmakból leginkább Selma Lagerlöfre emlékeztet. Szereti a rendkívülit, a tárgyával is meghökkentőt. Az északi szága költészet két jellegzetes vonását, az emberfeletti hősiség kultuszát s a borzongatónak és kísértetiesnek mágiikus varázsát is átplántálta a szágák stílusával együtt műveibe.

De még Gunnarson nem minden napi művei közt is egészen különös helyet foglal el legújabb regénye. A kísérteties és a borzongató itt már olykor egészen a groteszkbe csap. Nem is tudok hozzáfoghatót a mai világirodalomban, csak Jean Cassou Souvenirs de la Terre-jét, amelyben két, bűnös szerelme miatt elkárhozott lélek a pokol gyötrelmei között idézi töredékes, vergődő gyónásban rontó, de még a förtelmes kínok közt is édes, földi emlékeit. Gunnarson regé-

nyéhez poei borzalmú elgondolás adja az alapot, míg a részletekben valami keserű, szinte végzetes humor bizarrságai kúszálják a szálakat. Az egész regény, ha ugyan annak lehet nevezni, elejétől végig a legfékevesztettebb képzelet csapongása, amelynek a szerző az előadás aprólékos és hideg realizmusával próbál hitelességet kölcsönözni. Az elbeszélésben, amelyet az író keretbe foglalva és itt-ott megjegyzéseivel megszakítva, mint elköltözött barátjának utolsó feljegyzéseit közöl, a testben való feltámadás s az utolsó ítélet keresztény felfogása keveredik az északi népköltészet és mondavilág őspogány elemeivel s közben a kettőnek szerves összedolgozásából nő ki egy az egész világirodalomban páratlanul álló, monumentális groteszkségű modern haláltánc, a középkori danse macabre őszerejű költészetével vetekedő félelmes szépsége.

Jake Sonarson egy sokat próbált gazdag különc magánosan él Izland legelhagyatottabb sziklarenetegében. Itt építettett magának modern, kubista stílusú kastélyt, felszerelve a modern kényelmi technika minden vívmányával, a vad sziklafalakon alázuhogó hőforrás melegével és turbinák igájába zabolázott erőivel fűtve és világítva. Itt él mint magános remete ezen a vad szirtfokon. A külvilággal csak a telefon és a rádió kapcsolja össze. Autója és repülőgépe is van. Ezek teszik lehetővé, hogy olykor maga is felkeresse az élők világát. Különben teljesen elzárkózik az élőkől, halálba vágyó töprengések közt, úgyszólván teljesen halott felesége, Ann, bálványozott emlékének él.

Csak a legritkábban keresi fel az élöket, egyszer aztán felkeresik őt a holtak. Nem is tudja, hogy modern kockapalotája ősrégi temető közepén épült, ahol egy középkori telepnek, Fokstadhofnak lakói alusszák örök

álmukat. Azaz hát nem örök ez az álom, mert egy szilveszter újesztendőbe forduló éjjelén az északi fény babonás lobogásában, mikor a kastély lámpái valósággal túlvilági fényözönt lövelnek szét az éjszakába a rádió újívi meglepetésének szánt harsona bömbölésére egyszerre csak megelevenednek a régi temető halottai. A külsőségek azt a hitet kelthették bennük, hogy az utolsó ítélet fénye és harsonái bolygatták meg síri békéjüket, vagy helyesebben Sonarson felzaklatott képzelete adja ezt a magyarázatot a különös látomásnak. A feltámadó halottakban alapjában nincs semmi kísértetes. Nem hozzák magukkal a sírvermek nyüves oszlásának középkori borzalmaikat. A sírok lakói régi testi valóságukban lépnek a színre. És mégis van az egész jelenésben valami hátborzongató. Az egyik feltámadó egy fej nélküli törzs, a másik félelmes, viharvert, aranszőrényű, rezesarcú levágott fő, törzs nélkül. Mind a kettő él és ennek az életnek döbbenetes realitású leírása valóban a legnekrofílabb poei iszonyat határára jár.

Megéledők csakugyan azt hihetik, hogy az utolsó ítélet órája ütött, mert sorra számot adnak földi pályájukról. Régi sorsoknak egész miniatűr regényei bontakoznak itt ki s a tanulságuk végtelen ismétlődésben is ugyanaz: az esendő földi sors rögzös nyugtalansága. Mikor aztán büntüdatuk terhét lerázták magukról a lelkek, furcsa újévi lakoma kezdődik. Mintha Don Juan dermesztő kővendége megsokszorozva és a legváltozatosabb lárvákban és jelmezekben látogatta volna meg a sírral elmátkázott lelket. És ennek az újévi tornak végső kicsengése aztán az a haláltánc, amelytől a regény érthetetlen furcsaságú Vikivaki címet kapta. A vikivaki ősírlandi pogány körtánc, amelyet rögtönzött

verseknek egyre fokozódó szilaj ütemére lejtettek. A rögtönzött vers egy refrainszerűen visszatérő strofával kezdődik. Ezt adják meg mint motívumot. Ehhez rögtönzik a verseket, mégpedig úgy, hogy a refrainnek minden egyes szava sorra rimel mint utolsó szó a spirálisan egymásba láncolódo versszakokba, míg végül az egész újra megismétlődik. Közben szójátékok, belső rímek, asszonánkok és alliterációk teszik csillogó, füledt gazdagságúvá ezt a patogó ütemű, népi erejű és zamatú költszetet, amelynek néhány ragyogó próbáját találjuk a regény haláltánc részében.

A holtaknak ez a hipermodern diszletek közt lejtett ógermán tánc tulajdonképpen csúcspontja az egész makabreszk szimfoniának. Azután meg késő őszig együtt él Folkstadhof új ura különös vendégeivel. Közben kiderül, hogy a levágott rőt fej, Grettirnek, a leghíresebb izlandi szága bikaerejű, szörnypusztító wiking hősenek a feje, amely sehogysem tud belenyugodni a hősiségnek és bátorságnak mai fogalmába, a testi erőnek az üres és haszontalan sportokban való érvényesülésébe. Általában nincs kibékülve a modern ifjúsággal, amelyről repülőgépen tett rövid utazása alatt szerez benyomásokat.

De örökké a halottak sem maradhatnak Fokstadhofban. Amilyen titokzatosan jelentek meg, éppen olyan rejtelmesen tűnnek el. Él köztük valami homályos legenda az arany égi lajtorjáról és Sonarson kísérletképpen megépíti és felállítja ezt az aranylétrát. És íme vendégei csakugyan elindulnak a magasba a létra arany fokain, amelyek egyre távolodnak, és végül a sírlakók egész seregével az égi magasságok már beláthatatlan messzeségében vesznek el. És a halottak eltűnésével megszakad a kapcsolat Sonarson és az élet közt is. Eddig ez a síri vízió tartotta benne a lelket. Az utolsó halott

vendég eltűnésével ő is megsemmisülten omlik össze. Holtan találják apokaliptikus rejtelmű feljegyzései fölött íróasztalánál.

A fantázia egy riadt szépségű akkorddal halálos némaságba ful. Mi benne a valóság és mi a kísértet látomás? Bár a szerző itt-ott felbukkanó tárgyi bizonyítékokkal próbálja sejtetni a szellemjárás pozitív alapjait, az egész mégis egy halálba készülő végső bomlottságának grandiózus sejtelemvíziója. De ez annyira át van hatva az előadás valóságosságával, hogy a papíron mindenestre élővé varázsolja a holtakat s olyan szárnyaló és hatalmas képzetet gazdagsággal vetíti elénk az irrealizmusnak sejtelmes árnyvilágát, aminőre csak a középkori költészetben találunk példát. K. M.

Elisabeth Kyle: The Begonia Bed (London, Constable). A begóniaágy tulajdonképpen szimbólum ebben a regényben és jelenti egyben azt a Tudor-stílusban megépített hatalmas vidéki kastélyt is, amely mögötte mered elő a fák sűrű koronája közül. Jelenti a sok emléket, amely ezekhez a virágokhoz, ezekhez a szobákhoz fűződik, arcokat, alakokat, jeleneteket, amelyek ott szunnyadnak, majd egyszeriben éles fájdalommal öntudatra kelnek egy egészen különös, passzív és elfásult asszony lelkében. Az egész történet, az egész könyv egy pillanat hangulata csupán, amikor régi kastély új urai közlik vendégükkel, a ház volt úrnőjével, hogy elszeregetnék hordatni a begónia-ágyat, amely a kastély előtt éktelenkedik. Ann Fielding hallja ezt, majd halkan rámondja, hogy: igen, nagyon helyes — és közben, e másodpercek alatt lepereg szeme előtt a begóniaágy multja, eszébe jut a könyv meseje.

Meglátszik az egész művön, hogy úgynevezett első regény. Agnes Dun-

lop, az Elisabeth Kyle álnév alatt szereplő fiatal angol írónő, mint novellista kezdte irodalmi pályáját. A «short story» volt igazi területe, ahol figyelemreméltót alkotott. A multat itt sem tudja, első regényében megtagadni, mert e kötete sem nagyon egyéb, mint hosszabbra nyúlt «short stery».

A történet nagyon egyszerű. Keret gyanánt pontos időmeghatározás szolgál, amennyiben az első rész főcíme : 1933, a második : 1919, a közbelső, összefoglaló fejezetek élen 1903—1904 áll, majd rövid pár oldal következik 1888-ból, és végül a visszatérés 1934-re. Három különös egyéniség élete játszódik itt le. Az egyik az anya, Lady Olivia Fielding, ez a könnyelmű, önző, világias asszony szeretőivel és barátaival, egyre kevesebb pénzével. A másik Ann, a leánya, ez a főszereplő, aki talán a legelmosódottabb karakter, hiszen annyira passzív, annyira elvont, hogy az már alig elhithető. És végül barátnője, Fancy, aki a kleptomániának különös fajtát gyakorolja. Erkölcsi értékektől, szépségektől és eredményektől akar mindenkit megfosztani. Igyekszik a nevelőnő szeretetét barátnőjéről maga felé vonzani, majd ugyanígy hódítja el Ann szerelmét, ugyanígy vásároltatja meg férjével a Tudor-kastélyt, ahol azelőtt csak vendég gyanánt tartózkodott. Mert mindig azt akarja, főleg érzelemben, multban és emlékekben, ami a másé.

Még e három női főszereplő közötti ellentétek sem tudják megakadályozni, hogy az alakok ne mosódjanak el valami ködszerű bizonytalanságban. Mindvégig inkább szimbolumnak tekintjük őket, mintsem húsból-vérből való élőlényeknek. Kétszeresen áll ez a környezet rajzára is. Ez talán a regény legnagyobb hiánya. A mese szabadon csapong korban és térben, a viktoriánus és edwardi

Anglia atmoszférájában, Brüsszelben, Lipót király Belgiumában : de korrajzot, igazi, kissé mélyebb és étellel telítettebb levegőt sehol sem kapunk. Ez még csak kidomborítja a regénynek amúgy is feltűnő személytelenségét és vértelen elvontságát.

Egy mégis sikerült az írónőnek. Megkapó bensőséggel tudja éreztetni Ann Fielding szomorúságát, amikor az látja, hogy pusztul a szeme előtt a lassan-lassan kiháló társadalom, amelybe nem is különösképpen szeretett anyja is tartozik s hogy ezek a csapongó, erkölcstelen, felelősségérzet nélküli emberek mégis mennyivel boldogabbak az utánuk következő generációnál, csak azért, mert egy pontosan körülhatárolt kornak gyermekei, akik tudják, hova tartoznak, miben éltek és hogyan kell ettől a világtól búcsút venni. Akik utánuk következnek, azok felemás, lelkükben megasadt lények, még nem jelentik egészen az új világot, hiszen az még messze van 1919-ben, az még csak a harmincas évek körül termeli majd ki a maga százszázalékosan egyéni nemzedékét : de már a multhoz sem tartoznak, mert új, más ideálok után sóvárognak, idegenkedve a viktoriánusok könnyűvérű felelőtlenségétől.

N. M.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK.

Az amerikai néger irodalom. A színes népek irodalmi divatja nem mai keletű. Eleinte csak mint exotikus tárgyak szerepeltek, a századforduló mohó (főleg francia) impresszionizmusa rájuk is kivetette hálóját, később a primitív élet dicséretét zengték rajtuk, részint a velük politikailag összetartozó európai népek írói, pl. az angolok, részint azok, melyeknek eredeti népi kultúrájuk nincs és irodalmi érdeklődésüket az egyszerű primitívség iránt a politikailag igen, de társadalmilag még be nem foga-

dott színes népek megismerésére terelte. (Amerika.)

A néger, mint irodalmi tárgy először a *Tamás Bátya kunyhójá*-ban jelenik meg. De még sok időnek kell eltelnie, amíg a komikus szerepet betöltő vígjátéki és burleszk néger figurából komoly emberi anyag lesz. A szemlélet-változást és a megbecsülést maguk a néger írók vívják ki. A néger költők sorát egy költő nyitja meg, aki megvásárlója, egy bostoni szabó nevét veszi fel és már 14 éves korában elárulja rendkívüli értelmét és költészetével hamarosan meghódítja környezetét. Költészete még jórészt az angol költők hatása alatt áll. Jelentősége csak inkább társadalmi: felhívja a figyelmet társai elnyomtatására és bátorságot kelt a fajtábeliekben, hogy ők is tollat fogjanak. Á. Whitman már eposzt ír, melyben a harag és megalázkodás változó hangján veti szemére a fehérek társadalmának kietlen sorsukat. A legnagyobb néger lírikus Paul Lawrence Dunbar volt. Bár ő is Keatsen és Shelley-en nőtt fel, csakhamar visszaérkezett a néger népköltészethez és főműve néger dialektusban megírt versei, melyek az *eredeti* néger muzsikával kísérve, óriási hatást váltottak ki, amerre csak eljutottak. Szerzőjük híres lett, városról-városra járt, verseit zsúfolt termek előtt szavalta. A nagyközönség csak az ő fellépése óta tud néger költészetéről, mely a gyengéd szentimentalizmus, a hamvas egyszerűség és a lehetfinom hangulatok keveréke. Dunbar, a néger Verlain, miután rövid ideig élvezte a fehérek szeretetét és feleségében igaz ösztönzőre talált, régi tudóbajába esett vissza, felesége elhagyta s ő a hegyek közül, ahová orvosai küldték, közvetlen halála előtt visszahagyta anyjához, a néger faluba és utoljára itt lobogott fel költészete, mely máig is néger arspoetika.

1912-ben új irodalmi meglepetés

tartotta izgalomban az amerikai irodalmi közvéleményt, egy névtelen író könyve: *The autobiography of a coloured man*, mely egy félvér néger története, ki nemcsak Amerikát, hanem mint zongorista egy gazdag amerikai támogatásával, egész Európát megismeri, de egy brutális négerverés látása rettenetes félelmet kelt benne, szégyelni kezdi faját és még jobban menekül a fehér társadalomba, ami sikerül is neki és csakhamar beleszeret egy fehér asszonyba, de akkor felcsuklik benne a kérdés: Vajjon szerethetik-e őt faja megtagadásáért? Tépelődsét és őszinte valloását az asszony finomsága oldja meg és szeretete megnyugvássá változtatja. A hosszas kutatásra megkerült szerzőt James Weldon-ban az Egyesült-Államok venezuelai követében ismerték fel, aki később a négerek jogaiért és társadalmi elismeretükért harcoló Liga elnöke lett, s neki köszönhető, hogy a néger-gyilkosságok száma működése óta rohamosan csökkent. A társadalmi előrehaladástól mind jobban öntudatos néger irodalom most már bátran és erőteljesen képviseli főlemeltetése eszméjét, főleg irodalmán keresztül, mert világosan látja, hogy a közvélemény előítéleteit ez úton lehet legeredményesebben megtörni. Irodalmi újjászületésük óta (1927.) ahogy kritikuskuk, Alain Locke állítja, mind szélesebb hullámban foglalják el az őket megillető helyet az amerikai irodalomban s egy-egy nagyszabású néger regény valósággal eseményszámba megy. A részvét és társadalmi igazságszolgáltatás útját fehér társaik is nagyban elősegítik, akik sokszor néger témáikon keresztül fejezik ki éles bírálatukat saját társadalmukról. O'Neill pl. az Emperor Jones című tragédiájában egy megalázott néger életét mutatja be. Sherwood Anderson a *Dark Laughter*-ben a négerek romlatlan érzékiségét, játé-

kos és humorizáló primitívsgét állítja szembe a fehérek gyötrődő és szétzilált lelkeségével. *Carl Van Vechten* a Néger Paradicsomban New-York néger negyedét egy folklorista szenvedélyével teregeti ki és a helyszínen igazolja a négerekre nézve nagyon is kedvezőtlen véleményét a feketékéről. — Érdekes, hogy egy európai író is, *Luigi Chiarelli* az «Arc és Álarc» híres szerzője, új szatirikus drámáját is hasonló tárgykörből vette. A «*Carne Bianca*»-ban a fehér ember «álarca» már nem is a képmutatás, hanem maga «a fehér hús», mellyel igazi lényét elleplezi. (*La Revue Hebdomadaire* 1935. 25. sz. és *Italia che scrive*, jun.)

A francia Új Rend. Franciaországot gyakran vádolják azzal, hogy korunk vezető politikai eszméinek kialakításában «elmaradt». De vajjon ez az «okos elkésés», nem ez lesz-e majd szerencséje? Ma Franciaország a legérdekesebb kísérletezések földje. Persze a legfőbb indító ok itt is a világkrízis, mely a legjellegzetesebbnek képzelt polgári mintaállamot is az új államformák valamelyike felé kényszeríthetné, ha a hagyomány meg nem bírkozna velük és a hosszú elvi harc meg nem óvná a hirtelen lépéstől. A legújabb intellektuális alakulatok között az *Ordre Nouveau*. A legérdekesebb, melynek meg alapítója a java férfikorában meghalt, *A. Dandieu*. Sok rokonságot mutat az *Esprit*-vel, — mely elvi alapon — először próbálkozott a Harmadik Oldal lehetőségével. Egyformán azon vannak, hogy megakadályozzák a totális államforma kialakulását, melyben az egyén statisztikai adat lehetne csak, egyszerű eszköztárgy az állam kezében. Az Új Rend főkövetelménye az emberi személyiség tiszteletének visz-

szállítása és az egyén jogaira mindjobban ránehezedő államhatalom fokozatos visszaszorítása olyan munkák elvégzésére, melyekre csak ő egyedül képes. A 4—5 éves tervek épp úgy nem érdeklik, mint előzményük, a századvég kapitalista szabadversenye. Filozófiailag szólván: küzd a XVIII. század elvont racionalista gondolkodása ellen, mely a múlt század gépuralmát megteremtette. Persze kérdés, meglehet-e állítani a folyamatot, fel lehet-e venni a küzdelmet az utóbbi évtizedek politikai jelszavai által megmozdított és forradalomra kész tömegekkel és a műhelyek s tőkék összpontosított hatalmával az egyén érdekében, amely csak már egy-egy osztály sejtjében húzódnak meg szabadságával. — A gazdasági rendben két működési területet kíván: egyiket az elsődleges szükségletek előállítására, és egy másikat az egyéni kezdeményezés szabadságának. Kötelezővé tenne a közös munka elvégzésére egy meghatározott idejű polgári szolgálatot, egy független testületi szervezeten belül és így akadályozná meg, hogy az elszegényedett tömegek az állam gondozásába kerüljenek. (Ezt a tervet ezen a nyáron tíz magánvállalkozásban keresztül is vitték.) Nemzetközi viszonylatban egy közös gazdasági együttműködés tervén dolgozik. — Világos, hogy még csak az elvi eligazodás útját járják, a réalpolitikai szempontok szinte teljes mellőzésével. *Robert Aron*, aki az alapítótagok sorában (heten voltak), a névadó *Dandieu* után következett, erre vonatkozólag azt mondja: Célunk nem az, hogy azonnali megoldást találjunk, hanem, hogy a szükségset előkészítsük és siettessük. (*Jean Grenier N. R. F. aug.*)

f. f.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.
A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.
Helyettes szerkesztő: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.